

Юридична Україна

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 10 (190)

Заснований у січні 2003 р.

Співзасновники:

Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ "Юрінком Інтер"

Видавець: ТОВ "Юрінком Інтер"

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 28.12.2017 р.
№1714 журнал "Юридична Україна" включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

Київ – 2018

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

*О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор
(голова ради),*

*О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор
(заступник голови ради),*

*В. В. Коваленко —
доктор юридичних наук, професор,*

*О. О. Кот —
доктор юридичних наук,*

*О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук,*

*Є. Б. Кубко —
доктор юридичних наук, професор,*

*В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,*

*В. Т. Маляренко —
доктор юридичних наук, професор,*

*М. І. Панов —
доктор юридичних наук, професор,*

*Д. М. Притика —
доктор юридичних наук,*

*П. М. Рабінович —
доктор юридичних наук, професор,*

*М. В. Руденко —
доктор юридичних наук, професор,*

*М. Ф. Селівон —
кандидат юридичних наук,*

*М. О. Теплюк —
доктор юридичних наук,*

*В. М. Шаповал —
доктор юридичних наук, професор,*

*В. І. Шахун —
доктор юридичних наук, професор,*

*Ю. С. Шемшученко —
доктор юридичних наук, професор.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*О. Д. Крупчан —
доктор юридичних наук
(голова колегії),*

*В. С. Ковальський —
доктор юридичних наук
(заступник голови колегії),*

*А. Б. Гриняк —
доктор юридичних наук,*

*М. К. Галянтч —
доктор юридичних наук,*

*О. Л. Копиленко —
доктор юридичних наук, професор,*

*В. В. Луць —
доктор юридичних наук, професор,*

*О. П. Орлюк —
доктор юридичних наук, професор,*

*В. Д. Примак —
доктор юридичних наук,*

*О. В. Скрипнюк —
доктор юридичних наук, професор.*

Журнал рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 26.12.2018 р.).

© Юрінком Інтер, 2018

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Сухоребра Т. І. Штрафи за знищення деяких видів флори та фауни за Руською Правдою 4

Патлачук О. В. Основні етапи розвитку юридичної техніки природоохоронного законодавства Республіки Польща 11

СУД І ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

Шумило М. Є. Камо грядеши, український суде?... 18

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ

Мамотенко О. П. Кримінально-правове покарання за незаконне поводження з товарами у сфері акцизного оподаткування. 28

Гмирко В. П. Діяльнісний погляд на реструктуризацію кримінального процесу: the attempt of dogmatic shawshank redemption? 33

КОНКУРС НА ПУБЛІКАЦІЮ КРАЩИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТА АСПРАНТСЬКИХ РОБІТ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

Южека Р. С. Проблема корупції в судовій системі в умовах судово-правової реформи в Україні 50

Лісецька К. Ю. Корупція і права людини 53

Солоніна С. Корупція і національна безпека 57

Бондарчук А. О. Корупція і державна служба 61

Т. І. Сухоребра,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України

УДК 340.15(470) «10»:340.132

ШТРАФИ ЗА ЗНИЩЕННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ФЛОРИ ТА ФАУНИ ЗА РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ

У статті проаналізовано норми Руської Правди про відповідальність за правопорушення, пов'язані з охороною природних об'єктів, здійснено систематизацію штрафних санкцій шляхом їх поділу на три групи статей. Виявлено, що у Руській Правді елементи природи розглядалися як об'єкт власності, а природоохоронні правопорушення регламентувались у 16-ти статтях, обсяг яких складає 5,4% від загальної кількості нормативного матеріалу. Проведено порівняльні розрахунки, за якими встановлено, що штрафи за знищення деяких видів флори та фауни є значно вищими за передбачені сучасним українським законодавством.

Ключові слова: правова охорона природи, адміністративна відповідальність, штраф, Руська Правда, Київська Русь, звичаї, традиції.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності системи юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи. На сьогодні в Україні склалась критична ситуація, пов'язана з масовим характером порушень природоохоронного законодавства, до числа яких належать: рубка лісів без отримання дозволів з боку держави, браконьєрство, незаконний вилов риби, захоплення земель загального призначення та природозаповідного фонду, знищення рослинності, тварин, які призвели до істотного скорочення їх чисельності. Одним з дієвих засобів боротьби з правопорушеннями є адміністративна відповідальність, яка дозволяє використовувати спрощену процедуру розгляду справ та застосовувати

відповідні стягнення. В природоохоронній сфері застосування санкцій має давнє коріння, оскільки ще у Стародавньому Шумері, Хетському царстві, Ассирії царі встановлювали покарання за рубку лісів, полювання на звірів та птахів [11, с. 6].

Одним із шляхів удосконалення чинного законодавства є використання досвіду, накопиченого у цій сфері в різні історичні періоди. З цієї точки зору значний інтерес становить така пам'ятка права як Руська Правда, в якій застосовувалися штрафні санкції за правопорушення в сфері природи, пов'язані з рубками дерев, знищенням деяких видів тварин, птахів та бджіл. Ця пам'ятка діяла протягом декількох століть як джерело права, а її норми вплинули на вектор подальшого розвитку законодав-

ства та знайшли відображення в Статутах Великого князівства Литовського та Соборному уложенні Московського царства 1649 р. Виходячи з цього, доцільно розглянути зміст природоохоронних норм цієї пам'ятки права та, для їх більш детального аналізу, застосувати у дослідженні систему кількісних показників нормативно-правих актів.

Аналіз публікацій засвідчив наявність значної кількості праць, присвячених Руській Правді, історії її створення, спискам та інститутам права, до числа яких можна віднести дослідження Г. В. Вернадського, М. Ф. Владимирського-Буданова, Б. Д. Грекова, Ж. О. Дзейко, М. Л. Дювернуа, П. П. Толочка, С. П. Шелухіна, С. В. Юшкова, В. К. Колпакова, Л. М. Демидова, Ю. С. Петлюк. При цьому природоохоронні норми Руської Правди були темою, якої зрідка торкались науковці, і дане питання розглядалось побіжно при дослідженні загальних положень цієї пам'ятки права. Фрагментарно питання, пов'язані з охороною природи, розглядались в працях В. Є. Борейка, Б. В. Кіндюка, В. М. Лешкова, П. П. Музиченка, М. П. Мрочек-Дроздовського, С. П. Рябенка, В. Є. Рубаника.

Метою роботи є дослідження норм Руської Правди, які регламентували штрафні санкції за правопорушення у сфері охорони природи.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що згідно з еволюційною теорією існує чотири основних етапи розвитку права: зародження, становлення, стабілізація та дестабілізація. Застосування цієї теорії до адміністративного права можна дослідити на прикладі норм Руської Правди, які стали першими писаними правилами, що регламентували охорону природних об'єктів. При цьому слід зазначити, що норми, які з часом еволюціонували у сучасні норми адміністративної відповідальності, відомі з давніх часів. Високим рівнем юридичної техніки відрізнялись адміністративні норми римського права, до

змісту яких увійшла категорія «administratio», від якої пішла назва відповідної галузі права.

У той історичний період штраф використовувався як покарання у вигляді грошового стягнення, яке накладалося посадовою особою й надходило до державної скарбниці. Широке застосування штрафних санкцій було пов'язано з можливістю швидкого реагування на правопорушення та притягнення винних осіб до відповідальності.

На теперішній час існують різні доктринальні погляди щодо адміністративної відповідальності в сфері охорони природи. Так, Ю. С. Шемшученко зазначає, що дана категорія являє собою відповідальність перед державою за протиправні діяння стосовно об'єктів природи [12, с. 17]. Існують також інші підходи, зокрема, на думку І. В. Гиренко, адміністративна відповідальність спрямована на охорону, використання, відтворення природних ресурсів, яким була заподіяна шкода внаслідок порушення природоохоронних норм [4, с. 313].

У період до появи Руської Правди на території Київської держави діяли традиції та звичаї щодо охорони лісів, деяких видів дерев і тварин, за порушення яких передбачалась відповідальність. Так, у давніх слов'ян деякі види тварин та птахів вважались священними і суворо охоронялися. Як вказує В. Є. Борейко, волхви під загрозою покарання забороняли полювання на турів, які були символом, що уособлював силу, а також на білих лебедів, які могли перетворитися на язичницьке божество Білобога [2, с. 138].

Давні слов'яни особливо охороняли бобрів, і ця обставина знайшла своє відображення у прислів'ї «забити бобра — не знати добра», тому за знищення цих звірів призначалось покарання. З часом звичай охороняти бобрів трансформувався в норми права, згідно з якими бобри вважались власністю правителів, що можна дослідити на прикладі норм Руської Правди, Статутів Великого князів-

ства Литовського, Соборного Уложення 1649 р. Московського царства. Процес трансформації звичаїв у норми права пов'язаний із суспільним ладом, а також, як вказує Б. С. Бачур, з природними та економічними умовами, які впливають на закріплення в законі тих або інших звичаїв [1, с. 21]. Іншою традицією було відокремлення давніми слов'янами священних борів, до яких мали право входити лише волхви, та введення заборони на полювання, знищення дерев, рослинності та збирання квітів. За вчинення таких правопорушень встановлювалось покарання у вигляді вигнання порушника з поселення, суворість якого пов'язана з тим, що в стародавньому суспільстві людина самотужки була нездатна вижити та протистояти силам природи.

З часом язичницькі звичаї трансформувалися у християнські вірування, які закріпилися в правових канонах. Так, православна церква встановила обряд заповідання лісів, згідно з яким священики з іконами, хоругвами обходили ділянку лісу і забороняли на ній рубку дерев, полювання, збір рослинності, а у випадку порушення цих заборон священик мав право накладати церковне покарання [2, с. 139].

Процес історичного розвитку Київської Русі вимагав створення писаного права з метою врегулювання суспільних відносин, які сформувались на території цієї держави. Найважливішою пам'яткою раннього феодального періоду вважають систематизовану збірку — Руську Правду, що являє собою збірку князівських уставів, звичаєвого права, судових рішень та частково — візантійських джерел [3, с. 5].

Розглядаючи природоохоронні норми Руської Правди, слід враховувати ту обставину, що лісові масиви, птахи, земля не мали цінності в сьогоденному розумінні. Причина такого підходу полягала

в тому, що практично вся територія Київської Русі була вкрита лісами, а чисельність диких звірів — ведмедів, оленів, косуль, ланей, інших цінних тварин — була незрівнянно вищою, аніж сьогодні. Правова охорона природних об'єктів трактувалась як засіб охорони прав власника конкретного майна (лісів, пасовищ, пасік та інших об'єктів), яке здебільшого належало князеві або боярам, а звірі та птахи, які перебували на цих об'єктах, являли собою майно правителя. Для отримання прибутків господарі природних багатств надавали дозволи на їх використання для полювання на деякі види звірів та птахів, збір меду, вилов риби, збір покосів.

Найпоширенішим видом покарання, за Руською Правдою, були штрафи, у зв'язку з тим, як пояснює В. М. Лешков, що життя людини, навіть не вільної, мало високу цінність, й князі були зацікавлені у тому, щоб зберегти життя платника податків, а не засудити його на смерть [7, с. 119]. Вчений вважає, що грошові стягнення були важким тягарем для населення, оскільки часто тягли за собою втрату майна і розорення винного. Аналізуючи штрафи, зафіксовані у Руській Правді, доходимо висновку, що розмір штрафів коливався від 80 гривень за вбивство огнищанина або тівуна до 5 кун за крадіжку вулика. Таке широке застосування адміністративних санкцій та нечасте застосування кримінального покарання пов'язано з невеликою кількістю населення, яке приходилося на значну територію Київської держави.

Штрафні санкції за правопорушення у сфері охорони природи розпорошені по 16-ти статтях Руської Правди, тому доцільною видається їх систематизація шляхом поділу на три групи: а) штрафи розміром 12 гривень; б) штрафи розміром 3 гривни; в) штрафи розміром менше 3 гривень (табл. 1).

Штрафні санкції природоохоронних норм Руської Правди

Штрафні санкції	Кількість знаків, зн.	Процент, %	Зміст статей
12 гривен	345 зн.	15,5%	Ст. 34. Знищення межового знаку на дереві Ст. 69. Крадіжка бобрів Ст. 71. Псування борті, знищення знаку власності на вуликах Ст. 72. Псування знаків меж бортних угідь Ст. 73. Псування дуба з відміткою чи знаком межі
3 гривни	625 зн.	28,2%	Ст. 32. Підпал княжої борті, крадіжка бджіл Ст. 37. Крадіжка мисливських птахів, собак Ст. 75. Псування борті й бортного дерева Ст. 76. Крадіжка бджолиного меду, бджіл, вулика, підготовленого до прийому бджіл Ст. 80. Псування пристосувань для ловлі птахів Ст. 81. Крадіжка птахів із сіток: яструбів, соколів, голубів, курей, гусей, лебедів, журавлів
< 3 гривни 30 кун, 12 кун, 10 кун, 9 кун, 5 кун	684 зн.	30,9%	Ст. 36. Крадіжка домашніх птахів: качок, гусей, голубів, курей, журавлів, лебедів Ст. 39. Крадіжка дров, сіна Ст. 76. Крадіжка бджолиного меду, бджіл, вулика, підготовленого до прийому бджіл Ст. 81. Крадіжка птахів із сіток: яструбів, соколів, голубів, курей, гусей, лебедів, журавлів. Ст. 82. Крадіжка дров, сіна
Невизначені санкції	367 зн.	2,16%	Ст. 70. Пошук знарядь для відлову бобрів та винних у крадіжці. Ст. 77. Пошук осіб, винних у крадіжці бджіл, меду

Проведені розрахунки показали, що п'ять статей регламентували штрафні санкції у 12 гривен, шість статей — штрафи розміром у 3 гривни, п'ять статей — штрафи розміром менше ніж три гривни, а у двох статтях розмір санкцій не був зазначений взагалі. Наявність цих даних дозволяє оцінити співвідношення кількості статей та знаків, які припадають на кожну з цих трьох санкцій, для чого їх загальна кількість за даними позиціями була прийнята за 100%. Так, згідно з проведеними розрахунками, найбільша кількість знаків припадає на статті, в яких розмір стягнення складав менше 3 гривен, — 30,9%, на другу за розміром санкцію — 3 гривни, припадає 28,2%, а найменший обсяг знаків — на санкцію 12 гривен — 15,5%. Причина такого підходу авторів давньої пам'ятки полягає в тому, що штраф у сумі 12 гривен становив у той

історичний період істотну суму, яку більшість населення Київської Русі була неспроможна сплатити. За ці кошти можна було придбати 6 корів, 4 кобили.

Наступним етапом дослідження є розгляд складу правопорушень та санкцій, які були встановлені за їх скоєння по кожній з визначених градацій. Так, санкцією ст. 34 передбачена відповідальність у вигляді штрафу у 12 гривен за знищення або псування межового знаку на дереві, оскільки такі дії могли привести до його загибелі.

Санкцією ст. 69 був передбачений штраф у розмірі 12 гривен за крадіжку бобрів, які вважалися власністю князя, і будь-кому, крім нього, було заборонено полювати на цих звірів. З точки зору чинного адміністративного права доцільно порівняти розмір штрафу часів Руської Правди з розміром санкцій за такі дії, які встановлюються в сучасній Україні.

Як зауважує В. М. Лешков, золото та срібло у той історичний період надходили до Київської Русі внаслідок торгівлі і про їх практичне використання в літописах дуже рідко вказується, натомість всі штрафні санкції та інші грошові покарання сплачувалися скотом і другими результатами сільської праці. Так, за даними вченого, вартість однієї корови становила 2 гривни, тому сума штрафу у 12 гривень дорівнювала вартості 6 корів. Якщо сьогодні в Україні корова у середньому коштує 25000 грн, то 12 гривень за часів дії Руської Правди відповідають сьогоднішнім 6×25000 грн = 130000 грн, що складає дуже значну суму [7, 117 с.].

З метою порівняння вартості бобра, за Руською Правдою, з розміром штрафу за його незаконний вилов, передбаченого Наказом Мінприроди України «Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)» від 19.06.2017 р. № 301/222, зазначимо, що його вартість у той історичний період становила у перерахунку 130000 грн, а штраф за незаконний вилов сьогодні становить 10000 грн. Таким чином, давня санкція майже у 13 разів дорожче оцінювала бобрів у порівнянні з сьогоднішнім законодавством.

У свою чергу ст. 71, ст. 72 встановлювали відповідальність за псування бортей, які являли собою великі дупла дерев, у котрих гніздилися бджоли, а також знищення знаку власності на вуликах та меж бортних угідь. За ці порушення встановлювався штраф у розмірі 12 гривень. Санкція ст. 73 передбачала штраф за псування дуба з міткою чи знаком межі, що могло призвести до його загибелі. Таке ставлення до цього виду дерев та сувора санкція (12 гривень) за їх знищення бере витоки зі стародавніх вірувань, за якими ці дерева не підпускали до себе темні сили і відганяли злих духів. Під спеціально обраними дубами давні слов'яни проводили військові наради і приймали важливі рішення. Таке шанобливе ставлення до дуба зберігалося до XVIII ст. у деяких населених пунк-

тах України, де, за даними В. Є. Борейка, служили молебні біля дуба [2, с. 217].

Чинне законодавство України передбачає адміністративне стягнення за рубку дерева діаметром 100 см — 13000 грн. Такий діаметр відповідає середньому віку дубових порід, а, за нормами Руської Правди, штраф, перерахований у сучасні одиниці за таке дерево, приблизно становив 130000 грн. Таким чином, за часів Руської Правди вартість дуба середнього віку оцінювалась майже в 10 разів вище, ніж у наш час.

До другої групи штрафів входили штрафи розміром 3 гривни, які стосувалися охорони бджільництва і регламентувалися статтями 32, 75, 76, (табл. 1). В економічному житті давніх слов'ян мед відіграв велике значення, бо цей природний продукт використовувався для торгівлі, приготування напоїв, страв, сплати данини, виготовлення ліків та воску. У дослідженнях Б. Г. Іваницького вказується, що в країні збирали велику кількість меду, і князь Володимир в голодні роки посилав по Києву людей з дідками для роздачі його незаможним [6, с. 65]. Про борті і пасіки також є згадки в усіх літописах Стародавньої Русі, в яких наводяться відомості про три сотні видів медових напоїв, що готувалися для бенкетів князя Володимира.

Збір меду вимагав значних витрат праці і професійних здібностей, тому зі звичаєвого права до Руської Правди перейшли норми, які охороняли право власності збирачів меду, або бортників, на зібраний продукт. Так, за підпал борті, крадіжку бджіл ст. 32 встановлювався штраф у розмірі 3 гривни, така ж сума штрафу передбачалася ст. 75 за псування борті й бортного дерева та ст. 76 за крадіжку бджолиного меду, бджіл, вулика, підготовленого до прийому бджіл. Перерахунок штрафу у 3 гривни показує, що його значення приблизно відповідає сумі — 37500 грн, що становить істотну санкцію для того історичного періоду.

Важливим промислом на території Київської Русі було мисливство, тому встановлення штрафів за крадіжку продукції від цього промислу — м'яса, шкіри, хутра тварин — були найважли-

вішими джерелами прибутку і використовувалися для сплати данини шкурами звірів, обміну й торгівлі. Як вказує І. М. Данилевський, купці везли з Київської держави шкури звірів, мед, деревину до Константинополя, а вивозили звідти золото та срібло, які князі дарували дружинникам за їх службу [5, с. 117]. Відомо, що монголо-татари, які захопили українські землі, обклали населення даниною, яка складалася зі шкур ведмедів, бобрів, соболів та тхорів, які вивозили практично у всіх лісах Київської Русі. Виходячи з цього, ст. 37 Руської Правди встановлювала адміністративні штрафи за крадіжку мисливських птахів, собак, без яких полювання було неможливе, ст. 80 — за псування пристосувань для відловлювання птахів, а ст. 81 — за крадіжку птахів із сітей: яструбів, соколів, голубів, курей, гусей, лебедів, журавлів.

До третьої групи штрафів входили штрафи розміром менше 3 гривень, які стягувалися за крадіжку знарядь мисливства, здобичі та майна, отриманого внаслідок промислів на природних об'єктах. Згідно зі ст. 36 Руської Правди, за крадіжку чи знищення лебедя встановлювався штраф розміром 30 резан, які дорівнювали давнім 0,65 гривні, що в перерахунку на сьогоднішні ціни складає 8125 грн. Своєю чергою, сучасним українським законодавством передбачено штраф за незаконне знищення лебедя 4000 грн, тобто Руська Правда у 2 рази дорожче оцінювали цих птахів.

Згідно з нормами давньої пам'ятки встановлювався штраф за крадіжку гусей, кур, качок, для розведення яких були потрібні природні угіддя. Відповідно до ст. 81 існувала така система штрафів: за крадіжку голуба — 9 кун, за крадіжку уток та гусей, лебедя, журавля — 30 кун. Як вказує М. О. Максимейко, вказаних птахів доцільно вважати дикими, оскільки середовищем їх проживання є природні об'єкти — сіножаті, річки, струмки, озера. Тому аналогічна відповідальність передбачалась і за крадіжку сіна, яке було зібране на такому природному об'єкті як сіножаті, а також дров, що збиралися в лісі або були отримані внаслідок рубок [8, с. 340].

Для більш детального вивчення Руської Правди була використана методика розрахунку кількісних показників нормативно-правових актів, запропонована Б. В. Кіндюком [10]. Так, сукупне число знаків нормативного матеріалу Руської Правди становить 24174, з яких загальна кількість знаків у нормах, в яких закріплено санкції за правопорушення у сфері охорони природи, — становить 1309, тобто 5,4% від загального обсягу матеріалу, що свідчить про підвищену увагу до правової регламентації природоохоронної сфери у той історичний період.

За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

I. На підставі аналізу статей Руської Правди, в яких закріплено штрафні санкції за правопорушення, пов'язані з охороною деяких видів дерев, тварин, бджіл та птахів, встановлено, що перелічені об'єкти правової охорони розглядалися як власність. Загальна кількість природоохоронних норм у Руській Правді становить 16, а загальна сума знаків — 13% від загального обсягу пам'ятки.

II. Оскільки штрафні санкції за правопорушення у сфері охорони природи розпорошені по 16-ти статтях Руської Правди, було доцільно провести їх систематизацію шляхом поділу на три групи: а) штрафи розміром 12 гривень; б) штрафи розміром 3 гривні; в) штрафи розміром менше 3 гривень. Причому, за проведеними розрахунками, найбільший обсяг нормативного матеріалу припадає на третю групу штрафів.

III. Шляхом перерахунку суми штрафів за природоохоронні правопорушення, передбачені Руською Правдою, на сучасні гривні було виконано порівняння цих штрафів із санкціями, передбаченими сучасним українським законодавством за аналогічні правопорушення. Доведено, що розміри штрафів, за Руською Правдою, значно перевищують розміри аналогічних санкцій за чинним законодавством, а саме: у десять разів — за пошкодження або знищення дерев, у два рази — за знищення птахів, у тринадцять разів — за знищення тварин.

Список використаної літератури

1. Бачур Б. С. Звичаєве право України: походження, генезис // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2000. № 3. С. 14—19.
2. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. X век. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. 542 с.
3. Греков Б. Д. Правда Русская: учеб. пособ. М.: Изд-во АН СССР, 1940. 112 с.
4. Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України: сучасна парадигма: монографія / за заг. ред. В. І. Семчика. Київ : НУБіП України, 2015. 433 с
5. Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX—XII вв.). Курс лекций: учеб. пособ. для студ. вузов. М.: Аспект Пресс, 1999. 399 с.
6. Іваницький Б. Г. Ліс і лісове господарство на Україні // Праці українського наукового інституту. Варшава, 1936. Т. XIV. Сер. «Економічна». Кн. 11. Т. 1. 186 с.
7. Лешков В. М. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII в. // Антологія української юридичної думки: в 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид. Дім «Юридична книга», 2002. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. С. 52—136.
8. Максимейко М. О. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, упоряд. І. Б. Усенко. Київ: Вид. Дім «Юридична книга», 2002. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. С. 327—353.
9. «Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)» наказ Мінагрополітики України та Мінприроди України від 19.06.2017 р. № 301/222. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0842-17>.
10. Копиленко О., Кіндюк Б. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права // Юридична Україна. 2016. № 7—8. С. 4—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2016_7-8_3.
11. Тихонов А. С. История лесного дела. Калуга: Изд. пед. центр «Гриф», 2007. 328 с.
12. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / отв. ред. В. Л. Мунтян. Киев: Наук. думка, 1989. 232 с.

Сухоребра Т. И. Штрафы за уничтожение некоторых видов флоры и фауны по Русской Правде.

В статье проанализированы нормы Русской Правды об ответственности за правонарушения, связанные с охраной природных объектов, осуществлена систематизация штрафных санкций путем их разделения на три группы статей. Обнаружено, что в Русской Правде элементы природы рассматривались как объект собственности, а природоохранные правонарушения регламентировались в 16-ти статьях, объем которых составляет 5,4% от общего количества нормативного материала. Проведены сравнительные расчеты, согласно которым установлено, что штрафы за уничтожение некоторых видов флоры и фауны были значительно выше предусмотренных современным украинским законодательством.

Ключевые слова: правовая охрана природы, административная ответственность, штраф, Русская Правда, Киевская Русь, обычаи, традиции.

Suhorebra. T. I. Fines for the destruction of certain species of flora and fauna in the Russian Truth.

The article deals with the norms of administrative responsibility, recorded in the Russkaya Pravda for offenses related to natural objects, organized systematization of penalties and identified three groups of articles, depending on their size. It was shown that according to the rights of the right elements of nature were considered as an object of ownership and environmental issues were regulated in 16 articles, the volume of which equaled 5,4% of the total amount of material. The comparative calculations showed that the value of fines for the destruction of some species of flora and fauna significantly exceeded the established legislation.

Key words: administrative responsibility, sanction, Russkaya Pravda, legal protection of nature, Kievan Rus, customs, traditions.

УДК 340.115:349.6:502(438)

О. В. Патлачук,

кандидат юридичних наук,

викладач Краматорського економіко-гуманітарного інституту

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті проаналізовано розвиток юридичної техніки польського природоохоронного законодавства на прикладі законів, прийнятих у 1934 та 1949 роках. На підставі компаративного аналізу доведено значно вищий рівень юридичної техніки Закону 1949 р. у порівнянні із Законом 1934 р. Показано недоліки юридичної техніки двох актів, до числа яких відноситься відсутність преамбули, термінології, загальних положень та принципів права. Проаналізовано відповідність цих нормативно-правових актів вимогам юридичної техніки та проведено розрахунки кількісних показників.

Ключові слова: юридична техніка, природоохоронне законодавство, Республіка Польща, нормативно-правовий акт, кількісні показники.

Актуальність теми дослідження обумовлена двома причинами. По-перше, нагальною потребою удосконалення чинного природоохоронного законодавства України. По-друге, з метою запобігання помилкам, є необхідність звернення до досвіду правового регулювання природоохоронної справи країнами, які мають значно більшу історію, кількість та обсяг прийнятих нормативно-правових актів у цій сфері. Особливу зацікавленість викликає польський досвід, де перший закон «Про охорону природи» був прийнятий 10 березня 1934 р., тоді як аналогічний закон «Про охорону природи Української РСР» був затверджений Верховною Радою 30 червня 1960 р. Одночасно з цим, юридична техніка польських законів «Про охорону природи» 1934 р. та 1949 р. не були предметом досліджень вітчизняних науковців. Тому це питання потребує більш детальної розробки та проведення наукових досліджень.

Аналіз публікацій свідчить про те, що питання юридичної техніки природоохоронного законодавства Республіки Польща пройшли поза увагою українських науковців. Ця проблематика стала предметом досліджень польських вчених при викладенні загальних питань правової

охорони природи, серед яких П. Боярський, Г. Верінський, Е. Зоммер, В. Радецький, Е. Ротко, Ян Соколовський. Польське природоохоронне законодавство стало предметом досліджень О. Л. Дубовик, яка проаналізувала деякі нормативні правові акти, прийняті у різні історичні періоди, а також положення конституцій Республіки Польща, пов'язані з цією сферою. Значний науковий інтерес становить фундаментальна монографія польського дослідника Т. Жилича, у якій проведено періодизацію нормативно-правових актів, прийнятих починаючи з XIV ст. до сьогодення, розглядаються причини прийняття законів 1934 та 1949 рр. та показано значний вплив громадських організацій на цей процес, які обговорювали зміст цих законодавчих актів та вносили пропозиції з їх удосконалення.

Метою роботи є дослідження юридичної техніки польських законів «Про охорону природи» 1934 р. та 1949 р.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що юридична техніка є сукупністю правил, прийомів, засобів, які визначають умови оформлення та систематизації нормативно-правових актів з метою досягнення їх ясності та ефективності. Як зазначає

Л. М. Бойко, обов'язковою умовою забезпечення принципу верховенства закону та його ефективної дії є високий рівень юридичної техніки [1, с. 45—59].

Історія розвитку польської юридичної техніки пов'язана із впливом романо-германського права та розвитком доктрини юридичного позитивізму, який зводив роль правової науки до формально юридичного аналізу права. Це мало прояв у процесі підготовки польських законів «Про охорону природи» 1934 та 1949 рр., які побудовані на цій концепції та спрямовані на практичне рішення природоохоронних завдань. На відміну від цього, англо-американська традиція розвитку юридичної техніки пов'язується, передусім, із законодавчим процесом і тлумаченням правових норм. Натомість для романо-германської правової доктрини, яка стала основою польського законодавства, характерним є підхід до юридичної техніки як до інструменту, який дозволяє надати правовому матеріалу досконалої, системної та визначеної форми. Як вказує І. Д. Шутак, рівень юридичної техніки є показником стану розвитку правової культури країни та ефективності використання нормативно-правових актів [2, с. 5]. З огляду на це актуальним є володіння правилами юридичної техніки, правильним використанням її засобів, правил та положень, що дає змогу приймати якісно підготовлені нормативно-правові акти. Серед вимог юридичної техніки виділяють: 1) досягнення соціальної адекватності; 2) забезпечення логіки; 3) структурні правила; 4) мовні правила; 5) формальні правила; 6) розрахунки кількісних показників.

І. Досягнення соціальної адекватності у процесі підготовки Закону «Про охорону природи» від 10 березня 1934 р. пов'язано з тим, що в 30-ті роки минулого століття у II Речі Посполитій дуже гостро постало питання охорони природи [3]. Ініціатором підготовки Закону 1934 р. була громадська організація «PROF» (Польська рада охорони природи), створена 22 червня 1925 р., до якої входили відомі польські вчені, фахівці

та громадські діячі. У цьому процесі значну роль відіграв відомий польський діяч у сфері охорони природи професор Владислав Шафер (1886—1970), який присвятив цій справі наукову та громадську діяльність. За даними В. Є. Борейка, з ініціативи В. Шафера польська влада створила в Карпатах лісовий резерват Чорногора площею 447,5 га, який пізніше буде реорганізований у Чорногорський національний парк [4, с. 260].

Подальший розвиток польського природоохоронного законодавства було порушено Другою світовою війною. Новий етап правотворчості у цій сфері пов'язаний із необхідністю відновлення природних об'єктів, знищених у часи війни. При цьому прийняття Закону «Про охорону природи» від 7 квітня 1949 р. проходило в інших суспільно-політичних умовах, пов'язаних із встановленням у Польщі комуністичного режиму [5]. Незважаючи на цю обставину, деякі традиції у природоохоронній сфері не були втрачені. Так, у післявоєнний період продовжувала свою діяльність «PROF». Важливе значення мало проведення в Кракові у 1946 р. першого з'їзду цієї організації, на якому було затверджено програму природоохоронних дій та передано її для реалізації уряду країни. За ініціативою «PROF» було розпочато розробку нового природоохоронного закону, який пройшов обговорення на сторінках журналу цієї організації «Збережемо матір-природу».

II. Забезпечення логіки як вимога законодавчої техніки передбачає узгодженість між собою різних частин нормативно-правового акта. Особливостями логічних правил є встановлення завдань, діалектичне співвідношення між цілями й засобами, ієрархія цінностей, змінність правил та гнучкість норм. З цієї точки зору логічна схема Закону 1934 р. може бути представлена наступним чином: предмет та зміст органи державної влади та Фонд охорони природи вимоги щодо компенсації, право вилучення, викупу юридична відповідальність перехідні та заключні положення.

Розгляд цієї схеми показує невідповідність норм даного нормативно-правового акта вимогам логіки. Так, у Розділі I перераховуються об'єкти, права і обов'язки їх власників, а також повноваження Міністерства у справі релігії та народної освіти, на яке покладалась обов'язки державного органу з охорони природи. Також у цьому розділі викладено положення, пов'язані з функціонуванням Фонду охорони природи, який мав значні повноваження з підготовки та узгодження нормативно-правових актів у природоохоронній сфері. Наприклад, ця організація мала право звертатися до Міністра внутрішніх справ і Генеральної прокуратури у випадках виявлення факторів порушення законодавства з охорони природи. Таким чином, у зміст цього розділу фактично увійшли три різновекторні напрями, пов'язані з предметом охорони, статусом органів правової охорони та управління й Фондом охорони природи, що не відповідає правилам логіки.

Аналіз змісту Закону 1949 р. показує, що, у порівнянні із Законом 1934 р., він відрізняється більш обґрунтованим логічним викладенням нормативного матеріалу та більш детальним його розподіленням. Логічна схема цього закону може бути представлена наступним чином: предмет і сфера застосування закону права і обов'язки органів державної влади правила, порядок охорони природних об'єктів юридична відповідальність перехідні положення.

До недоліків логічної схеми побудови польських природоохоронних законів 1934 та 1949 рр. слід віднести відсутність загальних положень, мети та цілей, які ставить держава при реалізації цих нормативно-правових актів.

III. Структурні правила як вимога юридичної техніки. Загалом аналіз структури польських природоохоронних законів 1934 та 1949 рр. свідчить, що вони мають тривірневу структуру: «закон — розділ — артикул», складаються з чотирьох (1934 р.) та восьми (1949 р.)

розділів. Загальною рисою цих законів є те, що абсолютна більшість артикулів мають певну кількість підпунктів. Так, Закон 1934 р. містить 34 артикули, більшість з яких мають від двох до семи параграфів і лише артикули 1, 3, 18, 23, 25, 26, 29—34 не мають поділу на окремі пункти. У свою чергу, Закон 1949 р. містить 37 артикулів, абсолютна більшість яких також має від двох до семи підпунктів, та лише артикули 15, 17, 22, 27, 28, 29, 33, 35, 36, 37 їх не мають.

Структурні правила як вимога юридичної техніки полягають у тому, що кодифікований акт повинен бути систематизований з метою недопущення дублювання різними частинами однакових питань. Розгляд змісту двох законів показує відповідність їх змісту цього положення. Так, системний підхід знайшов свій вияв у тому, що в змісті артикулів вказано на необхідність урахування позицій не лише профільного міністерства, а й інших міністерств та громадських організацій. Наприклад, арт. 8 Закону 1934 р. передбачає, що Міністр у справі релігії та народної освіти погоджує свої дії з Міністром сільського господарства за умови обов'язкового заслуховування точки зору на конкретну проблему громадської організації «PROP». У свою чергу, Закон 1949 р. (арт. 11) системно регламентує порядок визнання окремих природних об'єктів пам'ятниками природи або природними заповідниками, а арт. 18 регламентує правовий режим системи обмежень і заборон, проведення певних заходів на таких територіях. Вимога системності знайшла відображення у викладенні основної частини закону 1949 р., яка складається з розділів II, III, IV, V, VI, VII, у яких регламентуються компетенції органів державної влади, права та обов'язки громадян у цій сфері, а також відповідальність за порушення встановлених правил.

Одночасно з цим можна зауважити про наявність порушень вимоги структурності у змісті законів 1934 та 1949 рр., оскільки вони не містять тлу-

мачення значення термінів, які застосовуються у цих нормативно-правових актах. Іншим недоліком є стисле викладення предмета регулювання, принципів права, а також переліку постанов, наказів, розпоряджень, які регламентували природоохоронну сферу.

Положенням юридичної техніки відповідають заключні частини польських природоохоронних законів 1934 та 1949 рр., де визначено порядок набуття чинності та припинення чинності нормативно-правових актів.

IV. Мовні правила є важливою складовою юридичної техніки, дотримання якої дозволяє чітко зрозуміти текст матеріалу закону та забезпечує практичне використання норм. Наприклад, в арт. 4 Закону 1934 р. зазначається, що власник природного об'єкта не може бути змушений надавати кошти на реалізацію завдань з охорони природи. У випадку відсутності у нього можливості фінансування таких заходів їх виконання може бути проведено за кошти державного бюджету чи громадських організацій з охорони природи. Таким чином, мова цього артикулу закону чітко та ясно регламентує права приватного власника у справі фінансування природоохоронних заходів. Розгляд змісту законів 1934 та 1949 рр. показує, що законодавець використовував у більшості випадків речення, які склалися з 10–30 слів та мали чіткий зміст.

У текстах законів відсутні дієслівно-невизначені конструкції у безособових реченнях, а також такі слова, як «нерідко», «інші», «у разі необхідності». У тих випадках, якщо артикули складаються з підпунктів (а їх переважна більшість), кожен з них містить текстовий матеріал у вигляді закінченого речення. Так, арт. 15 Закону 1934 р. складається з чотирьох пунктів, які є закінченими реченнями. Аналогічним чином виглядає арт. 19 Закону 1949 р., що регламентує заходи з охорони природи і складається з чотирьох пунктів, кожний з яких є за-

кінченим реченням. Наприклад, арт. 14 параграф 3 вказує, що завдання місцевих комітетів з охорони природи можуть бути покладені на громадські організації за згодою Міністра, на який покладалась обов'язки державного органу з охорони природи.

V. Формальні правила як вимога юридичної техніки передбачають, що нормативно-правовий акт повинен мати назву, яка є його ідентифікатором, реквізити, які містять вид документа, дату прийняття, реєстраційний номер. Так, Закон 1934 р. отримав у Віснику законів польських № 274, дата прийняття — 10 березня 1934 р., містить заключні та перехідні положення, реквізити та підписи Президента II Речі Посполитої Ігнація Мосьціцького, Голови Ради Міністрів Януша Єнджеєвича, Міністра у сфері релігії та народної освіти Вацлава Єнджеєвича. У свою чергу, Закон 1949 р. отримав номер у Віснику законів польських № 180, дата прийняття — 7 квітня 1949 р., містить заключні та перехідні положення, реквізити та підписи Президента Болеслава Берути, Голови Ради Міністрів Юзефа Циранкевича, Міністра лісового господарства Болеслава Подеворного, Міністра державного управління Владислава Вольського. Назви законів цілком відповідають їх змісту, оскільки вони регламентують виключно питання, пов'язані з охороною природи.

VI. Кількісні показники як характеристика рівня розвитку польського природоохоронного законодавства, аналізувалися на підставі методики, запропонованої О. Л. Копиленком та Б. В. Кіндюком, яка базується на розрахунках кількості знаків у статтях, розділах та законі [6]. Так, Закон 1934 р. складається з чотирьох розділів, 34 статей, має 18636 зн. Найбільшим за обсягом є Розділ I «Предмет і зміст охорони природних об'єктів, органи влади та Фонд охорони природи» — 61,17% від загальної кількості матеріалу, в ньому також міститься найбільша кількість артикулів — 16 (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники польського закону «Про охорону природи» 1934 р.

Назва розділу	Загальна кількість		%
	знаків	артикулів	
I. Предмет і зміст охорони природних об'єктів, органи влади та Фонд охорони природи	11400	16	61,17
II. Вимоги щодо компенсації, право вилучення, викупу	3569	6	19,15
III. Юридична відповідальність	1979	6	10,6

Найменшим за обсягом є Розділ IV, який складається з 1688 зн. чи 9,1% та з 6 артикулів. Викликає інтерес та обставина, що найбільша кількість знаків — 1180, містить арт. 22, який регламентує порядок проведення аукціонів щодо об'єктів природи та нерухомого майна при їх продажі або передачі у державну власність. Цей артикул також визначає досить складний порядок примусового продажу чи передачі у власність держави природного об'єкта у разі добровільної згоди власника та за її відсутності, встановлює терміни проведення таких дій, регулює участь державного казначейства та дії держави при наявності іпотеки.

У свою чергу, Закон 1949 р. має 8 розділів, 37 артикулів та складається з 15179 зн. Найбільша кількість знаків 3387 зн. чи 22,3% від загальної кількості, зосереджена у Розділі II, присвяченому діяльності органів державної влади у природоохоронній сфері, їх повноваженням та обов'язкам. Другим за кількістю знаків є Розділ IV, який склада-

ється з 2355 зн. чи 15,5% і присвячений порядку віднесення об'єктів до числа тих, які охороняються державою. Найменшим за обсягом є Розділ I «Предмет та сфера охорони природи», який містить 510 зн. чи 3,4% від загального обсягу матеріалу. У цьому законі найбільша кількість знаків — 1015 припадає на арт. 18, який регламентує практичне застосування закону шляхом встановлення заборон стосовно використання природних об'єктів, полювання, рибальства та збирання деяких видів лікарських рослин. Цей артикул встановлює правила будівництва, проведення ліній зв'язку та інших технічних засобів у межах природних об'єктів та зонах, прилеглих до таких територій.

З метою дослідження розподілу матеріалу у тексті закону був складений графік коливань кількості знаків залежно від нумерації розділів закону (рис. 1).

Аналіз отриманих результатів показує наявність двох максимумів, які приходяться на Розділ II та Розділ V, що

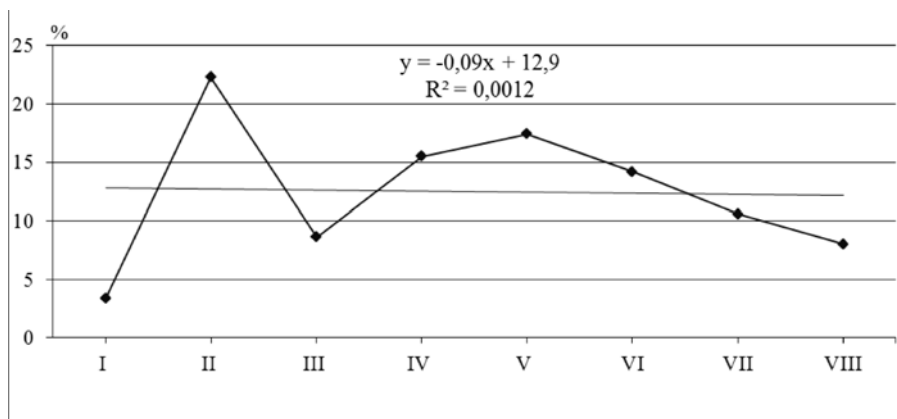

Рис. 1. Графік коливання кількості знаків у главах польського Закону 1949 р.

свідчить про нерівномірний розподіл матеріалу у цьому законі. Кількісним показником нерівномірності розподілу матеріалу є коефіцієнт варіації, який показує коливання величин відносно середнього значення. Проведені розрахунки показали, що закон 1934 р. має коефіцієнт варіації (CV) 0,64, а Закон 1949 р. CV — 0,51, що свідчить про більш нерівномірний характер розподілення матеріалу у Законі 1934 р.

З метою компаративного аналізу необхідно зазначити, що Закон «Про охорону природи УРСР» від 30 червня 1960 р. має 12569 зн., 11 розділів, 32 статті, а найбільша увага приділялась питанням охорони заповідників, пам'яток природи — 1595 зн. чи 12,7% [7].

VII. З точки зору юридичної техніки заслуговує особливої уваги зміст норм **юридичної відповідальності**, які входили до законів 1934 та 1949 рр. Так, аналіз змісту Розділу III Закону 1934 р. та Розділу VII Закону 1949 р. показує, що артикули, які входили до їх змісту, складались з гіпотези, диспозиції та санкції, але було відсутнє чітке розділення на норми кримінальної та адміністративної відповідальності. Так, арт. 23 Закону 1934 р. відносив до числа злочинів умисне порушення норм та правил щодо охорони природних об'єктів та встановлював у якості санкції арешт протягом 6-ти тижнів чи штраф розміром до 3 тис. злотих. Загалом у цьому законі застосовуються такі санкції, як арешт протягом шести тижнів, одного місяця та штрафи від 100 злотих до 3 тис. злотих. У Законі 1949 р. також містяться ознаки злочинів, за вчинення яких винні притягуються до юридичної відповідальності із накладанням відповідних санкцій. Найбільший розмір штрафу становив 150 тис. злотих, також застосовувався такий вид покарання, як арешт від одного місяця до трьох місяців, а у деяких випадках порушник повинен компенсувати розмір нанесеної шкоди шляхом внесення сплати до державного казначейства.

У цілому, як зазначає А. Тарновська, період розвитку польського природоохоронного законодавства у довоєнний період характеризувався прийняттям знач-

ної кількості природоохоронних актів, спрямованих на захист пам'яток природи, деяких видів тварин та птахів [8]. Прийняття Закону 1934 р. являло собою новий рівень кодифікації у природоохоронній сфері з причини того, що в ньому було систематизовано основні положення раніше прийнятих нормативно-правових актів. Цей закон відіграв значну роль у подальшому розвитку правової охорони природи у Польщі, оскільки на його підставі була створена система правової охорони природи та утворена Державна рада з охорони природи, яка стала дорадчим органом Уряду II Речі Посполитої. Однією з важливих її пропозицій, яка знайшла відображення у постанові Уряду від 31.10.1938 р., стало визнання бізонів — турів видом тварин, які охороняються законом, було заборонено полювання на них та вивіз за межі Польщі. Іншим результатом прийняття цього нормативно-правового акта стало створення регіональних природоохоронних комітетів у Варшаві, Кракові, Познані, Львові та Вільнюсі.

Висновки. I. Досліджено основні етапи розвитку юридичної техніки польського природоохоронного законодавства у довоєнний та післявоєнний періоди на прикладі законів «Про охорону природи» 1934 та 1949 рр. Аналіз правил юридичної техніки показав її більш високий рівень у Законі 1949 р. у порівнянні із Законом 1934 р. завдяки більш детальній регламентації державного управління природоохоронною сферою.

II. Закони 1934 та 1949 рр. відповідають формальним та мовним правилам, мають чіткий зміст, їх назва є за собою ідентифікації.

III. Закон 1934 р. був на 22,7% більшим за обсягом матеріалу від Закону 1949 р. При цьому у ньому найбільша увага приділялась предмету та змісту охорони природних об'єктів, органам державної влади та Фонду охорони природи, тоді як у Законі 1949 р. — питанням діяльності органів державної влади, їх повноваженням та обов'язкам. Загальною рисою цих законів є нерівномірність викладення матеріалу, що доведено розрахунками коефіцієнтів варіації двох нормативно-правових актів.

IV. Недоліком юридичної техніки цих законів є відсутність у їх структурі преамбули, загальних положень, мети, цілей та дуже стисле викладення вступної частини.

V. На юридичну техніку двох законів вплинула та обставина, що перший з них приймався у 1934 р. за наявності у Поль-

щі права приватної власності на природні об'єкти, тоді як Закон 1949 р. базувався на принципі державної власності на абсолютну більшість з них. Ця обставина знайшла відображення у юридичній техніці статей Закону 1934 р., присвячених порядку продажу, купівлі та вилучення державою природних об'єктів.

Список використаної літератури

1. Бойко Л. М. Теоретические проблемы законодательной техники. Москва: Юристъ, 1997. 175 с.
2. Шутак І. Д. Юридична техніка: доктринальні аспекти // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. — 1 жовт. 2015 р.). Харків: Нац. юрид. академія імені Ярослава Мудрого, 2015. С. 3—7.
3. Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 1934 nr 31 poz. 274. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19340310274> (дата звернення: 20.10.2018).
4. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. X век — 1980 г. Киев: Киевск. экол.-культ. центр, 2001. 544 с.
5. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 1949 nr 25 poz. 180. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19490250180>.
6. Копиленко О. Л., Кіндюк Б. В. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права // Юридична Україна. 2016. № 7—8. С. 4—12.
7. Патlachuk O. V. Юридична техніка Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р. // Юридична Україна. 2017. № 9—10. С. 23—30.
8. Tarnowska A. Rozwinięcia instytucjonalne w zakresie ochrony przyrody w II RP. URL: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2666/PPOS.2014.042%2CTarnowska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.10.2018).

Patlachuk A. V. Основные этапы развития юридической техники природоохранного законодательства Республики Польша.

В статье рассмотрено развитие юридической техники польского природоохранного законодательства на примере законов, принятых в 1934 и 1949 гг. На основании сравнительного анализа доказано, что Закон 1949 г. по сравнению с Законом 1934 г. отличается значительно более высоким уровнем юридической техники. Показаны недостатки юридической техники этих нормативно-правовых актов, к числу которых относится отсутствие преамбулы, толкования терминологии, общих положений и принципов права. Проанализировано соответствие этих нормативно-правовых актов требованиям юридической техники и проведены расчеты количественных показателей.

Ключевые слова: юридическая техника, природоохранное законодательство, Республика Польша, нормативно-правовой акт, количественные показатели.

Patlachuk A. V. The main stages of the development of legal techniques of environmental legislation of the Republic of Poland.

The article considers the development of legal technology of Polish environmental legislation on the example of laws adopted in 1934 and 1949. On the basis of a comparative analysis, it was proved that the Law of 1949 as compared with the Law of 1934 is characterized by a significantly higher level of legal engineering. The shortcomings of the legal technique of these legal acts, which include the lack of a preamble, interpretation of terminology, general provisions and principles of law, are shown. The compliance of these regulatory legal acts with the requirements of legal engineering has been analyzed, and quantitative indicators have been calculated.

Key words: legal engineering, environmental legislation, the Republic of Poland, regulatory legal act, quantitative indicators.

М. Є. Шумило,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
керівник Центру проблем правосуддя
та формування єдиної судової практики
Київського регіонального центру НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України

УДК 343.1

КАМО ГРЯДЕШИ, УКРАЇНСЬКИЙ СУДЕ?... ---

У статті обґрунтовується теза про необхідність встановлення належного місця суду в системі суспільних оцінок і очікувань та координат органів кримінальної юстиції. На жаль, його сучасне становище не відповідає високому соціальному призначенню у структурі політико-правових гарантій захисту прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Приниження ролі суду на вітчизняних теренах має історичні і ментальні причини. Традиційно суд був додатком виконавчої влади. Дана тенденція особливо рельєфно проявилася в роки радянської влади, коли суд вважався складовою адміністративно-командного механізму управління і його діяльність була підконтрольною органам прокуратури. Такі деструктивні наслідки опікування суду в минулому, на жаль, залишилися у сучасному законодавстві і мисленні правозатосовників. З цієї причини в законодавстві і свідомості юристів необґрунтовано отожднюється кримінальний процес і кримінальне судочинство, нівелюються роль і значення обвинувального вироку як продукту судової діяльності, при застосуванні норм кримінального законодавства, урівнюється повідомлення про підозру і притягнення до кримінальної відповідальності, без дотримання належної правової процедури по встановленню юридичного факту вчинення злочину особа звільняється від кримінальної відповідальності, судова діяльність залишається складовою системи стадій кримінального процесу, що суперечить вимогам статей 6 і 129 Конституції України, неналежне становище суду також стримує руйнацію слідчого способу формування доказів і призначення доказування у кримінальному процесі. Виходячи з даних посилів, пропонуються зміни і доповнення до законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне судочинство, судовий процес, засади судочинства, докази, доказування.

Положення суду традиційно досліджується в структурі системи стадій кримінального процесу. Питання відповідності вимогам Конституції України чинної моделі кримінального процесу в сучасних вітчизняних наукових дослідженнях практично не проводилося.

Мета статті — обґрунтувати потребу приведення у відповідність до вимог

Конституції місця суду в корпусі кримінальної юстиції.

Як відомо, ст. 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною

за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому фокус роботи її органів повинен бути максимально спрямований на охорону та захист прав людини. Стандарти ж їхнього захисту мають формуватися, зокрема, повсякденною практикою кримінального суду. Щоб бути гідним цієї високої місії, сам суд має посідати належне йому місце як у системі суспільних оцінок і очікувань, так і в системі координат самої кримінальної юстиції.

Проте твереза й незаангажована оцінка місця й ролі сучасного вітчизняного кримінального суду дозволяє стверджувати, що на шляху до цієї мети йому доведеться пройти складний і тернистий шлях, долаючи низку серйозних проблем об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Відразу треба зазначити, що применшення ролі та суспільної ваги суду в нашій країні має свої історичні та ментальні причини. Так, до середини XIX ст. судова система царської Росії мала архаїчний характер, коли вона була підпорядкована адміністрації, залежачи не лише від центральної і місцевої влади, але від жандармерії і поліції [1]. Тому судово-правова реформа 1864 р. покликана була забезпечити передовсім незалежність суду й створити самостійну судову владу. Для цього в Статуті кримінального судочинства закріплювалися такі фундаментальні європейські правові цінності як презумпція невинуватості, гласність, усність, змагальність судочинства, окремі гарантії права обвинуваченого на захист, участь захисника, принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів та інші демократичні принципи судочинства. Проте час, на жаль, засвідчив, що між положеннями Статуту і соціально-політичною реальністю крок за кроком почали формуватися глибинні розриви, а задекларована незалежність суду стала втрачати життєздатність. З середини 80-х років позаминулого століття почалася справжня деградація судової влади. Як зазначав у цьому зв'язку проф. О. І. Трусов, такі

процеси розвивалися трьома напрямками: «...безконтрольність поліції і жандармерії, які підкорювалися лише вищим адміністративним владам, послаблення демократичних інститутів, введених Статутом 1864 р. в судові системі, більш широке використання військових і надзвичайних судів, що діяли за своїми правилами» [2]. До речі, вельми метафорично з цього приводу висловлювався також відомий російський теоретик і пропагандист марксизму Г. В. Плеханов: «Реформоване судочинство в Росії зосталося екзотичною рослиною: воно пасує до всього державного ладу Росії як шовковий циліндр до одягнутого в звірину шкуру ескімоса» [3].

Своєю чергою, події 1917 р. нібито створювали всі потрібні передумови для демократичної реконструкції тодішньої судової влади. І дійсно, радянська судово-правова реформа 1922—1924 рр. на перших порах не цуралася демократичних ідей Статуту 1864 р. Але, на жаль, практично вже з 1928 р. почалася соціально-юридична деградація новоствореної судової системи. Не дивина, що в умовах адміністративно-командної системи управління суд цілком прогнозовано став її невід'ємним елементом, втрачаючи своє призначення і перестаючи бути гарантом захисту й охорони прав та свобод людини. Інакше кажучи, він перетворився на відомчу структуру управлінських установ, стаючи *de facto* залежним і підконтрольним органам прокуратури і виконавчої влади.

Так, приміром, 1933 р. постановою ВЦВК і РНК СРСР була заснована Прокуратура СРСР. Згідно з її приписами на неї покладався обов'язок «наглядати за правильним і однаковим застосуванням законів судовими установами союзних республік, опротестування вироків і рішень судів у вищестоящі судові інстанції і призупинення їх виконання» [4]. Дана норма відтак була закріплена в Положенні про Прокуратуру СРСР, затвердженому постановою ЦВК і РНК СРСР [5], а також у Положенні про прокурорський нагляд 1955 р. Не уникнув цього й Закон «Про прокуратуру СРСР» 1979 р.,

у якому також прямо зазначалось, що прокуратура здійснює нагляд у часі розгляду справ у судах.

Як бачимо, в такий спосіб у законодавстві колишнього Союзу РСР формувалась і карбувалась антидемократична ідея концентрації наглядових функцій прокуратури за діяльністю суду. Крім цього, для контролю за діяльністю судів і «поліпшення» якості їхньої роботи в липні 1936 р. створено загальносоюзний орган судового управління — Народний комісаріат юстиції СРСР, який здійснював нагляд за застосуванням судами норм кримінального, цивільного і процесуальних кодексів, узагальнював судову практику і в разі потреби готував пропозиції на вдосконалення законодавства. Правова доктрина колишнього Радянського Союзу виходила із єдності партійної і державної влади, які мали єдині цілі і завдання. З цієї причини концепція розподілу влади не визнавалася. Кримінальний суд у структурі державних органів разом із прокуратурою, органами внутрішніх справ та іншими компонентами даної системи здійснював боротьбу зі злочинністю. Перед судом і правоохоронними органами ставилося завдання швидко і повно розкривати злочини і викривати винних. Тому суд наділявся повноваженнями обвинувальної влади: порушував кримінальні справи (ст. 4 КПК УРСР, 1960 р.), повертав кримінальні справи на додаткове розслідування із розпорядчого засідання (ст. 246 КПК УРСР, 1960 р.), самостійно ініціював порушення справи по новому обвинуваченню (ст. 276 КПК УРСР, 1960 р.) і таке інше. В стадії попереднього розслідування судовий контроль за тимчасовим обмеженням прав особи був відсутній. Таке положення суду у структурі правоохоронних органів не відповідало його призначенню в суспільстві і державі, що, звісно, не сприяло справедливому судовому розгляду кримінальних справ.

Роль науки радянського часу, на думку проф. А. С. Александрова, була «приворотною», оскільки вона обслуговувала авторитарну владу, а тому дослідженню

проблеми соціальної природи та правового положення суду уваги практично не приділялася, адже «радянський суд був авторитетний сам від себе» [6]. Таке становище суду в суспільстві та державі не відповідало його природі як соціального та публічно-правового феномена, «в основі якого лежить соціо-антропологічна здатність людини до логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та оцінки» [7]. Як слушно стверджує проф. С. В. Прилуцький суд «...розвивається й існує за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та у розрізі із позитивним правом держави» [8]. Тому незалежність і справедливість суду треба поновлювати відповідно до соціальних очікувань. Дійсно, деструкційні наслідки політичного «опікування» судом із боку виконавчої влади в нашому історичному минулому, на жаль, ще зостаються в нашому юридичному мисленні й практиці правозастосування, а завдання зламати їх є надважким.

Теоретики права, характеризуючи вчення про моделі розуміння-поведінки, звертають увагу на те, що, крім закону як юридичної непорушності, існує ще й феномен так званого «м'якого права». Останнє являє собою сукупність «діяльнісних норм» (термін В. Гмирка), котрі виникають у рамках конкретної юридичної діяльності, присвоюються юристами, фіксуються у їхній правосвідомості, а відтак успішно керуються ними. Сила неписаного «м'якого права» полягає в його традиціях, звичках, інституційних зв'язках з іншими структурними елементами кримінального процесу та органічній єдності з середовищем його функціонування. Тому закони легко змінюються за велінням законодавця, проте традиції, стереотипи старого юридичного мислення, правову свідомість сучасних юристів переформатувати куди як важче, оскільки вони піддаються лише повільній корекції під тиском новітніх положень правової системи певної країни.

Відтак, коли новий закон не вкладається в матрицю раніше набутих уявлень і узвичаєнь юристів, то в процесі

тлумачення і застосування починає спрацьовувати механізм його відторгнення, спричиняючи свідому або підсвідому *деконструкцію* закону. Тому й на визначення позиції суду у сфері кримінальної юстиції негативно впливають ряд успадкованих від *ancien régime* доктринальних положень кримінального прав. Наприклад, у ч. 1 ст. 2 КК вказується, що «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом».

Звідси логічно слідує, що підставою кримінальної відповідальності є *...самий* факт вчинення злочину. Очевидно, що ця нормативна конструкція обумовлена теоретичним посилом, згідно з яким кримінально-правові відносини виникають із моменту вчинення злочину, а відтак кримінально-процесуальні відносини виникають *лише* в рамках кримінально-правових відносин. Така позиція законодавця і окремих доктринерів геть не узгоджується з веліннями засади презумпції невинуватості, ніхто не може констатувати наявність кримінально-процесуальних відносин до вступу обвинувального вироку в законну силу. Подібні нормативні конструкції аж ніяк не узгоджуються з загальним місцем сучасного права про чільний статус суду в процесі доказування фактів і обставин вчинення злочину.

Натомість обґрунтованою вважається доктринальна позиція, що *підставою* кримінальної відповідальності є доведення в суді в діянні особи складу злочину, про що також йдеться в п. 3 ст. 373 КПК. Закон вимагає, що «обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється не лише за умови доведення в ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення». Методологічно ганджовитим і статусно принизливими для суду є також визначення терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» як стадії кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення»

(п. 14 ст. 3КПК). Це ніщо інше як відвертий прояв обвинувального ухилу в кримінальному процесі, адже таке рішення не належить до компетенції прокурора або органів досудового розслідування.

На нашу думку, повідомлення про підозру — це лише офіційна постановка стороною обвинувачення питання про потенційну кримінальну відповідальність особи. Особа має вважатися притягнутою до кримінальної відповідальності лише після позитивної констатації судом для цього підстав у обвинувальному вирокі до набрання ним законної сили. Така критична оцінка повною мірою стосується й ст. 228 КПК, де чітко зазначено, що суд своєю ухвалою може звільнити особу від кримінальної відповідальності в разі встановлення підстав, передбачених законом про кримінальну відповідальність. Таким чином, навряд чи викладені положення кримінального та кримінального процесуального законодавства відповідають вимогам ст. 62 Конституції України. Негативно впливає на питання визначення справжнього місця суду в царині кримінальної юстиції похідний продукт політизованої юстиції і концепт про похідну природу кримінального процесу від кримінального права *etc.*

На жаль, не зафіксовано закріплення чільного місця суду й в чинному КПК, примхливо змонтованому з положень англо-саксонського, континентального та воістину невмирущих реліктів радянського типів кримінального процесу. Нема чого казати — стандартна пострадянська ситуація конвергенційного тренду сучасних процесуальних систем у контексті світової *глобалізації*. Відтак, практично у кожній національній моделі кримінального процесу легко відшукати типологічні ознаки різних моделей. Тому, позичаючи з прогресивного світового досвіду, законотворень має додержуватися таких, зокрема, правил, а саме — проєктований (реформований) КПК передовсім *повинен*: 1) ефективно захищати права і свободи людини; 2) відповідати вимогам конституційних засад; 3) як

системний кодифікований бути внутрішньо не суперечливим.

На жаль, чинний КПК не повною мірою відповідає цим вимогам. Зрозуміло, що подібна мішанка не могла не спричинити виникнення в кодифікованому законі конкуренційних, а інколи й суперечливих положень, що неабияк ускладнює осмислення ролі і місця суду, спричиняючи зрештою соціальне напруження. Не можуть дати собі раду з правильним визначенням місця суду й в навчальних і наукових джерелах, де частогусто ототожнюються поняття «кримінальний процес» і «кримінальне судочинство». Наприклад, у Курсі радянського кримінального процесу (1989 р.) вказується: «Найбільш розповсюдженим і правильним є судження про те, що кримінальний процес (або кримінальне судочинство, що одне і те саме) є діяльність по розслідуванню і вирішенню кримінальних справ... [9]. Дана ідеологема знайшла притулок і в КПК 2012 р. Так, у п. 10 ст. 3 КПК зафіксовано: «...кримінальне провадження це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність». Як синонім до словоформи «кримінальне провадження» термін «кримінальне судочинство» використовується у ч. 1 ст. 221 КПК.

Це свідчить, що в рамках розуміння нинішніх законотворців діяльність суду залишається складовою більш широкого поняття «кримінальний процес». Дана позиція є панівною як у доктрині кримінально-процесуальної науки, так і в законодавстві. Тому не дивно, що в радянських і сучасних підручниках кримінальний процес і далі тлумачиться як діяльність органів розслідування, прокуратури і суду, спрямовану на розслідування злочинів і вирішення питання про винуватість або невинуватість особи у вчиненні злочину [10]. У такому форматі тлумачення судової діяльності виявляється складовою системи стадій кримінального процесу. Обґрунтовується ця позиція квазітеоретичними штампами,

які кочують із одного навчального видання до іншого. Наприклад, типовим підручковим аргументом на підтримку визначення поняття кримінального процесу є посилання на значення слова «процес» як на певний рух (з лат. *procedere* — котитися). Звідси виходить, що поняття «кримінальний процес» означає рух кримінальної справи відповідно до його стадій. Тому словосполученням «кримінальний процес» і «кримінальне судочинство» надається однакове значення. Правда, чомусь замовчується те, що стадії досудового розслідування і судової діяльності істотно різняться за своїм змістом і призначенням. Крім того, в навчальних виданнях стверджується, що досудове розслідування і судові стадії мають спільні засади кримінального процесу, але «...в залежності від окремих процесуальних форм і стадій окремі із них можуть бути обмеженими в стадії попереднього слідства» [11]. Така «аргументація» залишає поза увагою загально визнане положення, що засади повинні бути загальними для всіх без винятку стадій кримінального провадження, а дія нормативних настанов лише в одній або декількох стадіях позбавляє їх статусу принципів.

Приниженням ролі суду в доведенні винуватості особи у вчиненні злочину (виправданні) є також *функціонально* (наскрізний) єдиний для слідства і суду інститут доказів і доказування. В рамках обговорюваної конструкції кримінального процесу суду — цілком зрозуміло — відводилася другорядна роль у порівнянні з попереднім слідством. Проте наукова справедливість вимагає сказати, в науці кримінального процесу були і *відмінні* позиції. Так, авторитетний радянський процесуаліст проф. М. С. Строгович у фундаментальному підручнику «Кримінальний процес» (1946 р.) окремо від поняття кримінального процесу викладав поняття правосуддя, яке, на його думку, полягає в тому, що «...спеціально уповноважений орган — суд — в определенном, установленном законом порядке решает вопрос о применении права, закона к конкретному действию, факту, отноше-

нию, спору и, в зависимости от решения этого вопроса, определяет для участвующих в возникшем правоотношении лиц (юридических и физических) соответствующие правовые последствия: признает подсудимого виновным в совершении преступления и применяет к нему наказание или признает его по суду оправданным...» [12]. Він також підкреслював, що встановлення фактичних обставин вчинення злочину і застосування норм кримінального права здійснюється судом за участю сторін і в особливих процесуальних формах. У такий спосіб М. С. Строгович фактично проводив розмежування між діяльністю суду та органів розслідування.

Далі треба зазначити, що характерною особливістю сучасного вітчизняного кримінального процесуального законодавства має бути його відповідність вимогам Конституції. Не випадково вважають, що кримінальний процес — це частина Конституції. Аналіз відповідних норм чинної Конституції України свідчить про неоднорідність правового регулювання діяльності суду і органів досудового розслідування.

Так, у ст. 129 Конституції закріплені наступні засади судочинства: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Із змісту даної конституційної норми вбачається, що згадані засади стосуються винятково судової діяльності і не поширюються на досудове розслідування.

Прикметно, що на рівні Конституції в тексті засад судочинства у двох випад-

ках підкреслюється, що ці положення стосуються саме судового процесу. Важливо і те, що засади судочинства викладені в окремій главі Конституції «Правосуддя», у якій про досудове розслідування не згадується. Дана теза підтверджується також і тим, що у п. 14 ст. 92 Конституції підкреслюється, що винятково законами України визначається діяльність судочинства, судової, органів дізнання і слідства. Таким чином, цією конституційною нормою законодавець проводить демаркаційну лінію між судочинством, з одного боку, та дізнанням і слідством — із іншого. Іншими словами, на конституційному рівні проведено розмежування між двома видами юридичної діяльності — досудовим розслідуванням і судовим розглядом. Це повною мірою кореспондує з вимогами ст. 6 Конституції, відповідно до якої «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Далі треба згадати, що відповідно до ст. 38 КПК органи досудового розслідування відносяться до виконавчої влади і є структурними підрозділами органів Національної поліції, безпеки, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України. Їхня діяльність відмінна від судової за суб'єктами, метою, засобами і наслідками. За чинним КПК, провадження органів досудового розслідування по суті включає в себе поліційну (негласні слідчі (розшукові) дії) і процесуальну складову.

Попри очевидне діяльнісне нестикування зміст розслідування формально зберігає процесуальний характер і регулюється КПК. Але не має потреби доводити, що маємо діло не з «чистим процесом», а з мішаниною — гібридною поліційно-процесуальною діяльністю. Варто контекстно підкреслити, що прокурори та слідчі не наділені повноваженнями

судової влади. Вони не є незалежними, бо в їхній діяльності присутня засада субординації, змістом якої є відношення влади і підкорення. У даному контексті доречно послатися на рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018, у якому зазначається, що «...розслідування має бути у тому числі незалежним, тобто з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної або ієрархічної незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування порушень прав людини, гарантованих статтями 27, 28 Конституції України. Конституційний Суд вважає, що ієрархічне підпорядкування слідчих органів Служби вищим посадовим особам Міністерства не здатне забезпечити дотримання конституційних вимог щодо незалежності офіційного розслідування злочинів, вчинених проти осіб, які перебувають в установах відбування покарань, слідчих ізоляторів. Така ієрархічна залежність півляє процесуальні гарантії незалежності слідчого, тобто він буде певним чином упередженим під час здійснення досудового розслідування...».

Звернімо увагу ще на одну важливу очевидність: досудове розслідування побудоване не за правилами *арбітрального* методу правового регулювання, а тому має однобічний характер. Про це, зокрема, свідчить той факт, що в чинній моделі досудового розслідування органам обвинувачення належить державна монополія на встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення і попередній кримінально-правовій кваліфікації, діяння, що може мати ознаки злочину. Сторона бо захисту практично позбавлена можливостей істотно впливати на вирішення даних питань, а її повноваження в досудовому розслідуванні мають — нема де правди діти — деклара-

тивний характер. Приміром, у стадії досудового розслідування прокурор і слідчий можуть проігнорувати подані захисником матеріали для визнання їх доказами і вони не можуть вплинути на формулювання підозри чи обвинувачення. Розгляд таких та інших клопотань сторони захисту в стадії підготовчого провадження (статті 314—317 КПК) як правило, втрачає свою актуальність.

На відміну від досудового розслідування, судочинство бере свій початок з того моменту, коли органи обвинувачення обґрунтовано вкажуть на особу, що вчинила згодане правопорушення, а тому заслуговує покарання. Але щоби ця версія змогла б перевтілилася в доведений юридичний факт, потрібна належна правова процедура, якій притаманні надійні процесуальні гарантії. Вони є там, де реально діє принцип презумпції невинуватості і є формально рівні сторони обвинувачення та захисту, які мають реальну можливість переконувати незалежний і неупереджений суд у правдивості своїх правових позицій. Тому намагання поширити засади судочинства, передбачені ст. 129 Конституції України на досудове розслідування, є контрпродуктивними.

Викладене дає підстави поставити під сумнів чинну систему стадій кримінального процесу. Судове провадження не може вважатися конструкційним продовженням досудового розслідування, тобто частиною юридичної роботи, здійснюваної спільними зусиллями прокурора, слідчого та суду. Судове провадження не може бути складовою структури кримінальної процесуальної діяльності, у якій в єдине ціле об'єднані досудове розслідування і судові провадження. Судочинство — це самостійний, уособлений судовий процес, передбачений ст. 129 Конституції, а тому досудове розслідування і судовий процес повинні регулюватися окремими законодавчими актами [13].

Демонтаж системи стадій кримінального процесу передбачає остаточну руйнацію слідчого способу формування доказів та запровадження змагального поряд-

ку визнання судових доказів, для цього в законодавстві слід передбачити відповідні чіткі процесуальні механізми. В іншому разі важко зрозуміти характер діяльності суду першої інстанції, оскільки постає питання: що робить суд першої інстанції у судовому розгляді? Досліджує докази — речові докази, документи, звуко-, відеоматеріали (статті 357—359 КПК), чи проводить слідчі (розшукові) дії (статті 351—357, 361 КПК)? Виходячи із імперативної логіки ч. 2 ст. 23 КПК, яка приписує визнавати доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах лише після їхнього безпосереднього дослідження в суді, ані перше, ані друге неможливе: як можна перевіряти те, чого реально немає.

На нашу думку, в законі слід вказати, що суд досліджує *матеріали* представлені сторонами і в разі наявності підстав, може визнати їх судовими доказами (кримінальними судовими доказами в термінах В. Гмирка). Саме з цієї причини у ст. 317 КПК зазначено, що в ході підготовчого провадження його учасники долучають до обвинувального акта не докази, а *матеріали* кримінального провадження, що вже тягне за собою вимогу анулювання ст. 84 КПК і зміни відповідних норм, що стосуються процедури судового розгляду.

Зрозуміло, що існування такої конструкції судових доказів дезавуєє однобічний «слідчий стандарт» формування доказів у кримінальному процесі. Судовий бо стандарт формування доказів передбачає реальну можливість для сторін брати чинну участь у дослідженні матеріалів досудового провадження в перспективі визнання їх судовими доказами. Відтак треба й сказати, що зміна концептуальної основи кримінального судочинства, його переорієнтація на захист прав особи, визнання на рівні конституційних принципів змагальності та презумпції невинуватості передбачає реконструкцію застарілої моделі доказування. На жаль, законодавець у чинному КПК не подолав стереотипів у поглядах на визначення феномена доказування. Тому нормативно закріплене у чинному

КПК поняття доказування як збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження суттєво спрощує його зміст (п. 2 ст. 91 КПК). Треба визнати, що воно не охоплює істотних ознак даного явища, а лише вказує на види процесуальних дій, що застосовуються суб'єктами доказування. Як справедливо зазначає проф. В. А. Лазарева: «Таке уявлення про доказування спирається на єдність державної влади, пріоритет публічних інтересів перед інтересами особи, переконання в тому, що кримінальний процес є засобом боротьби зі злочинністю» [14]. Критикована інтерпретація доказування залишає неабияку невизначеність у статуюванні місця й ролі суду і сторін у даній діяльності. Мало того, доказування ототожнюється з досудовим розслідуванням і тоді являє собою ніщо інше як діяльність, підготовка до судового доказування. Тому час, коли треба чітко позиціонуватися: доказування там, де є юридична суперечка, а діяльність сторін і суду спрямована на переконання суду в істинності своїх суджень.

Пропонований підхід суттєво розширює уявлення про зміст доказування і надає можливість його учасникам в умовах інтелектуальної конкуренції: 1) чітко визначитися із предметом спору; 2) сформулювати власні правові позиції по суті спірних положень; 3) аргументувати їх судовими доказами і переконувати суд у правомірності своїх суджень; 4) в процесі аргументації підкреслити цінність кожного судового доказу та їхньої сукупності, а також виділити більш переконливі докази; 5) запропонувати суду варіант вирішення основного питання судового процесу.

Завершуючи, слід наголосити, що в науці кримінального процесу і законодавстві пострадянського простору поступово — не без ускладнень і контроверз, кроків уперед і двох кроків назад — таки відроджуються європейські постулати кримінального процесу. Так, приміром, змагальна парадигма доказування закріплена у ст. 123 КПК Латвійської рес-

публіки, яка маніфестує: «...доказування — це діяльність із обґрунтування наявності або браку фактів і обставин, що входять в предмет доказування». Це надихає й тому дуже хотілося б вірити,

що на питання, винесене в заголовок цієї статті — «Камо грядеши, український суде?» — відповідь, сподіваємося, буде не за горами...

Список використаної літератури

1. Кудрявцев В. Н., Трусов А. И. Политическая юстиция в СССР. СПб.: «Юридический центр Прес», 2002. С. 28.
2. Там само. С. 30.
3. Плеханов В. Г. Собр. соч. М.; Л., 1925. Т. 5. С. 9—10.
4. СЗ СССР. 1933. № 40. Ст. 239.
5. СЗ СССР. 1934. № 1. Статті 2а, 2б.
6. Александров А. С. Дух less русского уголовно-процессуального права // Уголовное судопроизводство: в 3 т. Т. 1: научно-практическое пособие / под ред. Н. А. Колоколова. М.: 2017. С. 147.
7. Прилуцький С. В. Суд як фундаментальний соціально-правовий феномен (зародження, еволюція, сучасність) // Journal «Science Rice: Jurdical Siense». 2017. № 2(2). С. 42.
8. Прилуцький С. В. Знач. праця. С. 43.
9. Курс советского уголовного процесса / под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. М.: Юрид. лит. 1989., С. 40.
10. Назаров В. В. Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України. Київ: Атіка, 2007. С. 4.
11. Принципы современного российского уголовного судопроизводства: монография / науч. ред. И. В. Смолькова; отв. ред. Р. В. Мазюк. М.: Юрлитинформ, 2015. С. 14.
12. Строгович М. С. Уголовный процесс. М., 1946. С. 3.
13. Демидов И. Ф. Реструктуризация уголовного судопроизводства (концепция как гипотеза) // Гос-во и право. 2012. № 1. С. 38.
14. Лазарева В. А. Проблемы реализации состязательности в уголовном процессе Российской Федерации. Уголовное судопроизводство: в 3 т. Т. 1: научно-практическое пособие / под ред. Н. А. Колоколова. М.: Юрайт, 2017. С. 243.

Шумило Н. Е. Камо грядеши, украинский суд?...

В статье обосновывается тезис по необходимости установления надлежащего места суда в системе общественных оценок и ожиданий и координат органов уголовной юстиции. К сожалению, его современное положение не соответствует высокому социальному назначению в структуре политико-правовых гарантий защиты прав и свобод человека как высшей социальной ценности. Принижение роли суда на отечественных просторах имеет исторические и ментальные причины. Традиционно суд был придатком исполнительной власти. Данная тенденция особенно рельефно проявилась в годы советской власти, когда суд считался составной административно-командного механизма управления и его деятельность была подконтрольной органам прокуратуры. Такие деструктивные последствия попечительства суда в прошлом, к сожалению, остались в современном законодательстве и мышлении правозащитников. По этой причине в законодательстве и сознании юристов необоснованно отождествляется уголовный процесс и уголовное судопроизводство, нивелируются роль и значение обвинительного приговора как продукта судебной деятельности при применении норм уголовного законодательства, уравнивается сообщение о подозрении и привлечения к уголовной ответственности, без соблюдения надлежащей правовой процедуры по установлению юридического факта совершения преступления лицо освобождается от уголовной ответственности, судебная деятельность остается составляющей системы стадий уголовного процесса, противоречит требованиям статей 6 и 129 Конституции Украины, ненадлежащее положение суда также сдерживает разрушение следователя способа формирования доказательств и назначения доказывания в уголовном процессе. Исходя из данных посылов, предлагаются изменения и дополнения в законодательство.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное судопроизводство, судебный процесс, принципы судопроизводства, доказательства, доказывание.

Shumilo M. Ye. *Kamo ridges, Ukrainian court?...*

The article substantiates the thesis of the need to establish the proper place of the court in the system of public assessments and expectations and coordinates of the criminal justice authorities. Unfortunately, his current position does not correspond to a high social purpose in the structure of political and legal guarantees for the protection of human rights and freedoms as the highest social value. The downplaying of the role of the court in domestic spaces has historical and mental reasons. Traditionally, the court was an appendage of the executive. This trend was particularly pronounced in the years of Soviet power, when the court was considered to be an integral administrative-command mechanism of control and its activity was controlled by the prosecution authorities. Such destructive consequences of the guardianship of the court in the past, unfortunately, have remained in modern legislation and the thinking of the right-wing associates. For this reason, the law and legal awareness of lawyers unjustifiably identify the criminal process and criminal justice, level the role and importance of the conviction as a product of judicial activity in the application of criminal law, equalize the message of suspicion and bringing to criminal responsibility, without following the proper legal procedure the fact of committing a crime a person is released from criminal liability, judicial activity remains I'm part of the system of criminal procedure stages, contrary to the requirements of Articles 6 and 129 of the Constitution of Ukraine, the improper position of the court also inhibits the destruction of the method of forming an investigator of evidence and the appointment of proof in a criminal trial. Based on these messages, proposed changes and amendments to the legislation.

Key words: criminal procedure, criminal justice, judicial process, principles of legal proceedings, evidence, proof.

УДК 343

О. П. Мамотенко,

аспірант Запорізького національного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТОВАРАМИ У СФЕРІ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

У статті розглядаються проблемні аспекти механізму кримінально-правового реагування на незаконне поводження з товарами у сфері акцизного оподаткування та висловлюються пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: акцизне оподаткування, товари, незаконне поводження, кримінально-правове реагування, засоби та заходи реагування.

Статтею 204 Кримінального кодексу України (далі — КК) встановлено заборону на незаконне поводження (виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту) товарів у сфері акцизного оподаткування. Злочинність вказаних дій зумовлюється низкою обставин, серед яких сприяння росту тіньової економіки (за деякими експертними оцінками, понад 40 відсотків ринку спиртних напоїв в Україні перебуває в «тіні»), недоотримання бюджетом доходів (рівень фіскальної віддачі від акцизного податку в Україні є найнижчим у світі — близько 23 відсотків), небезпека для життя і здоров'я людей через загрозу довіллю чи потрапляння на споживчий ринок фальсифікованого алкоголю, тютюнових виробів, паливо-мастильних матеріалів та деяких інших товарів. Так, у 2015 р. в Київській області під час незаконного поводження з такими товарами у вигляді нафтопродуктів сталось загоряння нафтобази, внаслідок чого вогнем, що не вщухав близько тижня, було знищено майна на мільйони доларів, завдано суттєвої шкоди навколишньому природному середовищу, спричинено тілесні ушкодження багатьом працівникам нафтобази та пожежним, а декілька з них загинули. В 2016 р. Україну потрясло повідомлення про випуск на споживчий ринок зловмисниками з Харківської області партії підробленої горілки, в результаті чого отруїлися пів-

тори сотні людей, понад шести десятків з яких померли.

Практика застосування вказаної статті супроводжується низкою теоретичних і практичних проблем, однією з яких є відсутність консолідованого розуміння механізму протидії цьому злочину, зокрема співвідношення заходів та засобів його здійснення.

Питання кримінально-правового забезпечення протидії незаконному поводженню з аналогами підакцизних товарів, переважно в контексті більш загальної проблематики протидії злочинам у сфері господарської діяльності та детінізації економіки, розглядалися в публікаціях П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, А. М. Бойка, В. І. Борисова, Л. П. Брич, П. А. Вороб'я, О. М. Готіна, Н. О. Гуторової, О. О. Дудорова, В. М. Киричка, М. Й. Коржанського, В. В. Костенка, О. М. Костенка, В. М. Куца, М. І. Мельника, М. М. Мінаєва, В. О. Навроцького, Л. В. Павлік, О. І. Перепелиці, В. М. Поповича, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка та ін. Віддаючи належне науковим здобуткам названих вище та інших вчених, слід зауважити, що, по-перше, у зв'язку з суттєвими змінами, яких останнім часом зазнало кримінальне та податкове законодавство в підакцизній сфері, частина цих здобутків втратила достовірність; по-друге, заходи та засоби кримінально-правового реагування на вказаний зло-

чин у їх співвідношенні не розглядалися взагалі.

Зазначеним вище й зумовлюється актуальність теми пропонованої статті. Її метою є загальна характеристика динамічних та статичних компонентів механізму кримінально-правового реагування на незаконне поводження з товарами у сфері акцизного оподаткування, а також висунення деяких пропозицій, спрямованих на удосконалення його розуміння.

Останнім часом теорією протидії злочинності аргументується висновок, що така протидія здійснюється за двома напрямками: запобігання її проявам та кримінально-правове реагування на них. Кожному з цих напрямків притаманний механізм власної самореалізації. Поділяючи таке бачення ситуації, зауважимо, що нами розглядається лише механізм кримінально-правового реагування на незаконне поводження з товарами у сфері акцизного оподаткування. Вказаний механізм більш-менш досліджено в теорії кримінального права на прикладі застосування кримінальної відповідальності. Останнім часом проявляється інтерес і до застосування інших, окрім кримінальної відповідальності, засобів такого реагування [1, с. 56—68; 2, с. 113—147].

Ми підтримуємо висновок фахівців про те, що механізм застосування кримінально-правових засобів у формі кримінальної відповідальності складається з трьох компонентів або стадій. Першим (першою) із них є *притягнення* підозрюваної/обвинувачуваної особи до кримінальної відповідальності. З позицій кримінально-процесуального права вказаний компонент співпадає з досудовим розслідуванням, а також включає у себе частину судового провадження до формулювання прокурором у своїй обвинувальній промові виду і міри кримінально-правового реагування на вчинений злочин. З цього приводу висловлюються й інші судження, наприклад, що притягнення до кримінальної відповідальності «відбувається з моменту повідомлення особі про підозру і до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком

суду» [3, с. 131]. Таке бачення меж притягнення охоплює собою й наступну стадію застосування кримінальної відповідальності, тому потребує уточнення в напрямі скорочення його меж.

Загальновідомо, що серед вітчизняних правників досить розповсюдженим є недопустиме ототожнення притягнення до кримінальної відповідальності з її застосуванням, тобто з комплексом усіх складових механізму кримінально-правового реагування на вчинення злочину. Навіть в анкетах при прийомі на роботу представники кадрової служби часто цікавляться, чи притягувався кандидат на певну посаду та його рідні до кримінальної відповідальності, замість того, щоб поцікавитись, чи зазнавали вони такої відповідальності. Саме останнє може мати певне юридичне значення, але жодним чином не перше. Особа може неодноразово «притягуватись», але жодного разу так і не зазнати відповідальності Як і будь-яка інша підміна понять, вказане викривляє сприйняття дійсності, у даному випадку — реального механізму кримінально-правового реагування на кримінальне правопорушення. Як відзначається у рішенні Конституційного Суду України (далі — КСУ) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 (справа про депутатську недоторканність), сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили [4].

Другим компонентом механізму кримінально-правового реагування на кримінальне правопорушення у формі кримінальної відповідальності є *покладання* такої відповідальності на суб'єкта, визнаного винуватим у вчиненні злочину. На наш погляд, воно (покладання) розпочинається резолютивною частиною обвинувальної промови прокурора, в якій він формулює висновок щодо виду й міри кримінальної відповідальності,

пропонуючи суду призначити їх, і закінчується проголошенням обвинувального вироку судом. Завершальним компонентом механізму реагування на вчинення кримінального правопорушення зазвичай виступає *реалізація* покладеного на засудженого певних виду та міри кримінальної відповідальності. Виключення складають ситуації, коли судом виноситься вирок без призначення покарання чи без іншого обмеження статусу засудженої особи. В такому випадку механізм реагування спрацьовує за наявності перших двох його «агрегатів»: притягнення до відповідальності та її покладення на засудженого.

Механізм кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення без застосування кримінальної відповідальності, а у формі застосування інших засобів кримінально-правового реагування (звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальна конфіскація тощо) не тотожний вищеприписаному. Замість притягнення, покладання та реалізації, характерних для застосування кримінальної відповідальності, реагування на правопорушення за допомогою інших кримінально-правових засобів може відбуватись в інших процесуальних формах, наприклад, без засудження особи обвинувальним вирок.

Характерною особливістю вищезазначених компонентів механізму реагування на вчинення кримінального правопорушення є їх внутрішня динаміка: кожний із них являє собою комплекс процесуальних рішень та відповідних дій уповноважених суб'єктів. Зовнішній їх прояв також динамічний. Вони постійно трансформуються з одного в інший, що яскраво проявляється на прикладі застосування кримінальної відповідальності: до її застосування спочатку суб'єкт притягується органами досудового розслідування, потім вона покладається на суб'єкта судом і лише після цього реалізується органами виконання судових рішень. Саме через зазначену динаміку притягнення до відповідальності, її покладання та реалізацію є всі підстави

іменувати *заходами* кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення.

Але, як відомо, жодний із заходів перетворення об'єктивної дійсності, як певне дійство, неможливий без належних засобів здійснення такого перетворення. На відміну від заходів, засоби здійснення будь-чого, у тому числі реагування на кримінальне правопорушення, виглядають як статичні субстанції. Не випадково, заходи здійснюються за «канонами» процедурного права, відображеного в КПК України, а засоби фіксуються у нормах матеріального права, що відображаються в КК.

Отже, обов'язковими складовими механізму реагування на вчинення кримінального правопорушення є не лише динамічні явища (*заходи*), а й статичні, а саме — *засоби* такого реагування. Тому ми не поділяємо позицію вітчизняного законодавця, який сплутав засоби із заходами, включивши останні до назв розділів XIV та XIV¹ Загальної частини КК, замість того, щоб оперувати терміном «засоби». Чинний КК називає два таких «заходи», що насправді є засобами: *кримінальну відповідальність* та *інші заходи*.

Розглядати перший із них доцільно, орієнтуючись на вищезазначене рішення КСУ від 27 жовтня 1999 р. В ньому надається не лише визначення кримінальної відповідальності, а й алгоритм її пізнання: кримінально-правова природа, сутність, зміст, підстава та умови настання, форми існування тощо [5, с. 53—54]. Саме за таким алгоритмом, на нашу думку, і слід пізнавати кримінальну відповідальність за незаконне поводження з товарами у сфері акцизного оподаткування. Усвідомивши з названого рішення КСУ, що сутність кримінальної відповідальності полягає в засудженні винної у вчиненні злочину особи обвинувальним вироком суду, що набув чинності, з обмеженням її статусу чи без такого обмеження, зупинимось лише на формах кримінальної відповідальності. Із змісту вказаного судового рішення, заснованого на чинному КК, випливає, що таких форм

дві: 1) засудження з обмеженням статусу засудженого; 2) засудження без обмеження статусу засудженого.

Кожна із форм поділяється на низку видів, але не всі вони застосовуються в практиці протидії незаконному поводженню з товарами в підакцизній сфері через особливості його об'єктивної сторони, що зумовлює певні вимоги щодо суб'єкта цього злочину. Так, у судовій практиці відсутні випадки його вчинення обмежено осудними чи неповнолітніми особами, тому й факти засудження із застосуванням примусових засобів медичного (ч. 2 ст. 20 КК) чи виховного характеру, не зустрічаються. Видами відповідальності першої її форми, що застосовуються судами за ст. 204 КК, є: а) засудження з призначенням покарання без звільнення від його відбування; б) засудження з призначенням покарання і звільненням від його відбування. Серед них незначно домінує другий вид, що відповідає сучасній тенденції до гуманізації кримінально-правового впливу на злочинність, проголошеній вітчизняною кримінально-правовою політикою. Вказане домінування було б суттєвішим, якби в санкціях частин 1 і 2 ст. 204 КК основним видом покарання не було визначено штраф, що за хронічного бюджетного дефіциту стягується в натурі.

Видами відповідальності другої її форми, що застосовуються судами щодо суб'єктів злочину, передбаченого ст. 204 КК, є: а) засудження без призначення покарання через неможливість вважати особу суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК); б) засудження без призначення покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК); в) засудження без призначення покарання у зв'язку з тяжкою соматичною хворобою, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК).

Недоліком законодавчого визначення цієї форми кримінальної відповідальності є неточна назва її видів. Законодавець чомусь назвав їх звільненням від покарання, що не відповідає дійсності. Для того щоб звільнити від покарання, спочатку його необхідно призначити. У названих вище випадках покарання не призначається, відповідно, й звільняти особу немає від чого. В таких випадках має місце засудження без обмеження статусу засудженого і кримінально-правове реагування на вчинення правопорушення вичерпується самим фактом засудження його суб'єкта.

Іншими, по відношенню до кримінальної відповідальності, засобами реагування на вчинення злочину, передбаченого ст. 204 КК, реально можуть виступати: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) спеціальна конфіскація; 3) засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Застосування таких засобів цього виду, як примусові заходи медичного чи виховного характеру або примусове лікування, а також обмежувальні заходи, визначені розділом XIII¹ Загальної частини КК, щодо суб'єктів злочину, передбаченого ст. 204 КК, є маловірогідним через вказану вище специфіку об'єктивної сторони цього злочину, що зумовлює наявність доволі високих «кондицій» суб'єкта цього кримінального правопорушення.

Таким чином, цілком правомірним буде висновок, що для протидії незаконному поводженню з товарами у сфері акцизного оподаткування органи забезпечення правопорядку та кримінальної юстиції мають у своєму розпорядженні достатній арсенал засобів та заходів кримінально-правового реагування на вчинення цього злочину, що за умови його ефективного використання може забезпечити суттєве зниження рівня злочинності у вказаній сфері.

Список використаної літератури

1. Пономаренко Ю. А. Кримінальна відповідальність та інші заходи кримінально-правового // Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матер. наук. полілогу (м. Харків, 7 вересня 2018 р.) / упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків: Право, 2018. С. 56—68.

2. Єрмак О. В., Куц В. М. Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування. Монографія. Чернівці: Видавець Лозовий В. М., 2018. 232 с.

3. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (10—11 жовт. 2013 р.) Харків: Право, 2013. С. 130—134.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). Справа № 1-15/99 від 27 жовтня 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>.

5. Куц В. М. Кримінальна відповідальність в системі засобів кримінально-правового реагування // Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матер. наук. полілогу (м. Харків, 7 вересня 2018 р.) / упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків: Право, 2018. С. 53—56.

Мамотенко О. П. Уголовно-правовое наказание за незаконное обращение с товарами в сфере акцизного налогообложения.

В статье рассматриваются проблемные вопросы механизма уголовного-правового реагирования на незаконное обращение с товарами в сфере акцизного налогообложения и высказываются предложения относительно его усовершенствования.

Ключевые слова: акцизное налогообложение, товары, незаконное обращение, уголовно-правовое реагирование, средства и меры реагирования.

Mamotenko O. P. Criminal law punishment for the illegal handling of goods in the field of excise tax.

The article deals with the problematic issues of the mechanism of criminal law response to the illegal handling of goods in the field of excise taxation. Attention is drawn to the fact that the practice of applying Article 204 of the Criminal Code of Ukraine is accompanied by a number of theoretical and practical problems. One of them is the lack of a consolidated understanding of the mechanism for countering this crime. Theorists and practitioners do not distinguish between the concepts of «means» and «measures» of responding to the commission of this crime.

The author suggests to consider the static components of the response mechanism as means of such a response: 1) criminal liability; 2) other means. Each of them has certain forms and types. Criminal response measures are proposed to consider the dynamic components of the response mechanism: 1) bringing the subject to criminal responsibility by pre-trial investigations; 2) imposing criminal responsibility on the subject by a court conviction; 3) the implementation of the responsibility imposed by the enforcement agencies.

Key words: excise taxation, goods, illegal treatment, criminal law response, means and measures of response.

В. П. Гмирко,

кандидат юридичних наук, доцент,
співробітник Центру проблем правосуддя
та формування єдиної судової практики
КРЦ НАПрН України

УДК 343.1

ДІЯЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА РЕСТРУКТУРІЗАЦІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: THE ATTEMPT OF DOGMATIC SHAWSHANK REDEMPTION?

Стаття присвячена розгляду проблеми реструктуризації вітчизняного кримінального процесу як засобу його оптимізації в контексті ідеології і філософії змагальності кримінального провадження. Автор пропонує трактувати феномен кримінального процесу лише як діяльність суду з розгляду кримінального позову в суді першої інстанції, а також у контрольно-судових провадженнях.

Ключові слова: кримінальний процес; кримінальний позов; змагальність; кримінальне провадження; досудове розслідування; судове провадження.

Вітчизняна доктрина типологічно традиційно трактує модель кримінального процесу (кримінального судочинства) як національне відгалуження його континентального (мішаного) прототипу. В рамках цього доктринального стандарту кримінальний процес узвичаєно розглядається як цілісна **система** діяльності, складена з чотирьох взаємопов'язаних **підсистем** (проваджень): **підготовчої** (досудове провадження), **головної** (юрисдикційне провадження), **судово-контрольної** (провадження з перегляду судових рішень) та **виконавчої** (прова-

дження з виконання судових рішень)¹. Відтак доктринально стверджується, що всі вони об'єднані спільною **метою**, ґрунтуються на одних і тих самих процесуальних **засадах** (ст. 129 Конституції України, ст. 7 КПК), існують у такому собі єдиному юридичному **просторі**, а їхні ключові гравці, об'єднані узами позитивної кооперації, діють у єдиному прозиві, прагнучи досягти **об'єктивної істини** в кримінальній справі². Звідси, зокрема, й ґрунт для такої глибоко закоріненої в доктрині, процесуальному законодавстві, а також у процесуальній

¹ У рамках нашого дослідження в дальшому увага центруватиметься передовсім на підготовчому та юрисдикційному провадженні, оскільки на першому відбувається готування кримінального позову, а на другому ухвалюється рішення по його суті.

² У цьому зв'язку наведемо вельми характеристичне висловлювання проф. В. Чеканова, висловлене ним 1977 р.: із **системного** погляду кримінальний процес як діяльність являє собою складну, чітко зорганізовану цілісну **систему**. Цілісність системи, вважав цей автор, проявляється в правоохоронній суті всіх процесуальних заходів, в спільних завданнях судочинства, в єдиних його засадах, у правових зв'язках між суб'єктами процесуальної діяльності (процесуальних відносинах) [1, с. 28].

ментальності вітчизняних юристів, переконаності, що доказування здійснюється в рамках усього кримінального процесу як єдиного цілого.

Питанням проблеми реструктуризації кримінального процесу присвячено роботи таких процесуалістів як О. Александров, І. Александрова, М. Балалаєва, А. Верещагіна, С. Вершиніна, І. Демідов, Є. Доля, А. Машовець, М. Полянський, М. Шумило та ін.

Метою статті є опрацювання теоретичного концепту реструктуризації вітчизняної моделі мішаного кримінального процесу як оргпроектного засобу забезпечення справжньої незалежності й самостійності суду як представника судової влади, а також справності досудового провадження.

1. Зазначене трактування кримінального процесу для абсолютної більшості вітчизняних процесуалістів має характер *аксіоми*, а тому не викликає в них ані найменшого сумніву щодо її наукової рації. Проте варто нагадати, що 1919 р. видатний російський процесуаліст М. Полянський у контексті ґрунтовних роздумів на тему *мети* кримінального процесу¹ вельми чітко й недвозначно зазначив: кримінальний процес починається тоді, коли *судовий орган* залучається до перевіряння виставленого обвинувачення, щоб підготувати майбутнє об'єктивне судове рішення щодо наявності в держави *jus puniendi* обвинуваченого, а *закінчується* постановленням виправдального або обвинувального вироку.

Виходячи з цього, М. Полянський вважав, що саме *відмінність у цілях* досудового, судового й позасудового проваджень мала б зумовити ту *диференціацію* в їхній правовій регламентації, за якої розглядати їх як *частини* одного

цілого видавалося б цілком *неможливим* [2 с. 55—57]². Іншими словами, якщо послідовно розрізнявати цілі цих проваджень, логічним буде методологічний висновок про неможливість здійснення правової регламентації феномена кримінального процесу *цілого*. На жаль, у радянській процесуальній науці концепт кримінального процесу М. Полянського не знайшов розуміння й підтримки, а сам він змушений був дещо пом'якшити свою позицію, погодившись із думкою (гадаємо, не без тиску ідеологічного *communis opinio doctorum*), що кримінальним процесом є *діяльність* або *система дій*, яка охоплює *також і розслідування* кримінальної справи до її надходження до суду [2, 45—50]. Але посяне ним на початку минулого століття почало давати свої паростки в наукових поглядах російських процесуалістів уже в новому столітті.

Так, О. Александров, досліджуючи 2001—2003 р. кримінальне судочинство як *семіотичну практику влади*, висловив судження, що кримінальний процес — це *судова мова* плюс *досудове провадження*, котре є *придатком* до нього. Жанр досудового письмового провадження, на його думку, має бути *вторинним* стосовно усного судового дискурсу, а не навпаки. Досудове провадження має бути *деформалізоване*, а протокол як джерело судового доказу — *ліквідований* [5, с. 54—62; 6, с. 10]. Таким чином, цей знаний вчений почав формувати наукову позицію, яку він уже прямо висловив через тринадцять років (2016) разом із І. Александровою: кримінально-правові відношення не може виникнути інакше як у *формі* кримінально-процесуального. *Виконавча* влада спочатку виступає як *обвинувальна*, закладаючи криміналь-

¹ *Мету* кримінального процесу, тобто *судового провадження* М. Полянський визначав як установлення для конкретного випадку існування (тобто, чи існує право держави на покарання й евентуально (тобто, якщо воно існує) тих меж, у котрих воно підлягає здійсненню [2, с. 44].

² Як наголосив 1924 р. в цьому зв'язку О. Таґер, цей науковий погляд геть розриває зв'язок між кримінально-процесуальним правом і правом матеріальним, залишаючи, разом із тим, зовсім *за межами* поняття кримінального процесу як *досудову стадію* провадження (кримінальний розшук у широкому сенсі цього слова), так і *післясудову* (стадію виконання вироку) [3, с. 53]. Через сорок п'ять років потому (1969) такого самого висновку *in merito* дійде знаний російський процесуаліст проф. В. Томін, зауваживши також, що тим самим ставилась під сумнів *конечність* кримінально-процесуального *регулювання* діяльності державних органів із розкриття злочинів, готування матеріалів для судового процесу та виконання покарання в усьому його обсязі [4, с. 67].

ний позов у суді й доводячи судові, що вона має право на застосування кримінально-правової санкції до злочинця. А далі автори наголошують, що кримінально-правове відношення — це, по суті, має бути відношення між учасниками судової процедури; *процес є, де є суд* [7]. Якщо пристати на цю *радикальну* позицію, то тоді цілком логічним стає висновок: *кримінальний процес* як самостійний, незалежний і самодостатній юридичний феномен являтиме собою *діяльність суду* з вирішення юридичних спорів, а *позасудову* діяльність обвинувальної (розслідування кримінальних правопорушень) резонно буде розглядати як *акції* із готування *кримінального позову* для його дальшого обстоювання в суді.

У 2010—2012 рр. С. Вершиніна піддала сумнівові методологічну слухність *ототожнювання* поняття «кримінальний процес» з поняттям «кримінальне судочинство», коли останнє розглядається як *сукупність* двох засадничо *різних* видів діяльності: (1) *правоохоронної*, здійснюваної органами попереднього розслідування та (2) *судової*, здійснюваної органами судової влади. На думку дослідниці, з системи кримінального судочинства варто *вилучити* досудову діяльність правоохоронних органів і розглядати кримінальне судочинство як *систему судових стадій*. Тоді вже зміст кримінального процесу можна репрезентувати формулою: **Кримінальний процес = ДП + СП**, де ДП — досудове провадження, здійснюване правоохоронними органами, а СП — судове провадження, здійснюване судом. Таким чином, уважає ця авторка, в перебігу *досудового* провадження здійснюються *дві* діяльності — *попереднє розслідування*, покликане встановити обставини скоєного протиправного діяння, + *кримінальне переслідування*, метою якого є готування прокурора до участі в судовому розгляді. Своєю чергою, у ході судового провадження суд реалізує свої неподільні повноваження представника *судової* влади, забезпечуючи *захист* як публічних інтересів і цінностей, так прав і свобод людини й громадянина [8; 9, с. 17—19]. Як бачимо, на відміну від радикальної пози-

ції О. Александрова, судження С. Вершиніної виглядають більш поміркованими, оскільки в її концепті досудове провадження як самостійний феномен таки й далі зостається під щільним *покривом* поняття кримінального процесу, *непозбутньо* впливаючи на самостійність, незалежність і неупередженість суду в його рішеннях.

А. Верещагіна, досліджуючи 2010—2015 р. проблему мети й призначення російського кримінального процесу, зробила два серйозні методологічні висновки: першим констатувалось, що *дефектом* дореволюційної конструкції кримінального судочинства було досудове готування матеріалів кримінальної справи, гіпертрофоване відтак у радянському кримінальному законодавстві; сенс другого стосувався того, що реформа кримінального процесу буде *даністю* лише тоді, коли легальний зміст завдань кримінального судочинства буде підкріплений кардинальною зміною процесуальної форми, яка в більшому ступені відповідатиме *споконвічному* змістові кримінально-процесуальної діяльності як *процедури вирішення судом кримінально-правового спору по суті* [10].

У 2012 р. авторитетний процесуаліст проф. І. Демідов запропонував *концептуальну гіпотезу* про повну, за його словами, *реструктуризацію* чинної моделі російського кримінального судочинства, закріпленої в КПК РФ 2001 р. Цей автор, розуміючи *реконструкцію* як *перевлаштування* судочинства щодо відданого судові обвинуваченого в скоєнні злочину, наводить переконливі аргументи на підтримку висуненої гіпотези. На його думку, модель *мішаного* кримінального процесу видається методологічно *ганджовитою*, такою, що *применшує* незалежність і неупередженість суду. Це пов'язано з тим, що в рамках побудованого таким чином кримінального судочинства законодавець розглядає його як *єдину систему* досудового й судового провадження, в якій суд змушений орієнтуватися на *результати* діяльності першої підсистеми й залежати від неї. Але суд, будучи цілком самодостатнім органом державної *судової* влади не по-

винен бути частиною системи, яка заводить до свого складу діяльність несудових органів. Тому, вважає І. Демідов, досудове розслідування, функціонуючи як кримінальне переслідування, і кримінальне судочинство як процесуальний порядок здійснення правосуддя — це дві самостійні й засадничо різні системи, але аж ніяк не підсистеми єдиного кримінального судочинства. Звідси методологічний висновок автора: кримінальне судочинство не є продовженням попереднього розслідування. Воно починається надходженням до суду обвинувального акта, тому доцільно розвести ці дві системи, закріпивши процедури їхнього функціонування в двох самостійних федеральних законах [11]¹. Отже, як видається, автор, скоріше за все, з огляду на *communis opinio doctorum*, волів бути досить обережним, дипломатичним, а тому, можливо, й не став вживати в статті термін «кримінальний процес». А тому, правильно ставлячи питання про виведення зі складу системи «кримінального процесу» інституту досудового провадження, контекстуально вживав поняття «кримінальне судочинство», котре в російській доктрині має значення синоніму до поняття «кримінальний процес»: так би мовити, *й вівці цілі, й вовки ситі...*²

Далі треба звернути увагу на те, що А. Машовець 2015 р. зробила висновок, що поняттям «формування системи доказів» маскується *слідча технологія* кримінально-процесуального доказування, в якій *головним* суб'єктом доказування є *слідчий*. Таким чином, веде далі ця російська дослідниця, *досудове дока-*

зування повністю підкоряє собі судове слідство, а тому останнє перетворюється на пусту формальність, обряд. Більшість російських учених, на її думку, розглядає формування доказів як *солідарну діяльність* органів попереднього розслідування та суду, а тому М. Балалаєва і А. Машовець вважають, що досудову діяльність сторін треба *вивести за межі кримінального судочинства* й виходити з того, що вона не може породжувати для суду *юридично* значущих наслідків доти, доки її результати не будуть представлені *судові* та *досліджені* з участю всіх зацікавлених у результаті спору учасників процесу [13, с. 39—44].

Завершуючи огляд зазначених позицій російських процесуалістів, можна зробити однозначний висновок, що на початку ХХІ століття в доктрині *step by step* починає шукати місця під сонцем різного ступеня концептуальної *оформленості* методологічна ідея, котра може бути проінтерпретована як наукове усвідомлення доцільності *виведення* досудового провадження зі структури кримінального судочинства (кримінального процесу) з дальшим проведенням *диференційованого* правового регулювання: (1) *досудової діяльності* сторін із готування/заперечення кримінального позову + (2) *діяльності суду* з розгляду доведеності/недоведеності правових домагань сторони обвинувачення як кримінального позивача.

2. Щоб підтвердити/спростувати цю наукову гіпотезу, пропонуємо подивитися на ситуацію *не юридично*³, а *методологічно* (діяльнісно), тобто не зашореними очима юриста, а людини зі *сторо-*

¹ Наприкінці 2012 р. відомий російський фахівець у галузі доказового права Є. Доля виступив із критичними заувагами, опонуючи позиції І. Демідова [12]. Проте, на наш погляд, вони такі більше дотичні до *частковостей* проблеми, ніж до її *meritum*.

² Термін «судочинство» український законодавець використовує лише в тексті Конституції України (ч. 2 ст. 129), визначаючи основні *процедурні засади* діяльності *судової влади* зі здійснення *правосуддя*. На маргінесі хотів би зауважити, що радянські «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» 1958 р. веліннями ст. 1 «Законодавство про кримінальне судочинство» та ст. 2 «Завдання кримінального судочинства» закладали *політико-правовий* фундамент для побудови кримінального процесу (кримінального судочинства) як *єдиної* діяльності державних органів і посадових осіб, коли її *спільний* продукт — *кримінальна справа*, — виготовлена за лекалами підготовчого провадження, надходила до суду для свого апофеозу — *остаточного завершення* обвинувальним вирокком.

³ Юристи, як правило, для вирішення своїх теоретичних питань воліють використовувати звичні такі для них засоби як *опис*, *посилання на законодавство*, на *засади права*, на чужинецький досвід або *авторитет інших учених* [14, с. 147]. На нашу думку, вони часто виконують функцію «відер» на головах дослідників із прорізами для очей, які не дозволяють адекватно побачити проблему.

ни — методолога. Як стверджує в цьому зв'язку методолог П. Щедровицький, щоб певний соціальний феномен міг претендувати на імення діяльності, в ньому треба спробувати виділити мінімум три кваліфікаційні ознаки: (1) мету діяльності (діяльність цілеспрямована, тобто діяльність це те, що має мету) + (2) засоби діяльності (діяльність інструментально організована) + (3) об'єкт діяльності, тобто те, стосовно до чого вона має здійснюватися [15].

2.1. Якщо накласти цю трикутну матрицю на *узвичаєний* образ кримінального процесу як діяльності, складеної з двох підсистем — «досудове провадження» + «судове провадження», то з очевидністю має слідувати, що в такій конструкції годі шукати *власні мету, засоби, об'єкт*. Пояснюється це тим, що всі ці ознаки притаманні не кримінальному процесові як цілому, а двом його складовим. Отже, якщо, як об'єктом діяльності поліції на досудовому провадженні може бути ситуація вчинення дійсного або здогаданого правопорушення, по якій треба ухвалити рішення про наявність/брак підстав для готування кримінального позову, то вже об'єктом діяльності суду буде *стверджувальне судження* обвинувальної влади про *підставність* учиненого нею кримінального позову. Відтак постає запитання: а де ж *власний* оригінальний об'єкт кримінального процесу як цілого? Йдемо далі. Якщо мова про мету діяльності, то на досудовому провадженні нею може бути *встановлення* наявності/браку підстав для звернення обвинувальної влади з кримінальним позовом до відповідної юрисдикції; в діяльності суду її можна визначити як *встановлення* браку/наявності підстав для задоволення вчиненого кримінального позову. Знову ж таки: дві різні діяльності, дві різні мети, не кажучи вже про те, що й завдання будуть геть різними. Але в самого процесу власної мети немає. Тому можна контекстно припустити, що, мабуть, саме цією обставиною пояснюється той факт, коли вітчизняний законодавець, більш-менш задовільно вирішуючи питання нормативного визначення завдань криміналь-

ного процесу (ст. 2 КПК), не може спромогтися визначити його мету. Тому виникає парадоксальна ситуація: діяльність нібито й є, а ось її мети немовби немає... А тепер перейдемо до *третього* параметру: *засоби діяльності*. Тут доводиться констатувати, що поліція й суд мають власні засоби, які з огляду на *типологічні* відмінності в їхніх діяльностях відрізняються як за *характером*, так за їхнім *асортиментом*. Тому результатом оцінки ситуації із діяльностей погляду може бути такий висновок: *кримінального процесу як цілісності немає, а є дві самостійні діяльності*, здійснювані різними владами — обвинувальною (*прокурорсько-поліційною, адміністративною*) й *судовою*.

На цьому місці видається доречним приклад із виробничої царини: якщо одна компанія-виробник (*Boeing*) здійснює діяльність із продукування літаків, а інша (*Pratt & Whitney*) постачає першій виготовлені нею авіадвигуни, то якимось нікому не спадає на думку стверджувати, що обидві ці компанії-виробники здійснюють *єдину* літакобудівну діяльність. Тому, гадаємо, поняття «кримінальний процес» може слугувати лише назвою такої собі *правової рамки*, покликаної, за задумом законодавця, утримувати в одному *силовому* полі нормативної *регуляції* два засадничо різні *типи* юридичної діяльності. *Vice versa* представник обвинувальної влади, завершивши кримінальне переслідування, звертається до влади судової як кримінальний позивач з проханням розглянути позов і вирішити по його суті, де починається юрисдикційна діяльність суду. Таким чином, кожен виконує свою *власну* діяльність, а не діє в царині міфічної універсальної правової цілісності «кримінальний процес».

3. Коли ж мова про згадані *типологічні відмінності* діяльності на досудовому провадженні й в судовому провадженні, то методолог В. Нікітаєв слушно підкреслює: попереднє розслідування куди більше скидається на *інженерну діяльність*, ніж на наукове дослідження. Тому воно, будучи прив'язаним до явищ по-

всього, життєвого світу, ставить перед собою завдання відповідати гранично конкретно на гранично конкретні юридичні питання. Для цього на досудовому розслідуванні здійснюється підпорядковане інженерним цілям (а не цінностям науки) прикладне дослідження, завданням якого є не знаходження наукової (загальної) чи «об'єктивної» істини, а можливість реалізації спроектованого і виготовленого юридичного продукту (шуканої юридичної конструкції) в судовому процесі, який задає базові параметри якості для виготовленої інженерної конструкції («машини»). Таким чином, робить висновок В. Нікітаєв, слідча й судова практики — це різні практики. Якщо мислєдїяльностї на досудовому провадженнї бїльш притаманнї риси інженерного характеру, то судова мислєдїяльностї є суто юридичною, яку не можна звести анї до природничого, анї до інженерного, анї до якогось іншого типу; її можна віднести до критичного типу: суд спочатку здійснює критику позиції сторони обвинувачення, а потому — сторони оборони, виходячи відтак на формування власної позиції у предметі кримінального позову [16, с. 298—300].

4. Засаднича відмінність між цими двома типами діяльності добре проглядається також і на рівні їхніх вихідних діяльнісних установок. Так, якщо поліція на досудовому провадженнї на підставі зібраних переконливих доказів *prima facie* і доводів формує підозру й починає викривати особу в інкримінованому їй злочині, то це означає не що інше як реалізацію вимог діяльнісної норми-установки «спростувати презумпцію невинуватості». Адже для незамуленого ока поняття «підозрювати» означає не що інше як цілеспрямовано, послїдовно й наступально обґрунтовувати версію про винуватість підозрюваного. Тому законодавець, реформуючи 2012 р. вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, цілком слушно завів слідчого, керівника органу досудового розслідування й прокурора до перелїку учасників провадження з боку обвинувачення (п. 19 ст. 3 КПК). Своєю чергою, вихід-

ною легальною діяльнісною установкою для суду повинні бути веління й заборони презумпції невинуватості (ст. 17 КПК), котра, як правильно зазначає Л. Карнозова, є виразом ціннісного прїоритету суспїльства: *винуватість доводиться, а не презюмується*; якщо розглядати презумпцію невинуватості як керівну засаду, то, в кінцевому рахунку, завдання суду полягає в тому, щоб вирішити, чи довело обвинувачення винуватість підсудного [17, с. 42—43].

5. Далі слід акцентувати увагу на тому факті, що в Україні суд належить до самостійної — судової — гілки влади, яка відповідно до конституційних засад подїлу влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України) здійснюється незалежними та безсторонними судами, утвореними законом (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р.). Звідси логїчно випливає, що самодостатня діяльностї суду з відправлення правосуддя має бути доктринально, нормативно й практично відокремлена від інших владних діяльнісних практик. Це, власне кажучи, є реальною запорукою, засобом забезпечення згаданих вище самостійності, незалежності та безсторонності суду. Далі треба також звернути увагу на те, що відповідно до ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» діяльностї суду відбувається на основі засад гласності і відкритості судового процесу, що має демонструвати суспїльству його соціальну відкритість як засіб забезпечення довіри до суду. Якщо ж подивитися *a contrario* на діяльностї поліції, яка згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» 2015 р. є центральним органом ще однієї самостійної гілки влади — виконавчої, — то в управлінському плані, на відміну від суду, в діяльності органів досудового розслідування, а також органів прокуратури, чїї повноважні прокурори здійснюють процесуальне керівництво в кримінальному провадженнї, домінує засада ієрархічності. Вона зумовлює відносини «влади-підкорення», геть не притаманні діяльності суду з відправлення правосуд-

дя, де презюмується брак потреби в будь-якому процесуальному *начальникові*, який би керував його діяльністю: суд є незалежним і підкорюється лише Закону (ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Наступна *відмінність* вельми суттєвого характеру у функціонуванні цих двох діяльнісних систем полягає в тому, що досудовим провадженням керує *засада інквізиційності* (слідча засада), тобто вимога забезпечити *перевагу* поліції як спеціальному державному органі кримінального переслідування в її переважно *закритій, негласній* діяльності з розкриття злочинів і готування кримінального позову проти конкретного винуватця. На цій засаді як на дійсно надійному *princípio* тримається вся детективна діяльність поліцій світу, оскільки без неї годі узяти дїездатне досудове розслідування, спроможне ефективно й в розумний термін захистити сумарний *суспільний* інтерес — *розкрити злочин, викрити* підозрюваного в інкримінованому злочині, а відтак і поставити його перед *судом*. Тому всі філіппіки, спрямовані проти засади інквізиційності у кримінальному процесі, — це розмови для бідних або бажання бути святішим від Папи Римського...

Проте в суді бал має правити засада *арбітральності*, зміст якої полягає в тому, що сторони-учасники юридичного конфлікту для його вирішення *in merito* мають звертатися до спеціального вповноваженого рівновіддаленого від них і неупередженого державного *органу-посередника* (арбітра); останній залежно від характеру правових позицій сторін вирішує суперечку в рамках або *консенсуальної* (наприклад, у разі укладання сторонами однієї із угод у рамках ст. 468 КПК), або ж *змагальної* належної правової процедури (коли нерегульований кримінальний правовий конфлікт переводиться в площину юридичного змагання сторін перед арбітром). Засада арбі-

ральності покликана рівною мірою сприяти реалізації як *публічного*, так і *приватного* інтересу, даючи сторонам законний шанс бути почутими судом і вибороти свою рацію.

Наведені вище резони схиляють до думки, щоб відійти від *догматичного* трактування кримінального процесу як замкненого цілого та підтримати наукову гіпотезу про методологічну *недоречність* об'єднання в корпусі одного поняття «кримінальний процес» («кримінальне судочинство») двох засадничо різних самостійних діяльнісних систем, які здійснюються в *темпорально* й *просторово* відокремлених *активностях* двох гілок державної влади: відповідно *виконавчої* (поліційної і прокурорської) і *судової*. Назву бо «кримінальний процес» (варіант — «судовий процес») доцільно залишити за тим, що відбувається в юрисдикційному провадженні; натомість на позначення поліційної і прокурорської активності пропонуємо назву «позасудове провадження», одночасно підтримуючи також наукову позицію І. Демідова про закріплення процедур їхнього функціонування в двох самостійних законах. В українських реальностях перший із них може мати, приміром, назву Закон України «Про досудове провадження в кримінальній справі» й він має регулювати лише засадничі питання досудової процедури, а другій — Закон України «Про судове провадження в кримінальній справі», який регулюватиме належну судову процедуру розгляду кримінального позову. Окремим Законом України (ним може бути Закон «Правила про докази в судах України») має регулюватися питання доказів і доказування у вітчизняних адміністративній, цивільній і кримінальній юрисдикціях.

6. А тепер перейдемо до *лапідарного*¹ розгляду питання про діяльнісне зображення позасудового й юрисдикційного проваджень у кримінальній справі як

¹ Оскільки глибоке опрацювання діяльнісного зображення цих двох проваджень має бути об'єктом спеціального дисертаційного дослідження, то обраний лапідарний, схематичний спосіб дослідження потрібен для того, щоб «вийти» на поняття «доказування» як одну з діяльностей, здійснюваної в рамках юрисдикційного провадження.

двох самостійних діяльностей — поліційної¹ і судової. У своїх міркуваннях будемо спиратися на загальну методологічну схему діяльності, складену з таких **функціональних місць**: «об'єкт» + «мета» + «вихідний матеріал» + «індивід» + «засоби» + «продукт», яку для цілей нашого дослідження представимо в дещо модифікований (розширений) спосіб, додавши до неї ще одне ФМ «спосіб діяльності» та змінивши назву «індивід» на «учасники». Таким чином ця схема набуває вигляду семичленки: «об'єкт» + «мета» + «вихідний матеріал» + «спосіб» + «учасники» + «засоби» + «продукт». Одночасно підкреслюємо, що ця організована *підтримкова* (забезпечувальна) *структура* згадуваних вище функціональних місць і зв'язків із іншими місцями й діяльними позиціями інших діячів потрібна діяльності для того, щоб *перетворювальний процес* як її *стрижень* міг би *справно* здійснюватися. Тому в обидвох випадках перетворювальний процес буде аналізуватися в контексті аналізу змістового наповнення відповідних функціональних місць.

6.1. Досудове провадження.

6.1.1. Як уже зазначалось вище, **об'єктом**, щодо якого поліція починає свою діяльність на позасудовому провадженні, може бути *ситуація*², спричинена надходженням до поліції *праворелевантних відомостей* (інформації) про вчинення дійсного або здогадного правопорушення, по якій у кінцевому підсум-

ку, треба ухвалити рішення про наявність/брак підстав для вчинення кримінального позову.

6.1.2. **Метою** діяльності поліції на позасудовому провадженні є *встановлення наявності/браку фактових і юридичних підстав* для звернення обвинувальної влади з кримінальним позовом до відповідної юрисдикції. Досягнення цієї мети закладає потребу вирішення наступних **завдань**: (1) встановлення, чи вчинено правопорушення, передбачене Законом України про кримінальну відповідальність; (2) встановлення особи правопорушника; (3) з'ясування визначених законом обставин кримінального провадження відповідно до вимог стандарту доведеності *prima facie*; (4) забезпечення в достатньому обсязі доказовими матеріалами діяльності публічного обвинувача в суді³.

6.1.3. Як **вихідний матеріал** досудового провадження праворелевантної *інформації*, пов'язаної із дійсним чи здогадним правопорушенням, яка надходить до поліції або з середовища її функціонування, або ж одержується в перебігу самої поліційної діяльності.

6.1.4. В основу **способу** організації діяльності поліції на позасудовому розслідуванні як її технологічного регулятора може бути покладена вже згадувана вище технологічна *засада інквізиційності*. Останню пропонуємо трактувати за аналогією до засади *favor defensionis* як *favor procuratori*, тобто як вимога надан-

¹ Прикметника «поліційний» будемо вживати в широкому сенсі на позначення кримінальних позасудових проваджень, здійснюваних спеціальними органами державної влади, яким законом надано право здійснювати таку діяльність.

² Контекстно зазначимо, що в діяльній методології, на відміну в натуралістичного (об'єктивістичного) трактування, ситуація трактується гранично *суб'єктивно-вістично*, тобто як *єдність* «установки і обстановки», де «установка» розглядається як *інтеризована схильність* суб'єкта ситуації сприймати те, що відбувається й реагувати на нього певним чином, а «обстановка» — як стан *реальності* [16, с. 257—258; 295—303; 307—308]. Тому, скільки людей щось сприймає, стільки й буде *різних* ситуацій: одна, приміром, ситуація в заявника про вчинене правопорушення, інша — в поліційного функціонера, який приймає це повідомлення, ще інша — в його начальника, і ще інша — в наглядного прокурора. Ситуація як *реконструктивний образ* усієї суми зовнішніх чинників для конкретного учасника ситуації виконує функцію *об'єкта віднесення*, до якого, приміром, поліція «відносить» формовані ним знання про обставини розслідуваної події, зіставляючи відтак інформаційне «те, що є» з онтологічним (буттєвим) тим, «що було насправді».

³ Як слушно зауважує М. Шумило, розслідування злочинів за своєю природою є винятково поліційною діяльністю незалежно від відомчої належності; робота поліції має поділятися до злочину й після його вчинення. У першому випадку вона діє як адміністративна поліція з підтримання громадського порядку, а другому — як кримінальна поліція [18, с. 231].

ня обвинувальній (поліційно-прокурорській) владі сукупності переваг, покликаних забезпечити належну технологічну *справність* її функціонування. Якщо пристати на цю позицію, то тоді треба визнати й такі правові наслідки, що логічно випливають із даного факту.

По-перше, зважаючи на вельми небезпечний чинник потенційної *протидії* позасудовому розслідуванню з боку зацікавлених фізичних і юридичних осіб, законодавцеві слід затурбуватися тим, щоб *детективна* діяльність поліції мала — в межах соціально розумного — переважно *закритий* (таємний) характер. Зміст бо виготовлених нею матеріалів міг би «розкриватися» лише в рамках судових процедур, здійснюваних у перспективі можливого обмеження конституційних прав людини, а також у часі ознайомлення підозрюваного з матеріалами закінченого позасудового провадження. Гадаємо, що подібного ґатунку логіка сподобила проєктантів КПК Румунії (2010 р.) зафіксувати в ч. 2 ст. 285 технологічну вимогу: «Процедура розслідування має закритий характер».

По-друге, в діяльності поліції мають бути злиті воедино її *гласні* і *негласні* форми роботи. Якщо виходити з правильності *методологічної* засади нерозривної *єдності* феномена поліційної діяльності, вирішуваних нею завдань розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, а також уживаних для цього сил і засобів, то тоді з цього випливають такі *технологічні* постулати: (1) перетворення оперативно-розшукової діяльності на безпосередньо продукційну силу (найважливіший засіб) «мегамашини» позасудового розслідування; (2) відмова від ідеології та практики розподілу функціонерів поліції за компетенцією на функціонерів *першого* (слідчі) і *другого* (оперативні працівники) ґатунку; (3) дорядкування до юридичного небуття виморочної ідеї їхньої «взаємодії», прийнявши на озброєння оргуправлінські схеми, засновані на організаційному, а не «палічному» підході до оцінювання роботи.

По-третє, діяльність поліції в розглядуваному плані має зазнавати впливу

процесуальних ригоризмів лише мірою, яка дійсно є доконечною для регламентування засадничих питань її участі в готуванні кримінального позову; решта питань цілком успішно можуть бути врегульовані в Законі України «Про Національну поліцію» та відомчих адміністративних актах.

6.1.5. Учасники досудового розслідування. Якщо, виходячи з того, що будь-яка цілеспрямована людська діяльність є *чиєюсь* діяльністю, тобто завжди є той, на кому вона здійснюється, хто відповідає за її справність та результати, то тоді під учасниками позасудового розслідування пропонуємо розглядати її *носіїв*, тобто тих *акторів* (функціонерів), які є суб'єктами публічного обов'язку діяти *ex officio* і відповідають за свої дії та рішення. Номенклатура місць даного гуртового ФМ має конструюватися відповідно до *засади розподілу й неперетинання функцій* носіїв діяльності позасудового розслідування.

Отже, якщо виходити з наведеного, вважаємо за можливе прокреслити в структурі позасудового розслідування такі конкретні ФМ: «*управлінець*» + «*керівник*» + «*виконавці*». Немає потреби доводити, що в сучасних умовах всі згадані місця мають виповнюватися поліційним матеріалом — детективами відповідного рівня, «організованими» під відповідну посаду.

ФМ «Управлінець». Це функціональне місце мають посідати співробітники, призначені на посаду начальника «Служби кримінальних розслідувань» (СКР) територіального підрозділу поліції, який водночас є заступником начальника цього ж підрозділу. Функція «управлінця» поліційною діяльністю на позасудовому розслідуванні має, на наш погляд, полягати в здійсненні соціотехнічної діяльності *над* діяльністю «керівників» та «виконавців». Йдеться про те, що він має спрямовувати свої дії на діяльність підлеглих, не шкодуючи свого часу на міркування з приводу того, *як* він діє, *чому* він діє *так*, а не інакше та *як* *іще* можна діяти; керівник, організатор, отже, мусить постійно *розмірковувати*

ми [19, с. 47]. Інакше кажучи, головна функція «управлінця» має полягати в оперативному забезпеченні справності діяльності функціонерів нижчої ланки, тобто «керівника» та «виконавців».

Таким чином, «управлінець» на позасудовому розслідуванні має бути *sui generis* поліційним «директором» (гос-тріше — поліційним «прокурором»), якому підпорядковано діяльність підрозділу зі здійснення розслідувань кримінальних справ. Цілком відповідаючи за ефективність його роботи цього підрозділу, він так повинен здійснювати свої управлінські функції, щоб ухвалювались законні та обґрунтовані рішення з правних питань, а передовсім щодо юридичної природи діяння, його кримінально-правної кваліфікації та причетності до його скоєння згодного винуватця.

До числа основних функцій «управлінця» треба, на нашу думку, в першу чергу, віднести: (1) здійснення відомчого нагляду за додержанням законів та виконанням вимог відомчих нормативних документів; (2) розстановку сил і засобів; (3) організацію взаємодії між підрозділами детективів; (4) розгляд і вирішення скарг на дії та рішення його підлеглих у кримінальних справах.

ФМ «Керівник». «Керівником» діяльності позасудового розслідування в даному контексті має бути відповідний поліційний детектив, котрий особисто очолює роботу спеціалізованої поліційної групи (бригади), що здійснює дізнання, приймає матеріали до свого провадження і персонально відповідає за хід і результати дізнання, а також дії підлеглих йому детективів. Функція «керівника» передовсім полягає: (1) в організуванні роботи поліційної групи детективів, результатом чого є організація де-

тективів, спроможна справно здійснювати свою роботу; (2) у постановці цілей і завдань детективам, а також контролі їхнього виконання; (3) в управлінні діяльністю кожного з детективів. Отже, якщо «управлінця» в діяльності підрозділу детективів розглядати як специфічного поліційного «директора», то в такому разі «керівника» можна трактувати як своєрідного «виконроба», на якого покладається основний тягар організації та здійснення поліційних розслідувань.

ФМ «Виконавці». Як видно вже з самої назви цього функціонального місця, виконавцями є відповідним чином вишколені детективи, що входять до складу вже згадуваних груп (бригад) і безпосередньо здійснюють основний обсяг роботи в кримінальному провадженні в рамках цілей і завдань, визначених її «керівником». Спеціально зазначимо, що вони здійснюють свою поліційну роботу на основі засади обов'язку виконувати всі законно видавані «керівником» у рамках його компетенції вказівки й доручення для підготовчого (досудового) провадження, здійснюваного в організаційно-процесуальній формі поліційного дізнання¹.

Поліційна активність «виконавців» може обмежуватися відомою управлінською максимом «не чинити самому те, що за тебе ліпше може зробити хтось інший», або ситуаційно коригуватися «керівником». Діяльність поліційних груп (бригад) із кримінальних розслідувань має розрізнятися залежно від того, чи діють вони в справі *in rem* чи то *in personam*. Діяльність поліційних груп (бригад) здійснюється за оргуправлінською схемою: «начальник (управлінець + керівник) думає, вирішує та відповідає, адже *minima non curat praetor*, а підлегли (виконавці) завше є в акції, ду-

¹ Ми спеціально наголошуємо власне на цій формі, а не, скажімо, «прокурорському розслідуванні» чи то «прокурорському дізнанні». Річ у тім, що з діяль-нісного погляду прокурор, тобто «організованість» однієї професійної діяльності (прокурорської), ніколи не може бути функціональним місцем іншої, у даному разі, поліційної (адміністративної) діяльності. Тому, навіть якщо йому декретувати виконання функції процесуального керівництва діяльності поліції з розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, користаючи з власних владних повноважень, він успішно перекладатиме реальну роботу на плечі поліції, як, приміром, це чинить прокурор у ФРН [20, с. 418—419]. До речі, як переконливо доводять резуль-тати дослідження ролі прокурора на досудовій стадії вітчизняного кримінального процесу, нормативна модель прокурора як процесуального керівника й практика її реалізації — дві великі різниці [21].

маючи, як раціональніше виконати доручене від нього.

Якщо поліція діє в справі *in rem*, тобто в ситуаціях, коли невідома постать згодного винуватця, тоді група здійснює «вступне дізнання», результатом якого має бути розкриття злочину, тобто встановлення на підставі поліцейських матеріалів особи, що скоїла розслідуваний злочин. У цьому контексті слід підкреслити, що в пропонуваній оргсхемі «поліцейського дізнання» поліція, як цього вимагає засада невідворотності юридичної відповідальності, повинна постійно працювати над розкриттям правопорушення аж до моменту встановлення винуватця або спливу часу притягнення до кримінальної відповідальності¹. У ситуації дій поліції *in personam*, тобто коли вже на початку кримінально-процесуальної діяльності виникає постать запідозрюваного, або коли вона з'являється за результатами «вступного дізнання», група (бригада) здійснює даліше методичне, послідовне й розгорнене доказування всіх фактів і обставин кримінальної справи в рамках «завершувального дізнання».

Ефективність діяльності поліцейських груп (бригад) із кримінальних дізнань, крім наведеного чинника, тобто їх спеціалізації за *in rem* або *in personam*, також суттєво залежить і від їхньої строгої спеціалізації за категоріями правопорушень. Після того, як поліція завершила свою роботу, виготовлений нею продукт — матеріали дізнання, організовані логікою предмета доказування і правовою позицією поліції щодо його судової перспективи, має неодмінно бути підданий ретельному неупередженому дослідженню й юридичному оцінюванню на предмет можливості порушення кримінального позову, а відтак і його успішного розгляду *in merito* в суді.

Для цього, на нашу думку, матеріали поліцейського дізнання мають потрапити на технологічний конвеєр іншої — процесуальної — діяльності прокурорів «Служби державних обвинувачень» (СДО), яка має прийти на місце сьогоденішньої неефективної державної структури, якою є система прокуратури України. Отримавши від поліції матеріали завершеного дізнання разом із стислим поліцейським звітом, у якому узагальнено його хід та результати, відповідний прокурор вивчає їх, а потому — за наявності *prima facie* достатніх юридичних підстав — складає процесуальний документ (обвинувальний акт, обвинувальний висновок тощо). Іншими словами, прокурор порушує державне обвинувачення, яке відтак він особисто обстоюватиме в суді. Якщо згаданий прокурор матиме претензії до поліцейського продукту, то тоді він повертає ці матеріали поліції для проведення додаткового дізнання. У цьому разі його вказівки мають обов'язковий характер, тому в разі незгоди з ними керівник «Служби кримінальних дізнань» не має права оскаржити їх перед суддею до справ кримінальних дізнань. Таким чином, прокурор «Служби державних обвинувачень» на відміну від сучасного європейського прокурора, не має яких-небудь наглядових повноважень щодо діяльності груп (бригад) «Служби кримінальних дізнань» поліції. На нашу думку, цілком вистачить добре продуманого й відлагодженого відомчого контролю, а також судового контролю в формі інтервенцій спеціального судді до справ кримінальних дізнань, який розглядатиме скарги на дії та рішення поліції². Подібний підхід, гадаємо, може сприяти забезпеченню потрібного рівня об'єктивізму в

¹ У цьому плані, гадаємо, доречно згадати досвід наполегливої і відповідальної роботи поліції штату Флорида (США), яка спромоглась 2017 р. розкрити навмисне вбивство Марлен Воррен, скоєне 1990 р. такою собі Шейлою Кін, тобто через 27 років. Це прекрасна ілюстрація до того, що коліщатка машини поліцейського розслідування мають постійно обертатися, а не брати процесуальні тайм-аути на довгі роки... [22]

² Як пишуть французькі дослідники Ж. Дерожі та Ж.-М. Понто, характеризуючи відмінності між англосаксонським і континентальними процесами, «в голові французького юриста звичайно цілком не укладається одна обставина: поліція розслідує справу геть самостійно і без жодного контролю зі сторони прокуратури. Сама бо думка про те, що поліціант може обманювати або запроваджувати в блуд суддю, є настільки обурливою, що видається абсурдною» [23, с. 490—674].

діяльності прокурора СДО¹. Але, як нам видається, в системі контролю за діяльністю поліції на першому місці передовсім має бути створена розвинена система контролю за діяльністю поліції з боку громадянського суспільства.

З наведеного, на нашу думку, випливають такі, зокрема, висновки:

(1) інститут «слідство» має стати винятковим доменом судового процесу під постаттю «судове слідство», тому з кодового лексикону треба вилучити аж так любий нашому серцю термін «слідчий», а його місце має заступити коротеньке й цілком зрозуміле в цілмі світі поняття «поліція»²;

(2) організаційно-правовою формою організації діяльності поліції у кримінальних провадженнях має стати інститут *поліційного дізнання*, структурованого в рамках мінімальних законодавчих і урядових регуляцій на «вступне» та «завершувальне» дізнання³.

6.1.6. Засоби діяльності на досудовому провадженні. Якщо виходити з вимог уже згадуваної засади *інквізиційності* досудового провадження, то під засобами діяльності на досудовому провадженні пропонуємо розуміти *сукупність усіх* використовуваних сучасною поліцією засобів, *ефективність* яких доведено передовою практикою розкриття й розслідування злочинів. Питання доцільності,

форми і способу використання яких для вирішення завдань визначається поліцією *ситуаційно*. Іншими словами, поліція в кожному конкретному разі сама має вирішувати, який засіб діяльності їй вигідніше використовувати для вирішення конкретного завдання розслідування. Запропонований підхід до питання засобів діяльності поліції на досудовому провадженні виходить із засновку, що уся *конструкція* досудового розслідування має бути побудована на ідеї послідовного проведення його *деформалізації*, тобто *зменшенні* залежності поліції від кількості нормативних ригорів і ступеня їхньої регламентації із одночасним наданням законодавцем поліції більших *диспозитивних* можливостей. Сама ж вимога проведення деформалізації досудового розслідування зумовлена, *по-перше*, сумнозвісною *праксеологічною несправністю* теперішньої мегамашини вітчизняного досудового розслідування, яка радше дисфункціонує, ніж функціонує, *по-друге*, трендом сучасного європейського «мішаного» кримінального процесу є практика визнання юридичними доказами лише процесуальні «організованості», сформовані *в суді*, де сторона обвинувачення має довести, в першу чергу, належність доказів, а також брак порушень *конституційних прав* і свобод громадянина в перебігу

¹ На нашу думку, цілком слушно — з діяльнісного підходу — стверджується в американській доктрині і практиці, що найголовнішим із основних засад змагальної системи є те, що вона вимагає чіткого розмежування між активною функцією — розслідуванням та збиранням доказів і пасивною — розглядом доказів та виробленням рішення в справі; хто виробляє рішення й збирає докази, позбується неупередженості через активну роль у розслідуванні справи. Як далі слушно підкреслює В. Бернхем, причетність будь-кого до висунення версії породжує в нього підсвідоме прагнення добирати дальшу інформацію на підтвердження цієї версії та уникати інформації, яка суперечить їй. Крім того, кожному з нас, із суддями долучно, притаманне бажання бачити те, що ми хочемо чи сподіваємося побачити [25, с. 85].

² Наприклад, § 1 ст. 298 КПК Польщі з 1997 р. лише лаконічно окреслює: підготовче провадження здійснює прокурор, а в передбаченому законом обсязі — поліція. У випадках, окреслених законом (ст. 312 КПК — Авт.), повноваження поліції належать іншим органам. Як бачимо, немає жодної згадки про «слідчих».

³ Діяльність поліційних груп (бригад) з розслідування являє собою певну специфікацію діяльності з проектних розробок, а вони вимагають «командної» форми організації дій їх учасників. Як пише в цьому контексті відомий методолог А. П. Зінченко, команда — це одна з форм групової організації людей. Така абстракція як «одна людина», особистість, індивідуум, є абстракція кепська. Її вигадали роки двісті тому для супроводу природничо-наукового підходу й роботи в сферах типу «суб'єкт — об'єкт». У команді бо головним є люди, вона «кріпиться» на них, організаційні структури є вторинні. Команда, скріплена духом і волею людей, може в ході свого існування вживати будь-які організаційні форми та змінювати їх по ситуації. Цільові дії у бригаді не можуть бути нормовані, вони завжди диктуються умовами ситуації і тим, що команда може, а може вона те, що можуть тіла, які входять до неї. Команда — це одна з форм визволення людини з царини технологізованої діяльності [26, с. 56—57].

одержання, а *по-третє*, щораз то більшим впливом на діяльність поліції результатів розвитку *інформаційних технологій*, які відкривають для неї небачені можливості.

Щоби сенс цих теоретичних рефлексій був би більш зрозумілим, звернімось, для прикладу, до поліційних *практик*, пов'язаних із реєструванням інформації про правопорушення, а також протоколювання перебігу та результатів слідчих дій. Отже, якщо здійснити їхню *деформалізацію*, то перша з них може бути представлена *поліційною процедурою*, в рамках якої співробітниками спеціального підрозділу детективів здійснюється: (1) *обов'язкова* реєстрація *всіх* інформацій про згодні правопорушення в регіональному (обласному) державному реєстрі заяв і повідомлень про правопорушення; (2) *перевіряння* інформації в *розумний* термін (до 10 діб) тими засобами, які поліція вважає за *доцільні* в конкретній ситуації на предмет виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення правопорушення; (3) *селекція* найбільш перспективних правопорушень у плані розкриття та /або судової перспективи¹; (4) *реєстрація* останніх у Єдиному реєстрі досудових розслідувань; (5) *інформування* заявників про рішення поліції по суті їхніх звернень. Інакше кажучи, це має бути *спеціальний* напрям *рутинної* роботи поліції, коли одні детективи порятує інформацією про правопорушення, а інші — роботою з розкриття й розслідування правопорушень.

Якщо ж мова про *протоколювання* як головний спосіб фіксації ходу й результатів слідчих дій, то в плані їхньої *деформалізації* вважаємо за можливе запропонувати концепт *«обґрунтованої*

протокольної потреби», відповідно до якого протокол складатиметься поліцією лише тоді, коли, *по-перше*, здійснюються процесуальні дії, санкціоновані суддею-магістратом (наприклад, обшук), *по-друге*, в разі проведення так званих «неповторних» процесуальних дій² і, *по-третє*, коли оцінка судової перспективи проходження справи вимагає від поліції складання протоколу; в решті бо процесуальних ситуацій поліція має право сама вирішувати, до якого способу фіксації їй доцільніше прибгати. Що ж стосується самої процедури проведення слідчих дій, то вона, з одного боку, має бути мінімально *формалізованою*, а з другого, в законі України «Правила про докази в судах України» мають бути встановлені *доказові заборони*, факт порушення яких слугував би судові підставою визнавати поліційні матеріали недопустимими для їхньої трансформації в докази «судові». Одночасно треба зауважити, що ті слідчі дії, які можуть повторно здійснюватися в суді й процедура яких врегульована нормами КПК, поліція має провадити, зважаючи на ці вимоги, підлаштовуючись під судові стандарти.

6.1.7. Продуктом діяльності досудового провадження є кримінальний позов, оформлений обвинувальним актом, зміст якого спирається на додані до нього доказові поліційні матеріали.

6.2. Судове провадження.

6.2.1. Якщо об'єктом детективної діяльності поліції є ситуація як те, що порушує узвичаєний плин життя або порушує встановлений соціальний лад, то для діяльності судді (суду) *об'єктом* буде очікуваний результат реагування поліції на ситуацію, тобто вже згадуване вище *стверджувальне судження* обвинувальної влади про *підставність* учине-

¹ Матеріали по решті правопорушень мають бути поставлені на спеціальний оперативний облік і можуть бути актуалізовані в разі зміни ситуації, а відтак і зареєстровані в ЄРДР. Як можна побачити, *деформалізація* дозволяє: (1) мати в масштабі країни повну інформацію про реальну *кількість* звернень до поліції про вчинені правопорушення; (2) *раціонально* витратити завжди обмежені *ресурси* поліції, концентруючи зусилля її детективів на роботі з серйозними правопорушеннями, які мають високу суспільну вагу й резонанс; (3) *контролювати* (в тому числі й громадянському суспільству) реальну роботу поліції з усіма матеріалами як унесеними до ЄРДР, так і не внесеними до нього.

² Мова про ті з них, які неможливо повторити ані в підготовчому, ані в судовому провадженні, а відомості, почерпнуті з їхньої допомогою, можуть слугувати єдиною об'єктивною основою для встановлення шуканих фактів і обставин кримінального провадження. До них можна, зокрема, віднести: огляд місця події, огляд трупа, його ексгумацію, обшук, експеримент.

ного нею кримінального позову. Згадане судження лежить в основі правової позиції сторони обвинувачення й послідовно обстоюється нею в судовому процесі. Зрозуміло, що природною реакцією на це судження зі сторони оборони має бути формування нею відповідного *заперечувального* судження, яким повністю або частково відкидається (заперечується, спростовується) підставність учиненого прокуратурою кримінального позову. Таким чином виникає ситуація юридичної суперечки між сторонами обвинувачення й оборони, яка відтак і має бути вирішена незалежним арбітром — судом.

6.2.2. Метою діяльності суду, на нашу думку, має бути *юридично коректне*, тобто таке, що відповідає вимогам засади *верховенства права* (ст. 8 КПК) й сучасних стандартів правосуддя, *вирішення* по суті претензій держави до її громадянина, викладених у кримінальному позові.

Запропоноване визначення мети судової діяльності відповідає головним вимогам до мети будь-якої людської діяльності, тобто її *конкретності* (визначеності), *реальності* й *відповідності* призначенню (функції) цієї діяльності. Тому в цьому плані ми поділяємо *прагматичну* позицію знаного американського адвоката А. М. Дершовиця, який зазначає: якщо вам потрібна справедливість, не звертайтеся до системи кримінального правосуддя — вона цим не порадиться; її завдання не в тому, щоб досягти справедливого результату, а в тому, щоб досягти *юридично коректного результату* [27]. Своєю чергою, російська дослідниця А. Новикова, вивчаючи питання практики так званих *сурогатних* виправдувальних вироків, висловлює не менш *реалістичну* думку: *ідеалізація* судів обивателями ґрунтується на ідеї, що суд — це інститут досягнення соціальної справедливості, те місце, де намагаються

з'ясувати проблему. Але в реальності виявляється, що судовий процес оперує *іншим* поняттям справедливості, де остання — це слідування приписаним *процедурам*, які ґрунтуються на законі й підкріплені документами [28]¹.

6.2.3. Як вихідний матеріал діяльності суду можна розглядати сукупність доказової інформації (фактичних даних), одержану в перебігу формування кримінально-судових доказів у трикутнику правовідносин «суд — сторона обвинувачення — сторона захисту». Суд, діючи саме на цій інформаційній основі, формує власну правову позицію по суті кримінального й цивільного позовів й *обґрунтовує* свої процесуальні рішення.

6.2.4. В основу способу організації діяльності суду може бути покладена вже згадувана вище засада *арбітральності* як засіб правової організації юридично *коректного* й одночасно *раціонального* розв'язання кримінальних правових конфліктів у суспільстві. Організація судового процесу на підставі цієї засади має спрямовувати обвинувальну владу на пошук можливості звернення передовсім до процедур відновлювального правосуддя. І лише в разі недосягнення сторонами процесуального компромісу суд має «запустити» змагальну процедуру як засіб обстоювання сторонами власних правових позицій. Але навіть і в цьому разі суд як процесуальний посередник має «підводити» сторони до пошуку компромісного рішення, яке б зменшило гостроту розглядуваного кримінального правового конфлікту. Інакше кажучи, змагальність — це *ultima ratio*, до якого вимушено звертається суд, коли консенсуальні процедури на досудовому провадженні не увінчалися успіхом.

6.2.5. Учасниками судового провадження є *суд і сторони*. Суд у судовому процесі здійснює функцію процесуального *арбітра*, який, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необ-

¹ Не менш різко висловлюється з цього приводу й знаний український адвокат О. Єфімов, який заявляє: «...поки ми змагатимемося в судах в доказуванні кожен свого, доти у нас в судових процесах будуть переможці і переможені. А це означає, що для переможеного рішення завжди буде несправедливим і необ'єктивним. Або ж він не вважатиме себе переможеним. Тож, як на мене, говорити про справедливість в судах — це цинізм. Незалежно від рівня та форми демократії у суспільстві» [29].

хідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК), реалізує відтак свої повноваження, визначені ст. 321 КПК — керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження, а також *вживає* необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. *Сторонами* бо процесу будуть, на наш погляд, ті учасники, які відповідно до засади розподілу процесуальних функцій виконують функції *кримінального позивача* (прокурор і потерпілий) і *кримінального відповідача* (обвинувачений), а решта учасників у такому разі будуть діяти або *на стороні* обвинувачення, або захисту в рамках їхнього процесуального статусу. Сторони, таким чином, виступають у процесі від власного імені, мають правовий інтерес у справі, яка є «їхньою» справою, а також *рівні* процесуальні *можливості* (засада рівності процесуальної зброї — «equality of arms» чи «l'egalitè des armes») обстоювати в суді рації власних правових позицій. Крім того, як слушно зазначає М. Гвоздицька, сторони, *щоби бути* стороною, мають посідати: (1) *процесуальну здатність*, тобто здатність виступати в процесі кримінальним позивачем або відповідачем, (2) *здатність* виконувати *процесуальні дії* особисто або через представника, (3) *процесуальну легітимність*, тобто правову можливість бути конкретною стороною в конкретному судовому процесі [30].

6.2.6. Засобами діяльності суду є су-

купність юридичних діяльнісних «організованостей» — конституційних *засад судочинства, засад* судового провадження, виконання вимог *належної правової процедури* розгляду кримінальної справи, *норм* процесуального і матеріального кримінального права, *процесуальних дій і рішень суду*, слідчих *судових дій*, кримінальних *судових доказів, правових позицій* ЄСПЛ та ВС України в *конкретних* справах *etc.* Засоби діяльності суду створено для забезпечення *практично справно* вирішення його *конкретних* практичних завдань. Наприклад, засади судового провадження можуть бути ефективним засобом ухвалення процесуальних рішень і розв'язання правових невизначеностей, судові слідчі дії — засобами формування кримінальних *судових доказів*, а процесуальні рішення — засобами забезпечення ефективності діяльності суду і сторін.

6.2.7. *Продуктом діяльності* суду в рамках пропонованої концепції кримінального процесу доречно розглядати *юридично коректне* розв'язання по суті кримінального процесуального позову або іншої правової суперечки між сторонами процесу. Згадана юридична коректність має досягатися бездоганим слідуванням суду велінням, дозволам і заборонам норм матеріального і процесуального кримінального права, а також прецедентній практиці ЄСПЛ і ВС України.

Викладені міркування, безумовно, не є вільні від контроверсійних моментів, ба більше — від помилок, тому автор буде вдячний за всі конструктивні критичні зауваження з боку вітчизняної процесуальної громади, які сприятимуть, по-перше, подальшій роботі над удосконаленням запропонованого теоретичного концепту кримінального процесу як діяльності суду з розв'язання юридичних суперечностей, а, по-друге, зміні парадигми доказування в кримінальному процесі.

Список використаної літератури

1. Чеканов В. Я. Уголовное судопроизводство как целостная система. Вопросы уголовного процесса. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. Вып. 2. С. 26—35.

2. Полянський Н. Н. Очерки общей теории уголовного процесса. М.: Т-во «Право и Жизнь», 1927. 127 с.
3. Тагер А. С. О предмете и пределах науки об уголовном суде // Право и Жизнь. М., 1924. Кн. 1. С. 50—74.
4. Томин В. Т. Понятие цели советского уголовного процесса // Правоведение. 1969. № 4. С. 65—70.
5. Александров А. С. Каким не быть предварительному следствию // Гос-во и право. 2001. № 9. С. 54—62.
6. Александров А. С. Язык уголовного судопроизводства: автореф. дисс. На соискание учен. степени д-ра. юрид. наук. Спец. 12.00.09 — уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. Нижний Новгород, 2003. 56 с.
7. Александров А. С., Александрова И. А. Уголовный Кодекс + Уголовный Процесс = Уголовное право. URL: <http://www.iuaj.net/node/2136>.
8. Вершинина С. И. О проблемах совершенствования уголовной юстиции (уголовного правосудия) в системе современного уголовного судопроизводства. URL: <http://www.iuaj.net/node/412>.
9. Вершинина С. И. К вопросу о соотношении уголовно-процессуальной и правоохранительной деятельности // Вектор науки ТГУ. Сер. Юридические науки. 2012. № 1 (8). С. 17—19.
10. Верецагина А. В. Назначение уголовного судопроизводства: ретроспектива теоретического обоснования и легального закрепления. Право и политика. 2015. № 9. С. 1314—1323.
11. Демидов И. Ф. Реструктуризация уголовного судопроизводства: (концепция как гипотеза) // Гос-во и право. 2012. № 1. С. 33—42.
12. Доля Е. А. О реструктуризации уголовного судопроизводства (концепции как гипотезе): критический анализ // Гос-во и право. 2012. № 11. С. 24—35.
13. Машовец А. О., Балалаева М. В. О судебной криминалистике и судебном доказывании по уголовному делу // Вестник Самарского юридического института: Научно-практический журнал. 2015. № 2 (16). С. 39—44.
14. Ключков В. В. Знание и невежество в юридической науке // Известия Южного федерального университета. Технические науки. 2008. № 10 (87). С. 144—151.
15. Щедровицкий П. Г. Как современный управленец формирует картину мира. Цикл лекций в НИТУ МИСИС. Москва, 2010-2011. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/5547>
16. Никитаев В. В. Проблемные ситуации уголовного процесса и юридическое мышление. Состязательное правосудие. Труды научно-практических лабораторий. М.: Изд-во Междунар. ком. содействия правовой реформе. 1996. Вып. 1: Ч. 2. С. 251—308.
17. Карнозова Л. М. Гуманитарные начала в деятельности судьи в уголовном процессе. М.: Проспект, 2004. 92 с.
18. Шумило М. Є. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого та сучасного // Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12, № 2. С. 223—234.
19. Щедровицкий Г. П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы: курс лекций. Из архива Г. П. Щедровицкого. Т. 5. ОРУ (2). М., 2003. 285 с.
20. Головкин Л. В., Гуценко К. Ф., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. М.: Зерцало-М, 2001. 480 с.
21. Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/prokuror_210_270.
22. В США спустя 27 лет раскрыли дело загадочного клоуна-убийцы. URL: racurs.ua/n94632-v-ssha-cherez-27-let-raskryli-delo-zagadochnogo-klouna-ubiycy-foto.
23. Дерожи Жак, Понто Жан-Мари. Расследование тайных дел. М.: Прогресс, 1989. 688 с.
24. Фріс П. Л., Малеев А. Ю. Питання реформування кримінально-процесуального законодавства України та забезпечення рівності учасників кримінального процесу // Адвокат. 2002. № 1. С. 11—16.
25. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. Київ: Україна, 1999. 554 с.
26. Зинченко А. П. Введение в предмет «Проектировочная мыследеятельность». Тольятти: Междунар. акад. бизнеса и банковского дела, 1999. С. 56—57.
27. Абарин В. Вердикт Кейси Энтони и споры об американском правосудии. URL: <https://www.svoboda.org/a/24261330.html>.

28. Новикова Асмик. Практика суррогатных оправдательных приговоров. URL: www.true-justice.net.

29. Єфімов О. М. Справедливих рішень не буває URL: yefimov.com.ua.

30. Gwozdzička-Piotrowska M. Pojęcie strony procesu karnego w aspekcie prawa międzynarodowego i wewnętrznego. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 2009. nr 2. S. 98—104.

Gmirko V. P. Деятельностный взгляд на реструктуризацию уголовного процесса: the attempt of dogmatic shawshank redemption?

Статья посвящена рассмотрению проблемы реструктуризации отечественного уголовного процесса как средства его оптимизации в контексте идеологии и философии состязательности уголовного производства. Автор предлагает рассматривать феномен уголовного процесса только как деятельность суда по рассмотрению уголовного иска в суде первой инстанции, а также в контрольно-судебных процессах.

Ключевые слова: *уголовный процесс; уголовный иск; состязательность; уголовное производство; досудебное расследование; судопроизводство.*

Gmirko V. P. An Activity Look at the Restructuring of the Criminal Procedure: the attempt of dogmatic shawshank redemption?

The article is devoted to the consideration of the problem of restructuring the domestic criminal process as a means of optimizing it in the context of the ideology and philosophy of competitive criminal proceedings. The author proposes to consider the phenomenon of the criminal process only as an activity of the court for the consideration of a criminal claim in the court of first instance, as well as in the control and judicial processes.

Key words: *criminal procedure; criminal action; competitiveness; criminal proceedings; pre-trial investigation; legal proceedings.*

Р. С. Южека,

студент 5-го курсу
магістратури навчальної групи М-ЮД-722
юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

Науковий керівник: **Соболь Оксана Іванівна,**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (Україна, місто Дніпро)

ПРОБЛЕМА КОРУПЦІЇ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ В УМОВАХ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Одним із основних завдань судово-правової реформи є реалізація демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою практикою і наукою. У цьому зв'язку особливого значення в умовах проведення судово-правової реформи в Україні набуває розробка концептуальних основ протидії корупції в судовій владі. Особливо ці питання актуалізуються сьогодні, в період становлення та розвитку правової держави.

Корупція є одним із найсерйозніших факторів, що підриває авторитет судової влади. На сьогодні цей негативний феномен набув ознак системного явища, що проникло майже в усі сфери суспільного життя. Отже, проблема протидії корупції є актуальною з огляду на значну увагу суспільства до цієї діяльності, високий рівень недовіри до суб'єктів владних повноважень й високу латентну корумпованість службових і посадових осіб [1, с. 117].

В Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» антикорупційна реформа визначена як одна з пріоритетних поряд із реформою системи національної безпеки і оборони, судовою реформою та реформою правоохоронної системи, децентралізацією та реформою державного управління [2].

Незважаючи на різноманіття негативних чинників, недовіри суспільства до суду, за результатами соціологічних досліджень найбільш проблемним фактором в українському правосудді, що впливає на зниження авторитету судовського апарату, є корупція [3, с. 41].

Взагалі, корупція стоїть на заваді розбудові громадянського суспільства і правової держави в Україні. Корупційні правопорушення, які поширені в судовій системі, нівелюють конституційні засади верховенства права і закону, унеможливають гарантований Конституцією України судовий захист основних прав і свобод людини і громадянина, безпосередньо загрожують безпеці людини, суспільства і держави в цілому. Фактично, корупція у судовій гілці влади не лише породжує правовий нігілізм, розмиває інтереси законності, але й руйнує правову систему держави.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» у ст. 1 визначено, що корупція — це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцян-

ка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або, на її вимогу, — іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4]. Держава шляхом законодавчої діяльності визначила боротьбу із корупцією одним із основних пріоритетів на шляху розбудови України як сучасної європейської демократичної, соціальної, правової держави із розвинутим громадянським суспільством.

Крім того, згідно з Приміткою до ст. 45 Кримінального кодексу України корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368—369² цього Кодексу [5].

Якщо говорити більш детально про боротьбу зі зловживаннями в органах влади, то теоретично, за умови відсутності держави, корупції також не буде. Але, такого, звісно ж, досягти неможливо, бо це призведе до повного хаосу. Проте, в умовах суцільного поширення корупційних явищ, розпуск окремих державних органів є одним із найбільш ефективних методів. Окрім цього, можна удосконалити закони та їх виконання, що призведе до підвищення ризику покарання. Також дієвим методом вважається створення економічних механізмів, які дозволять чиновникам збільшувати свої доходи, при цьому не порушуючи закони та правила.

Протидія корупції всіма вищезазначеними методами не завжди має бажаний ефект. І якщо ми хочемо, щоб зловживання в державі припинилися, нам необхідно широко використовувати засоби масової інформації, в тому числі Інтернет. Саме за їхньої допомоги можна оприлюднити факт корупції і тим самим виставити на осуд конкретну людину чи державний орган. Щоб зробити це, необхідним є користування платформою мо-

ніторингу корупційних правопорушень, де, окрім цього, можна знайти підтримку та розуміння.

У науковій літературі підкреслюється, що боротьба з корупцією виявляється та існує у формах, які знаходять вираз у тому, яким саме чином органи та підрозділи, уповноважені вести боротьбу з корупцією, виконують покладені на них обов'язки. Для результативної протидії корупції повинні бути прийняті чіткі законодавчі акти, які були б першочергово зрозумілими для всіх і не приховували в собі можливості, перш за все — для правоохоронців, використовувати їх вибірково, проти неугодних громадян [6, с. 2].

Як наслідок, безкарність та масштабність вітчизняної корупції зумовлюють негативний імідж кримінальної юстиції, в тому числі й судової системи України. Корумповані відносини витісняють правові, етичні стосунки між людьми, із аномалії поступово перетворюються на норму поведінки. Корупція в інститутах судової влади поширює практику несправедливого вирішення судових справ, що завдає шкоди правосуддю.

Такі відносини ставлять судову владу у залежне становище від організованих злочинних угруповань та змушують приймати вигідні для них рішення, тобто порушувати чинне законодавство та суспільні норми, впливають на хід розслідування, розгляд справ у судах, допомагають уникати відповідальності за протиправну діяльність.

Слід зазначити, що нагальною є потреба створення спеціалізованого органу протидії корупції і хабарництву — незалежної від усіх гілок влади (крім судової) організації.

С. В. Гладій на підставі аналізу корупційних практик у судовій сфері робить ряд пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та практики, що може сприяти зниженню рівня корупціогенності в судовій владі. Так, на думку вченого, йдеться про доцільність розроблення системних заходів заборон, обмежень та дозволів, спрямованих на попередження корупційних практик у сфері організації та функціонування су-

дової влади. Для розробки таких антикорупційних стандартів у сфері судової влади повинні враховуватися: а) статус судді (кваліфікація та спосіб добору й призначення на посади, термін перебування на посаді, можливості для кар'єрного просування); б) рівень фінансового забезпечення функціонування судів (гарантії належного й своєчасного фінансування судів; індексація та паритетність під час розподілу фінансових ресурсів між гілками влади; виключення одностороннього впливу виконавчої влади під час формування бюджетного запиту на потреби судової влади; підвищення якості умов роботи для працівників апарату суду); в) правова регламентація (удосконалення механізмів притягнення до юридичної відповідальності за вчинення корупційного діяння; дискреційних повноважень; стандарти якості процесуальних рішень суду); г) соціальний контроль (удосконалення роботи Єдиного державного реєстру судових рішень, повноважень представників народу під час здійснення судочинства; відкритість судових слухань для суспільства й преси тощо); д) організація роботи суду (рівно-

мірність та оптимальність навантаження на суддів; удосконалення системи роботи зі справами, документообігом у суді; спрощення процедури звернення до суду; універсалізація юрисдикції суду тощо). Зменшення проявів корупції в судовій системі призведе до підвищення легітимності судової влади [7, с. 150].

Підсумовуючи, зауважимо, що рівень поширення корупції в Україні, незважаючи на досягнутий певний прогрес у протидії цьому явищу в сучасних умовах, залишається досить високим. Викладене свідчить про важливість подальшого судового реформування, проведення ґрунтовного аналізу питань підвищення ефективності судової системи в умовах реформування, розроблення та запровадження в практику функціонування судової влади антикорупційних стандартів як єдиних для відокремленої сфери правового регулювання гарантій, обмежень чи заборон, що забезпечують попередження або зменшення впливу корупції на функціонування цієї сфери, що закладає фундамент й дає базові орієнтири для подальшого наукового опрацювання цієї проблематики.

Список використаної літератури

1. Мовчан А. В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні // Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 116—121.
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // Офіційний вісник Президента України. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.
3. Гаруст Ю. В., Бондаренко О. С. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади // Право та інновації. 2016. № 2. С. 41—47.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056 (дата звернення: 09.10.2018).
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25—26. Ст. 131 (із змінами, внесеними згідно із законами).
6. Онищук О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні // Адвокат. 2012. № 9 (120). С. 2—9.
7. Гладій С. В. До питання запобігання корупції в судовій сфері // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 28(3). С. 147—150.

К. Ю. Лісецька,
студентка III курсу юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

КОРУПЦІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Зв'язок між корупцією і правами людини становить одну з малодосліджених тем у вітчизняній юридичній літературі. В поодиноких публікаціях із означеної тематики цей зв'язок хоч і визнається [1, 2], й навіть подекуди характеризується як очевидний [3], його природа все ж лишається нерозкритою.

З одного боку, видається наче би інтуїтивно зрозумілим, що держави з високими рейтингами корупції повинні мати істотні проблеми із забезпеченням прав людини і навпаки. Та чи дійсно це так, і чи можливо підкріпити твердження про такий зв'язок певними статистичними кореляціями? Це завдання виявляється не настільки простим з кількох міркувань, які розглянемо нижче.

Передусім зазначимо, що кореляцію між корупцією (її рівнем) та забезпеченістю прав людини можна було б провести, маючи для співставлення, з одного боку, рейтинги корумпованості держав, а з іншого — результати підрахунку й оцінювання порушень прав людини. Проблематичною для виконання такого завдання є та обставина, що коли методики першого типу існують і широко застосовуються, то вимірювання порушень прав людини має досить обмежений характер — стосується не всіх прав загалом, а жодного загального мірила право-

людинних порушень, принаймні на часі, не існує. До того ж, низький рівень корупції в окремо взятій державі подекуди може поєднуватись зі значними порушеннями прав людини і навіть повним їхнім запереченням.

У першій частині цієї статті ми дамо відповідь на запитання, чому саме неможливо провести загальну кореляцію між корупцією та порушеннями прав людини, використовуючи статистичні показники. В другій частині розглянемо приклади з історії, котрі заперечують двосторонню кореляцію між рівнем корупції і дотриманням прав людини. Нарешті, у висновку спробуємо відповісти на запитання, яка дійсна природа зв'язку між корупцією і правами людини.

I. Проблема встановлення кореляції між корупцією і правами людини. Чи не найбільш відомою в світі методикою вимірювання корупції є Індекс сприйняття корупції — складений показник, який щорічно формує й публікує міжнародна неурядова організація Трансперенсі Інтернешнл. Так, за підсумками 2017 року в рейтингу 183 країн світу Україна, з індексом 30, поділила 130-те місце із Гамбією, Іраном, М'янмою та Сьєрра-Леоне [4]. Хоча методика складається за різними джерелами (зокрема, обмеженодоступними) й за результатами

соціологічного опитування за вибірками респондентів різних категорій, котрі не мають уніфікованого уявлення про поняття корупції — все ж навряд чи справедливо стверджувати, будімо вона не може «використовуватись в якості інтегральної оцінки ситуації з корупцією» в окремо взятій країні [5, с. 74]. Відносність результату тут зумовлена особливістю досліджуваного предмета — корупції як соціального феномена, що невіддільний від деяких відносносуб'єктивних оцінок учасників суспільних відносин.

Вимірювання порушень прав людини в державах світу — питання істотно складніше. В Європі мірилом для такого підрахунку часто-густо обирають кількість звернень до Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) на підставі порушення державою—учасницею Ради Європи положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї (далі — Конвенція) або кількість ухвалених ним рішень проти держави, яким встановлено порушення принаймні одного з конвенційних прав. Гадаємо, жоден з означених параметрів не може бути більш-менш об'єктивним й достовірним свідченням про загальну картину забезпечення прав людини в державі через такі міркування:

— Конвенція захищає відносно незначний обсяг прав людини, переважно т. зв. права «першого покоління», лишаячи майже цілком незахищеними соціальні, економічні й культурні права;

— кількість заяв проти окремої держави, котрі очікують на розгляд ЄСПЛ [6], строго кажучи, взагалі не може розглядатись як свідчення наявності чи відсутності порушень прав людини, бо заяви є лише декларуванням порушення;

— кількість ухвалених проти держави рішень ЄСПЛ дає вельми ненадійне уявлення про її місце у рейтингу «порушниць» прав людини. Власне, кількість ухвалених рішень проти держав прямо не свідчить ані про кількість дійсних (зокрема, не заявлених в ЄСПЛ) порушень Конвенції, ані про їхню відносну тяжкість;

— ухвалення ЄСПЛ рішень на кшталт «Бурмич та інші проти України» [7], яким Україна зобов'язана розглядати аналогічні заяви у межах заходів загального характеру, свідчить про те, що порушення Конвенції взагалі може й не встановлюватись у рішенні ЄСПЛ;

— якщо ЄСПЛ ухвалив протягом року більше рішень проти однієї держави, ніж проти іншої, то це не є свідченням кращого чи гіршого забезпечення прав людини в одній з них також і через те, що слід брати до уваги відмінності у кількості населення цих держав. Так, в 2017 році ЄСПЛ виніс 82 рішення проти України і 36 проти Греції [8], однак розраховавши, скажімо, скільки таких рішень припадає на мільйон громадян в кожній з цих держав, ми дізнаємось, що для України цей показник становитиме трохи менше 2-х рішень на вказану умовну кількість населення, тоді як для Греції показник буде у півтора рази вищим.

Згідно з найвідомішою всесвітньою методикою підрахунку рівня забезпечення прав людини МНО «Фрідом Хаус» «Стан свободи у світі» станом на зараз Україна перебуває на 108-й сходинці рейтингу й зарахована до групи «частково вільних країн» [9]. Втім, ця методика спрямована на оцінку забезпечення, знов таки, лише громадянських і політичних прав і свобод. Позаяк згідно зі ст. 5 Віденської декларації і Програми дій 1993 р. усі права людини «універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані» [10], така методика, строго кажучи, не може розглядатись ані мірилом втілення прав людини загалом, ані навіть достеменно вважатись таким для громадянських і політичних прав і свобод.

Відсутність методики встановлення рівня забезпечення прав людини загалом зумовлена складністю встановлення порушень т. зв. прав другого покоління: з 1966 р., коли під егідою ООН права людини були роз'єднані двома Пактами, громадянські і політичні права отримали статус «дійсних тут і зараз», тоді як економічні, соціальні і культурні, як

проголошує ч. 1 ст. 2 відповідного Пакту, — лише в міру наявних ресурсів держав [11], тому порушення прав людини другого покоління завжди є предметом дискусій і спірних оцінок. У зв'язку з цим порушення прав такого роду часто-густо складно, а подекуди й просто неможливо встановити. Саме це унеможливило виявлення строгої статистичної кореляції між рівнем корупції і забезпеченням прав людини.

II. Порушення прав людини без корупції: уроки історії. Твердження, що некорумповані держави краще забезпечують права людини, ніж корумповані, не є безспірним. Стисло розглянемо для ілюстрації два приклади, а саме, Німеччину часів диктатури Третього Рейху та Сінгапур за правління Лі Куан Ю.

Як зазначав Е. Френкель у своїй виданій в еміграції книзі «Подвійна держава», Німеччина часів Третього рейху ґрунтувалась на двох механізмах. Перший — нормативний: тут забезпечувалось виконання договорів, захист прав власності та інших цивільних прав і свобод. Нормативний механізм забезпечував роботу економіки, забезпечуючи (значною мірою) верховенство права як принцип суспільно-правового життя. Міцна економіка, так необхідна Третьому рейху, була неможливою без корупції, тому всі її прояви рішуче присікалися [12, р. 65—71]. Прерогативний механізм натомість не знав чітких правових обмежень, тут посадовці користувались майже необмеженою владою, яку застосовували, зокрема, для знищення «єретиків» [12, р. 49—51].

Звання найвизначнішої історичної постаті Сінгапуру безумовно належить Лі Куан Ю (1923—2015 рр.) — першому прем'єр-міністру Республіки, «батьку нації» і творцю сінгапурського «економічного дива». З-поміж здобутків правління Лі Куан Ю достатньо згадати підвищення ВВП на душу населення у 100 разів, що становило один з найвищих показників у світі. Між тим, правління діяло супроводжувалося гнобленням громадянських і політичних прав в інтересах втілення «азійських цінностей» (колективних інтересів) й ефективного розвитку економіки.

Однією з первинних умов ефективного розвитку Лі Куан Ю вважав винищення корупції, для чого було створено спеціальний антикорупційний орган (що в народі отримав назву «Бюро розслідувань заразно-ї жадібності»): підозрюваних у корупції затримували й обшукували без рішення суду, так само без дотримання правових гарантій перевіряли їхні банківські рахунки. Втім, нині Сінгапур посідає шосте місце з-поміж найменш корумпованих країн [4], а українські ЗМІ нерідко поширюють думки політологів й юристів, що подібна програма була б найкращою і для України.

Висновки: зв'язок корупції і прав людини. Отже, як свідчать уроки історії, відсутність корупції не конче сприяє забезпеченню прав людини. Але чи можливі права людини в умовах корупції? Гадаємо, ні. Відтак, кореляція між цими явищами насправді існує, але не є простою: відсутність корупції може виявлятися і у відсутності прав людини, наявність же корупції з правами людини принципово несумісна.

При всій строкатості визначень корупції, котрими рясніє міжнародне й національне право держав [14, с. 18, 27, 69, 155, 193—198], в її суті лежить партикуляризм, тобто надання переваги окремим громадянам, групам осіб (зокрема й т. зв. олігархічним кланам). Партикуляризм заперечує рівну повагу до осіб і їх рівну гідність як засади прав людини. Несумісність прав людини і корупції, таким чином, зумовлене неможливістю їхнього гармонійного співіснування в межах єдиного суспільства.

Права людини і корупція засновані не на різних етичних засадах, в їх основі лежать, відповідно, утвердження моральних цінностей і їх заперечення. Причому, це заперечення носить «вірусний» характер, здатне перекидатись від однієї людини до іншої, загрожуючи, врешті, не лише правам людини, а й верховенству права та народовладдю, а на фундаментальному рівні — чесності й взаємодовірі, як фундаментальним засадам справедливого демократичного суспільства.

Список використаної літератури

1. Боднар А. Корупція у вугільній галузі як чинник порушень прав людини. URL: http://texty.org.ua/pg/blog/alina_bodnar/read/76391/Корупція_u_vugilnij_galuzi_jak_chynnyk_porushen/.
2. Борисова І. Право і корупція. URL: <https://edu.helsinki.org.ua/en/node/401>.
3. Гогіна Т. Корупція — загроза правам і свободам людини. URL: http://goginatatyana.blogspot.com/2015/01/blog-post_17.html.
4. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2017. URL : https://files.transparency.org/content/download/2172/13704/file/CPI2017_FullDataSet.xlsx.
5. Квон Д. Индекс восприятия коррупции: оценка методологии // Власть. 2015. № 6. С. 72—76.
6. Pending applications allocated to a judicial formation. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2018_BIL.pdf.
7. Україна вошла в тройку стран по рішенням ЄСПЧ о нарушении прав человека. URL: https://lb.ua/news/2018/01/25/388229_ukraina_voshla_troyku_stran.html.
8. Freedom House. Freedom in the World 2017: Table of Country Scores. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-the-world/info>.
9. Fraenkel E. The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship. Oxford University Press, 1941. 263 p.
10. Lipset S. M. and Lenz G. S. (2000) 'Corruption, Culture, and Markets' in L. E. Harrison and S. P. Huntington (eds) Culture Matters: How Values Shape Human Progress (New York: Basic Books), pp. 112—24.
11. Boesma M. Corruption and human rights: interdisciplinary perspectives. Antwerp; Cambridge: Intersentia, 2010. 270 p.

С. Солоніна,
студентка 4 курсу «Фінансово-правового коледжу»

КОРУПЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Все актуальнішою для повсякденного життя стає тема корупції. Не буде перебільшенням сказати, що вона набуває дедалі зухваліших і відкритих форм, повсякденнішими і безнаказаними стають її прояви на усіх рівнях управління. Саме корупція є однією з головних загроз для демократії України та є виявом непрофесійних дій в роботі вищих органів управління.

Корупція в Україні перетворилася на одну із загроз національній безпеці. Вплив її на українське суспільство і державу має комплексний та системний характер, зокрема йдеться про соціальні, економічні, владні, політичні та міжнародні аспекти цього впливу.

Корупція — це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою отримання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди такій особі або, на її вимогу, іншим фізичним чи юридичними особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей.

На нашу думку, корупція здатна протидіяти ефективному розвитку економіки держави та громадянського суспіль-

ства, які перебувають на етапі становлення. Вона стає одним із основних чинників роздвоєння суспільства, умовно кажучи, на офіційне і неофіційне, внаслідок чого в рамках суспільства паралельно співіснують дві соціальні підсистеми: одна з них базується на правових та моральних засадах, інша — на використанні протиправних засобів. У такому контексті корупцію можна визнати тіньовою офіційної (легітимної) влади, а частину влади, уражену корупцією, — тіньовою владою. Якщо оцінювати стан справ в Україні з цієї позиції, то слід зазначити, що співвідношення офіційної і неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася в нашій державі. Вона є однією з основних причин політичної і соціальної нестабільності в Україні.

Корупція спричиняє руйнівний вплив на всі сфери життя українського суспільства, є серйозною перешкодою для реформ в економіці, гальмує становлення ринкових інститутів, перешкоджає надходженню інвестицій та становить загрозу національній безпеці України.

Прикладом падіння довіри населення до всіх рівнів влади є український Майдан (2013—2014), який згодом переростає в масові безпорядки, а в кінцевому підсумку — у війну.

Згідно з дослідженням Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 р. Україна здобула 30 балів зі 100 можливих і посіла 130 місце (зі 180 країн). Це на 1 бал більше та на 1 позицію вище, ніж у минулому році (29 балів, 131 місце зі 176 країн). Але в динаміці результати минулого року нижчі (1 бал проти 2), ніж у 2016 р.

Серед причин, які дозволили Україні переміститися на вищу сходинку, наступні.

— антикорупційні органи (САП/НАБУ) у 2017 р. розгорнули свою слідчу роботу та направили до суду перші справи щодо підозр у топ-корупції;

— реєстр електронних декларацій продовжив своє функціонування. Минув перший рік реформи державних закупівель та обов'язкового використання системи ProZorro;

— відбулася реформа ринку газу. Україна здійснила деякі позитивні кроки з дерегуляції.

Автори досліджень, на яких базується розрахунок Індексу, також відзначили зниження рівня корупції в поліції та зменшення кількості випадків, коли бізнес змушений давати хабарі.

Водночас, такий повільний ріст Індексу України, фактично падіння динаміки зростання вдвічі порівняно з 2016 роком, пояснюється такими обставинами як брак політичної волі керівництва країни до рішучої боротьби з корупцією та низький рівень довіри до українських судів та прокуратури. Також варто відмітити постійні законодавчі ініціативи парламенту, які загрожують новоствореній антикорупційній інфраструктурі. Як результат, корупція залишається для бізнесу та звичайних громадян однією з головних проблем.

Сучасна корупція в Україні є особливим різновидом корупції — корупцією кризового типу. Сподівання подолати кризовий тип корупції, яка має місце в Україні, за допомогою одного лише законодавства, є шкідливою ілюзією. На жаль, саме на цій ілюзії заснована сьогодні протидія корупції в Україні. Для того щоб позбавитися цієї ілюзії, слід

звернутися до досвіду країн, які спромоглися вирватися з лап такої самої корупції, яка охопила Україну. Зокрема, це Сінгапур, Гонконг, Італія, Польща. Їхній досвід певною мірою підтверджує закономірність, помічену англійським філософом Томасом Карлейлем: «Будь-яка реформа, крім моральної, є марною». Те саме можна сказати щодо деморалізованих політиків, підприємців, учителів, священнослужителів, військових, науковців, митців, журналістів та ін. Досвід країн, яким вдалося декорумпізація, свідчить, що протидія корупції може бути успішною тоді, коли злочинності, у тому числі корупційній злочинності, буде оголошена «моральна війна» у поєднанні із застосуванням антикорупційного законодавства. Крім того, що корупція визнається злочином, вона має бути оголошена також тяжким моральним гріхом, бо вона завжди є отриманням користі за рахунок обкрадання своїх ближніх (табл.)

Незаперечною є думка про те, що корупція постала в центрі політичного життя, глибоко пустила свої корені і перетворилась на «підпільний обмін», який майже набув офіційного статусу, що в наш час дуже важко приховати від сторонніх очей. Сьогодні особливо важливим є недопущення, щоб корупція із соціальної аномалії (патології) поступово перетворилась на щоденне правило і виступала як звичний спосіб вирішення життєвих проблем, нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства.

Стаття 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначає існуючі на цей час загрози національним інтересам і національній безпеці України у життєво важливих сферах держави — зовнішньополітичній, державної безпеки, у війсьній сфері та сфері безпеки державного кордону тощо. У кожній з цих сфер суттєвою загрозою визначено тією чи іншою мірою корупцію, її прояви, причини, що їй сприяють, або наслідки, що супроводжують корупцію у широкому сенсі цього суспільного негативного явища.

Таблиця 1

Що з наступного - три найбільші проблеми для України?

Виходячи з цього, стає зрозумілим, що корупція в своїй основі не має нічого спільного з етичними стандартами, з таким поняттям як людська совість, тобто розумінням ставлення до добра і зла.

Корупція породжує у психології громадян відчуття безсилля, беззахисності перед державою, її окремими інститутами, посадовими та службовими особами.

Морально-психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, нищить духовні та моральні устої, тобто стає основним чинником загрози національній безпеці.

Вважаємо, що загрозою національній безпеці став кризовий стан суспільства, що викликав девальвацію всієї правової системи, яка характеризується запізнілим, суперечливим законодавством. Несумлінне ставлення до державно-суспільних обов'язків призвели до різкого падіння регулятивних можливостей права, його престижу. Правовий нігілізм, корупція, а не моральна культура, стали нормою діяльності державних структур,

що різко знизило якість державного управління і контролю.

Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що викоренити чи цілком ліквідувати корупцію неможливо, проте протидіяти їй і зменшити вплив на державу реально; також можна виокремити умови успішної протидії корупції: антикорупційне законодавство та ефективне його застосування державними органами; політична воля керівництва держави; підтримка антикорупційних заходів держави громадянським суспільством. Кожна з цих складових відіграє у справі протидії корупції свою особливу роль. Вихід за межі правових рамок в антикорупційній діяльності — це шлях до службових зловживань, свавілля, за яких протидія корупції здійснюватиметься тими ж корупційними засобами.

Саме тому життєвою необхідністю подальшого розвитку держави є протидія корупції. Це питання є важливим для суспільного прогресу, нормального життя та запобігання іншим викликам і загрозам. Потужний потенціал України в економічній, політичній, правовій та со-

ціальній сферах дає надію на поліпшення антикорупційної ситуації в нашій країні.

Отже, корупція сьогодні залишається надзвичайно серйозною політичною та соціальною проблемою в Україні, підриваючи при цьому рівень національної безпеки держави.

Вважаємо, що підвищення довіри і впевненості громадян в органах влади, можна досягнути на основі:

узаконення накладання санкцій за неетичну поведінку;

унеможливлення неетичних вчинків шляхом осудження їх та покарання;

виховання чуйності і підготовленості державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування до більш етичних варіантів прийняття управлінських рішень;

усунення невпевненості щодо вибору між етичною і неетичною поведінкою;

розвитку аналітичних здібностей щодо визначення етичного і ціннісного результату;

допомоги службовцям вирішувати дилеми та розуміти сутність взаємозв'язку стосовно етики вчинку і етики власного інтересу;

підвищувати моральний розвиток державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Аналізуючи все вище сказане, можна зробити наступний висновок: потужний потенціал в економічній, політичній, правовій та соціальній сферах дає надію на покращення ситуації щодо корупції як суспільного явища у нашій країні. Важливим є також те, що при незмінності ставлення людей до питань корупції є великий ризик національній безпеці загалом.

Наслідками подальшого впливу проявів корупції є: 1) втрата національного іміджу держави; 2) погіршення політичних, економічних, соціальних і правових позицій на світовій арені; 3) міжнародна ізоляція від світового ринку; 4) небажання прийому України до престижних світових організацій; 5) підрив економічної системи держави загалом; 6) криміналізація та тінізація економіки в цілому; 7) девальвація моральних цінностей тощо. З цього виходить, що проблемами і можливими наслідками корумпованості органів вищого управління стосуються як країни в цілому, так і громадянина зокрема. Саме тому життєвою необхідністю для подальшого розвитку держави є протидія корупції. Тому це питання є важливим для суспільного прогресу, нормального життя та протидії держави іншим національним небезпекам у цілому.

А. О. Бондарчук,

курсант 3-го курсу

навчально-наукового інституту № 1

Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

Марков Михайло Миколайович,

кандидат юридичних наук, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності

Національної академії внутрішніх справ

КОРУПЦІЯ І ДЕРЖАВНА СЛУЖБА

Корупція — негативне суспільне явище, яке проявляється в злочинному використанні службовими особами, громадськими і політичними діячами їх прав і посадових можливостей з метою особистого збагачення.

Ця проблема гостро постала в нашій державі, тому необхідно боротися з нею, доки цей процес ще можна зупинити. Корупція існує в багатьох державах, тому треба дізнатися, як інші борються з цією проблемою, повчитися у них. Розглянемо саме країни Великої сімки. Вони досягли багато чого в різноманітних напрямках, тому ми повинні брати з них приклад. Як же вони вирішують цю проблему? Чи існує корупція у них? Яку допомогу надають ці країни нам?

На думку Дункана Хеймса, британський досвід боротьби з корупцією навряд цілком спрацює в Україні через відмінності в історії та культурі: «Минуле нагадує нам, що корупція прагне формувати майбутнє. Корупція розвивається, а відтак антикорупційна робота має бути процесом, а не набором чарівних важелів, які потрібно тягнути лише один раз» [1]. Деякі політичні партії Великобританії спираються радше на практику «приватизації» посад XVII ст., аніж на сучасний закон: чимало з них відкрито продають привілейований доступ до уряду.

Для Сполученого Королівства політична корупція й корпоративний сектор, що тримається на хабарях, досі лишаяються предметом активних розслідувань. Через слабкі захисні механізми від відмивання злочинних активів Лондон є привабливим фінансовим центром для корупціонерів з усього світу, серед яких чимало утікачів з України.

Серед успіхів у боротьбі з корупцією — прозорість пожертв партій з 2001 року. Проте Дункан Хеймс вважає це скоріше рефлекторною реакцією на корупційні скандали.

У Великобританії немає жодних обмежень на політичні внески, на відміну від США або Франції. Тому залежність політичних партій від невеликої групи донорів уможливорює корупцію. Погрожуючи зупинити пожертвування, спонсори з бізнес-кіл тиснуть на вигідні для них курси дій та рішення. При цьому внески легко зробити іноземцям — варто лише бути зареєстрованим для «ведення бізнесу» у Великобританії.

Показовим став референдум щодо членства Великобританії у ЄС: більше половини з внесків на кампанію прийшли лише від 10 донорів. Разом із цим, 59% британців прагнуть повної заборони фінансової підтримки партій від приватного сектору, за даними Барометру світової корупції 2016 року.

Аби повернути свою актуальність у нестабільному світі, Дункан Хеймс рекомендує партіям спромогтися повернути довіру громадян: «Боротьба з корупцією вимагає зміни складу розуму й правок до законів, які неможливі без повної підтримки політичних партій та їхніх кандидатів» [1].

Важлива роль у боротьбі з корупцією в ФРН належить Федеральному кримінальному відомству. Цей поліцейський орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією й організованою злочинністю, здійснює координацію зусиль німецької поліції. Привертає увагу такий факт: оприлюднюючи поліцейську статистику за 2004 р., рада міністрів внутрішніх справ ФРН відзначила зменшення кількості виявлених фактів службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши таку ситуацію «загрозливою для суспільства» і звинувативши своїх підлеглих у неефективності боротьби з корупційними правопорушеннями.

З оприлюднених даних доцільно звернути увагу на те, що у відсотковому співвідношенні корупціонерів за галузями 7,9% припадає на поліцію, і це є третім за кількістю виявлених випадків показником після будівництва (25,6%) та охорони здоров'я (15,8%). Окрім Федерального кримінального відомства, завдання виявлення та попередження фактів корупції серед поліцейських Німеччини покладається на найбільшдосвідчених керівників, які мають право проводити службу перевірку інформації про корупцію серед поліцейських, яка надходить з різних джерел, у тому числі анонімних. Кількість таких керівників обмежена і береться у відношенні один на 700 працівників особового складу. Матеріали перевірок після їх завершення доповідаються першому керівникові для вжиття заходів. У разі підтвердження в діях поліцейського корупційного злочину матеріали направляються в прокуратуру для відповідного реагування, а саму особу звільняють з поліції.

Разом із застосуванням каральних заходів до корупціонерів серед поліцей-

ських Німеччини пріоритетним засобом протидії є профілактика корупції серед особового складу. Антикорупційні профілактичні заходи дають можливість не лише протидіяти корупції, а й запобігати вчиненню поліцейськими інших правопорушень. У розробленому та введеному в дію в землі Нижня Саксонія «Антикорупційному кодексі», визначено сфери діяльності поліцейського, у яких можливі прояви корупції, наведені ознаки корупційної поведінки, вказано наслідки вчинення корупційного діяння поліцейським. До того ж, цим кодексом визначено порядок дій поліцейського на випадок спокуси до вчинення корупційного діяння [2].

У 1990-х роках в Італії мафіозна злочинність, за повідомленнями у ЗМІ, була на критичному рівні: сотні замахів, убивств, залякувань та викрадень італійців, серед яких, зокрема, і представники влади. Хоча й сама влада, за версією деяких журналістів, нерідко протегувала мафії або й навіть була залучена до діяльності кланів. Тоді здавалося, що подолати кримінал та корупцію неможливо: у відповідь на арешти мафіозі вбивали прокурорів і суддів та продовжували фінансувати політиків.

Одним із тих, хто вийшов на боротьбу з організованою злочинністю та корупцією, був Джованні Кесслер.

«В Італії прокурори, так би мовити, суспільні, належать до судової влади, до тієї ж «сім'ї», що й судді, і мають ті самі гарантії незалежності. І це надзвичайно важливо для ефективного розслідування, особливо якщо йдеться про корупцію, справи топ-рівня. Бо іноді поліція, яка є повністю державним органом, скажімо так, не може повною мірою розслідувати політичні справи через брак незалежності», — пояснює він.

У 1990-х Джованні Кесслер працював прокурором у кримінальних судах двох італійських міст— Тренто та Больцано, а також в Управлінні боротьби з мафією на Сицилії.

Саме тоді прокурори ініціювали операцію «Чисті руки», яка призвела до хвилі арештів, самогубств причетних до

злочинів та більш ніж 5 тисяч засуджених.

Але, пригадує Джованні Кесслер, ця операція мала і зворотний ефект: «В один момент в Італії прокурори стали об'єктами нападів з боку певних політичних кіл, а потім, разом із суддями, вони потерпали вже від насильницьких атак з боку мафії. Кільком погрожували, кількох наших колег вбили. Одного жахливого літа, у 1992-му, позбавили життя найважливішого, найкращого слідчого суддю Джованні Фальконе та прокурора Паоло Борселліно. Їх вбили разом із охоронцями в Палермо з різницею в два місяці».

Ховати вбитих суддю та прокурора тоді вийшли тисячі італійців, які висловили усім борцям зі злочинністю свою підтримку. «Тоді людям урвався терпець. І вони це продемонстрували, коли звичайні громадяни вийшли попроситися з нашими колегами. По всій Італії люди стихійно почали збиратися біля будівель правосуддя, демонструючи таким чином солідарність. І тоді все почало змінюватися — політики зрозуміли, що вони не можуть боротися з такою «надзвичайною ситуацією» за допомогою лише адміністративного впливу. Були запроваджені нові сильні закони, прокурорам надали нові інструменти — і змінилася вся суть боротьби з мафією», — пригадує Джованні Кесслер.

«Деякі впливові люди, стосовно яких починалося розслідування, замість того, аби захищатися в межах закону, воліли атакувати тих, хто це розслідування проводить, — згадує він. — Зі мною це траплялося кілька разів. Вони перевіряють ваше минуле, якщо можуть, ваші фінансові справи, чутки про вас, і коли їм здається, що вони щось знайшли, оприлюднюють це».

Батько Джованні Бруно Кесслер був політиком та президентом автономної італійської провінції Тренто. І саме він став мішенню для нападок.

«Мені казали, якщо продовжу розслідування про підозрюваних у корупції губернаторів у рідному Тренто, вони завлять публічно, що ніби мій батько ро-

бив ті самі речі, що й вони. На той час мій батько вже помер. Я відповів, що не припиню розслідування», — ділиться Джованні Кесслер.

За його словами, ще з часів розслідування справ прокурори з міркувань безпеки вели справи принаймні ще з одним колегою.

«Тож я сказав: «Ні, я продовжу, ми продовжимо». Навіть, якщо б я хотів, я не міг би зупинити розслідування. А я, звісно, й не хотів. І тоді в газетах почалися інсинуації на кшталт: «Як ви можете розслідувати це, якщо ваш батько робив те саме?». Вони не писали нічого конкретного, бо це неправда. Але, звичайно, це було неприємно, особливо для моєї сім'ї. Звісно, я обрав таку роботу і плачу за неї ціну. Деякі з моїх колег казали: це включено в зарплату — витримувати подібні напади. Але моя родина такого вибору, як я, не робила», — переповідає Кесслер.

Спочатку — прокурор проти сицилійської мафії, потім — проти європейської корупції. 6 років Джованні Кесслер очолював Європейське управління боротьби з шахрайством, яке протидіє оборудкам з використанням коштів з бюджету Євросоюзу. Це відомство під його керівництвом було реформоване, що призвело до завершення розслідування по багатьох справах, які тягнулися роками.

Зокрема, розслідування цього управління змусило піти у відставку підозрюваного в корупції єврокомісара Джона Даллі, виявило наявність двох фіктивних помічників у кандидата в президенти Франції Марін Ле Пен та викрило недоплату Великою Британією майже двох мільярдів мита в європейський бюджет [3].

Щодо практики боротьби правоохоронних органів з корупцією та організованою злочинністю Канади, то її діяльність здійснюють одночасно у напрямках удосконалення законодавства у сфері протидії злочинності, неухильного дотримання чинного законодавства, широкого інформування громадськості стосовно проявів корупції та злочинності (особливо серед посадових осіб).

У Канаді законодавчі заходи проти парламентської корупції встановлюються нормами кримінального і конституційного права. Вони поширюються на всіх членів обох палат парламенту, а також на уряд.

Кримінальний кодекс Канади відносить найбільш відверту форму парламентської корупції — хабарництво — до порушення конституції та акту державної зради. Карному покаранню підлягають як особа, яка отримала хабара, так і особа, яка його дала. Парламентарію в цьому випадку загрожує тюремне ув'язнення терміном до 14 років, причому він автоматично позбавляється депутатського мандата з дня визнання його винним у суді [4].

У США практично накопичено найбільший досвід боротьби з корупцією. Організована злочинність тут вперше стала предметом обговорення на «високому рівні» ще у 1929 р., коли її вивченням займалася так звана Комісія Цікершема. З того часу ця проблема — в центрі уваги комісій, комітетів та підкомітетів, які створювалися згідно з рішенням конгресу чи президента, які в результаті довгого та ретельного вивчення різних аспектів боротьби з організованою злочинністю та корупцією розробляли рекомендації, що були покладені в основу федеральних законів.

Важливим організаційним заходом, здійсненим урядом США, було створення в червні 1970 р. «Національної ради по боротьбі з організованою злочинністю», головним завданням якої є розробка загальнонаціональної програми дій. Керівну роль у діяльності по боротьбі з організованою злочинністю відіграє Міністерство юстиції США, яке розробляє національну стратегію боротьби зі злочинністю в країні та здійснює методичне керівництво цією роботою. Головним підрозділом Міністерства юстиції, на яке безпосередньо покладено боротьбу з організованою злочинністю, є Федеральне бюро розслідувань (ФБР).

У законодавстві США поняття корупції посадовців визначено досить широко. Воно включає ряд протиправних діянь,

передбачених в основному в чотирьох главах розділу 18 Зводу законів: 1) «Хабарництво, нечесні доходи і зловживання своїм положенням публічними посадовцями»; 2) «Посадовці і службовці по найму»; 3) «Здирництво і погрози»; 4) «Вибори і політична діяльність».

Кримінальному переслідуванню за хабарництво в США піддаються не тільки ті, хто одержує хабарі, а й ті, хто їх дає. В Зводі законів детально вказано, які категорії посадовців розуміються під особами, що одержують хабарі. Відповідальності за дачу хабаря підлягає усякий, хто дає, пропонує, обіцяє що-небудь цінне публічному посадовцю або кандидату на цю посаду з протиправною метою. Важливо, що покаранню за хабарництво разом з нині функціонуючим Зводом законів, підлягає як колишній, так і майбутній службовець.

Законодавства США і Японії передбачають обмеження ділової активності колишніх державних посадовців після звільнення з органів державної влади [5].

1 червня 2017 р. у Франції набрав чинності новий антикорупційний закон — Sapin II. На відміну від попередньої версії, він спрямований на боротьбу з корупцією не тільки у Франції, а й за кордоном. Поява цього закону не випадкова, адже з-поміж десяти найбільших штрафів за порушення FCPA станом на 2016 р., три були сплачені саме французькими компаніями.

Важливою частиною Sapin II є те, що цей закон не просто забороняє корупцію, а й передбачає чіткі вимоги до наявних у компаніях програм з протидії корупції. Згідно із законом, керівництво французьких компаній є відповідальним за впровадження заходів, спрямованих на запобігання та попередження корупції та хабарництва. Це означає, що перевірити свої системи внутрішніх контролів доведеться навіть тим французьким компаніям, які вже підпадали під дію FCPA/УКВА і впровадили заходи для дотримання цих актів.

Водночас слід розуміти, що впровадження додаткових антикорупційних за-

ходів буде корисним. Адже це не тільки знизить ризик санкцій за недотримання законодавства, а й допоможе зменшити розмір потенційного штрафу. Судовий досвід показує, що навіть якщо факти корупції мали місце, наявність ефективних контрольних систем сприймається світовими антикорупційними органами як пом'якшувальна обставина [6].

Японський законодавець кваліфікує як кримінальний злочин дії політиків, які за винагороду отримують від зацікавленої особи вигідне для неї рішення шляхом впливу на державних, муніципальних службовців, а також юридичних осіб з 50% капіталу держави або місцевого самоврядування.

В Японії, як і в багатьох країнах, одним з найголовніших напрямів боротьби з корупцією є кадрова політика. Японським державним службовцям гарантовано гідну оплату праці. Велику увагу японський законодавець приділяє етичній поведінці політиків і службовців. Так, з квітня 2000 р. в країні діє закон «Про етику державних службовців». Також урядовим указом затверджені етичні правила державного службовця і нор-

ми адміністративних покарань за їхнє порушення. В етичних правилах державного службовця даються визначення «зацікавленої особи» і докладний перелік неетичних дій, який виключає довільне тлумачення вимог закону.

У квітні 2001 року в Японії набув чинності закон «Про розкриття інформації». Цей акт громадянам гарантує право на доступ до офіційної інформації, що є в урядових установах, і можливість подати апеляцію до Ради з контролю за розкриття інформації в тому випадку, якщо уряд вирішить не розкривати певну інформацію. Ці умови дозволили громадським організаціям викрити кілька випадків корупції.

Таким чином, в Японії пріоритетними у сфері боротьби з корупцією стали: 1) заходи політичної економії (підзвітність політичного керівництва, реформа фінансування політичних партій і кампаній); 2) реформа державної служби (гідна оплата праці, система стимулів); 3) забезпечення громадських свобод (система соціально-правового контролю і моральної дії на політиків з боку громадськості) [5].

Список використаної літератури

1. URL: <https://ti-ukraine.org/news/politychna-koruptsiia-u-velykobrytanii-uroky-dlia-ukrainyanons/>.
2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2014_1_16.pdf.
3. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29029450.html>.
4. URL: <http://www.scribub.com/limba/ucraineana/95582.php>.
5. URL: <http://www.antykor.info/uk/dosvid-zarubizhnikh-kraïn-u-borotbi-z-korupcieju/>.
6. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/amp/borotba-z-koruptsiijeju-po-frantsuzki-2015310.html>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Журнал «Юридична Україна» є українським фаховим журналом, який входить до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus». У ньому публікуються наукові статті українською мовою. Статті англійською мовою можна знайти на сайті pressa.yurincom.com.

До друку приймаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях. У статтях автори мають наводити обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків.

Рукопис статті має бути виготовлений українською та англійською мовами і віддрукований шрифтом № 14 на принтері, з розміщенням рядків тексту через півтора інтервали, береги — 3 см. Перелік використаних літературних джерел слід наводити в кінці статті в порядку появи відповідних посилань. При оформленні статей слід дотримуватися ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

На початку рукопису авторам необхідно зазначити індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації), а після даних про автора та назви статті наводити анотації на неї українською, російською та англійською мовами. Орієнтовний обсяг анотацій — 500 друкованих знаків. Анотації мають супроводжуватися перекладом прізвища, імені автора та назви статті відповідною мовою. До кожної анотації слід додавати перелік ключових слів (до десяти окремих слів або словосполучень) відповідною мовою.

Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, правильність визначення індексу УДК і перекладів анотацій на статтю.

У тексті статті посилання на використані літературні джерела слід зазначити порядковим номером у квадратних дужках згідно з переліком джерел. Авторські пояснення і приклади слід наводити в дужках безпосередньо в тексті статті.

Редакція залишає за собою право редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати назву статті та вводити (змінювати) рубрикацію внутрішніх частин текстового матеріалу. Подані матеріали (рукописи), включно з тими, які визнано неприйнятними, редакція не повертає.

Автор, який подав матеріали для друку, вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне їх розміщення на сайтах видавництва правової літератури «Юрінком Інтер» і Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Текст статті подається у двох примірниках, один з яких має бути підписаний автором на кожній сторінці. Разом із статтею необхідно надавати: 1) довідку про автора (на окремому аркуші у довільній формі) із зазначенням прізвища, імені, по батькові, наукового ступеня та вченого звання (за наявності), місця основної роботи, посади, навчального закладу, в якому особа навчається, домашньої адреси (з поштовим індексом), номерів контактних телефонів та електронної пошти; 2) рекомендацію кафедри/відділу вищого навчального або наукового закладу (обов'язково для аспірантів та здобувачів) та рецензію кандидата чи доктора юридичних наук із відповідної спеціальності (обов'язково для аспірантів, здобувачів і кандидатів юридичних наук); 3) електронну копію статті, записану у вигляді окремого електронного документа на стандартній дискеті або диску 4) фотографію автора у форматі tif або jpg, розміром 4,5×5,5 см, 300 dpi.

Усі матеріали слід надсилати рекомендованим листом на адресу редакції:

04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б
Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер»,
редакція журналу «Юридична Україна»
Тел.: (044)-411-69-08, (044)-411-64-03
E-mail: jukr@yurincom.kiev.ua

ЮРИДИЧНА УКРАЇНА № 10 (190) 2018

Співзасновники:

**Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України,**

Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,

ТОВ «Юрінком Інтер»

Видавець: ТОВ «Юрінком Інтер»

Шеф-редактор — В. С. Ковальський, доктор юридичних наук

Над випуском працювали:

*Каріна Корсуненко, Майя Ромась,
Святослав Караваєв, Олена Доценко*

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
ТОВ «Юрінком Інтер»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3954 від 13.01.2011.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20180-9980ПР від 06.08.2013.

Підписано до друку 27.12.2018. Формат 70×100/16.

Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 5,50. Умовн. друк. арк. 5,53.
Тираж 440 прим. Зам. №

Адреса редакції та видавця: 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-6.

Тел. 411-69-08, 412-04-75. Факс 413-81-44.

<http://www.yuricom.com.ua>. E-mail: jukr@yuricom.kiev.ua.

Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер».

Редакція журналу «Юридична Україна».

Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ТОВ «Наш формат»
02105 м. Київ — 105, пр-т Миру, оф. 45

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4540 від 07.05.2013.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За достовірність викладених фактів відповідає автор.

Передплатний індекс журналу «Юридична Україна» — 01757.

Передплатний індекс комплекту:

газета «Юридичний вісник України» і журнали «Юридична Україна»

та «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» — 08440.

З приводу придбання журналів минулих випусків звертайтеся за тел. 411-69-08, 411-64-03.

Юридичний Вісник України

ВСЕ ПРО ЗАКОНИ – В ОДНІЙ ГАЗЕТІ!
Загальнонаціональна правова газета

Про всі закони і права в одній газеті !

Газета «Юридичний вісник України»:

Юридична інформація та інформаційно-правовий банк законодавства та юридичної практики

Передплатний індекс – 33787

Передплатний індекс – 21615 (річна передплата)

Комплект юриста «Загальний»:

- газета "Юридичний вісник України"
- журнал "Бюлетень законодавства і юридичної практики України".

Передплатний індекс – 22404

Комплект юриста «Елітний»:

- газета "Юридичний вісник України" • журнал "Юридична Україна"
- журнал "Бюлетень законодавства і юридичної практики України".

Передплатний індекс – 08440

Комплект «Господарське судочинство»:

- газета "Юридичний вісник України"
- журнал "Вісник господарського судочинства".

Передплатний індекс - 95047

Комплект «Сучасне правосуддя»:

- газета "Юридичний вісник України"
- журнал "Вісник Державної судової адміністрації України".

Передплатний індекс – 95702

Комплект «Адміністративне судочинство»:

- газета "Юридичний вісник України"
- журнал "Вісник Вищого адміністративного суду України".

Передплатний індекс – 37050